

HOLMI

11. évfolyam 11. szám

1990. november

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat)

Szerkesztőbizottság: Eörsi István, Fodor Géza, Göncz Árpád, Kenedi János,
Kocsis Zoltán (zene), Lakatos András, Ludassy Mária (filozófia), Mándy Iván,
Megyesi Gusztáv (publicisztika), Pető Iván (történelem), Petri György,
Tar Sándor, **Vági Gábor** (szociológia), Várady Szabolcs (vers), Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Ferencz Győző*: A hit túloldalán • 1215
Álom s feledés • 1215
A közelítő ős • 1216
- Tandori Dezső*: F. Gy. közelítő ösze • 1216
- Várady Szabolcs*: Harmadik közelítés • 1217
Eltérítések • 1218
- Petri György*: Az vagy nekem • 1219
Passz • 1220
- Somlyó György*: Szálak egy levélkaszalóból • 1220
- Zirkuli Péter*: Esszé a költészetről, vagyis rólunk
magunkról: költészet és hatalom • 1236
- Rákos Sándor*: Kis részt ha nyitnál • 1246
„Testem, vitéz pajtásom”? • 1246
- Stephen Crane*: A kék hotel
(*Molnár Miklós fordítása*) • 1247
- Anna Moll* • 1266
- Anna Moll*: George Brown postagalambja • 1266
Húsvéti bárány • 1267
Carry sünije • 1267
Dog, a vakvezető • 1268
- Dalos Rimma*: Peresztrojka – cári módra • 1269
- Bacsó Béla*: Pszichoanalízis és hermeneutika • 1278
- Térey János*: Esély fél háromkor • 1285
Anzix, Debrecen • 1285

- Méhes Károly*: Mese • 1286
Beszélgetés • 1287
Győri János: Ember-melegért dideregve –
Szabó István-dokumentumok • 1287
Röhrig Géza: November • 1310
Welker Ervin: Almafa ujjja • 1311

FIGYELŐ

- Vajda Mihály*: A Gonosz birodalma (Bojtár Endre:
Európa megrablása) • 1312
Kardos András: Vizsgálat egy minden gyanú felett
álló rendszer ügyében (Vajda
Mihály: Orosz szocializmus
Közép-Európában) • 1315
Hévízi Ottó: Másként kezdett hermeneutika
(Bacsó Béla: A megértés művészete –
a művészet megértése) • 1319
Hajdú Gergely: Térzene, rácsokkal (Bertók László:
Kő a tollpihén) • 1323
Pálfalvi Lajos: A lengyel újnyelv-kutatás
eredményei • 1324
Kocsis Zoltán: Technika és megrendülés
(Csalog Gábor lemezéről) • 1330

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Rényi Gábor, a Novotrade Rt. vezérigazgatója
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Magyar Posta és a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat

A fényszedést az ARGOS Kft. végezte

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük

ISSN 0865-2864

Ferencz Győző

A HIT TÚLOLDALÁN

Hogy átjutok, nem *kétséges*, de innen?
 Vagy fokról fokra, idegeimen?
 Megbízhatatlan segédeszközök:
 A határhelyzet közöttek egét
 Nem észlelik, csak ezt a láthatatlan
 Falat tapogatják – hátha, talán;
 Talán inkább a képzelet, a tiszta
 Ösztön valamin megkapaszkodik,
 És így lesz, így, majd értelmezhető,
 Mily negatív hegyvölgyekre, mezőkre
 Látok le fönt, s mért látom léttelen
 Magunkat anyag-maskaránk letépve
 Vonulni. Vonz, bizony, e tér-viszony,
 A nemvolt hogy magába visszatér,
 Hisz azért kapaszkodik, hogy lelökje
 Magát, hová baljós előjelek
 Mutatnak – mert nem én döntöttem el,
 Majd hol, mikor; s nem tudom, ki emelte:
 Csak nő a fal, és lesz több semmi, nulla,
 Ahogy hullok, hullok, nyomtalanul.
 De a falnak támasztva ott a létra,
 Ahogy a képzeletem létre hívta.

ÁLOM S FELEDÉS

A kislányom fél elaludni este,
 Hosszan szólongatja a nevemet;
 Ha álomba merül, izzad a teste,
 Ha megérintem arcát, megremeg.
 Oly könnyen visszatér! A szeme tágra
 Nyílik, máris fölül, kér inni, és
 Ha visszaalszik, sem jut odaátra,
 Fölriasztja egy padlóreccsenés.
 Csak itt akar maradni, mivelünk, itt,
 S ő tudja, mihez nem mehet közel,

Ó tudja, álmaiban hova tűnik:
Mint aki örökre, úgy köszön el.
Hát ülök ágyán, sötétben, s ahogy
Lélegzik, lassan két helyen vagyok.

A KÖZELÍTŐ ŐSZ

Ne volnék ilyen rettenetesen
Fáradt, válaszolnék a levelekre.
Dolgom akad. Tessék, lássék, teszem –
Ez még, ez még a régi is lehetne.
Felgyült teendők, korai kelések,
Hogy kifakadok, várható; ugyan.
Késő van, készülődöm. És ha késnek,
Válasz híján maradok gyanuban:
Vonzalom évül el vagy állapot
Változik? Jobb, ha el se kezdem, ezt sem.
Fásult esték, tisztázatlan lapok,
Végigsöpör kezem köztük esetlen.
Levelek, lehullanak asztalomról.
Az ősz, az ősz, amely ha összerombol.

Tandori Dezső

F. GY. KÖZELÍTŐ ŐSZE

„Levelekre napokig nem feleltem.”
Egy gesztenyefánál a Duna-parton
ily levél-formák mellé tenyereltem,
s még jobban is jártam, hogy nem a tarkóm
vertem be, éppen csak pofára estem,
rázkódtam így, s feküdtem kicsit arcon,
és az ütés, amit a föld adott,
lehet, az őszé volt, lehet egyébé,
s kutyám, aki mellettem ballagott,
most oly pofácskát vág, hogy ő... hogy „érté?”

„nem érté?” Választ-nem-kapó, rakok
 pakolást az arcra, var, nedvezése
 borítja bőrterepem kis darabját,
 és ötnapos szakáll – – – – kímélni kell! –;
 napok az embert kézről kézre adják,
 és, jóllehet, sose „mást” érdemel,
 és várná, s ha leveles!, *ugyanaztát*,
 valamit visszakér valami hely.
 Hol negyvenöt éve itt lódögök,
 és, őrizetlen már, birkák heverték,
 kutyámmal, éjten, hazalótyögök,
 arcom hordván hétszám valami jelnek:
 ősz jön; tágulnak szűkülő körök,
 kezeim ernyednek velük... hevernek.
 És valaki-valami válaszol:
 „Ne nyugtalankodj. Most elnyughatol.”

Várady Szabolcs

HARMADIK KÖZELÍTÉS

F. Gy. és T. D. nyomában

Hadd vegyem akkor én is föl a kesztyűt,
 úgyis beállt a hirtelen hideg.
 A nyári holmit elrekesztjük,
 a nappal egyre rövidebb.
 Tegnap még sokszor együtt,
 ma már csak levelek.
 Még nem hihetjük:
 ezt is minek?

De rossz ez így – rossz volt a közelítés.
 Kezdjük előlről! Elkéstem vele.
 Benne vagyunk. Már ősz ez itt, és
 ha kérdezzük, csak azt: „Ugye
 működik már a fűtés?”
 Fától a levele:
 „Meddig a függés?”
 Már esne le.

Nem tér az vissza, ami vissza nem tér:
bölcességemből ennyire telik.
Nem enged a mind szűkösebb tér,
hogy kinyújtózhattám pedig!
„Te főzted: most nem ennél?”
joggal kérdezhetik.
Nincs többem ennél.
Már ősz ez itt.

ELTÉRÍTÉSEK

Engem nem egyszer térítettek el nők.
De nem tudtam, mitől. Így lettem álnok.
Ha édességeit megénekelnök!
Következéseit ha konstatálnók!
Vagy tisztességgel végre belehalnék?

A vékony jégen kőnehéz bakancssal
nem jutni messze. Messze nem jutok.
Ó, elferdült tekintet! Fájdalomrím!
Kornélnak esti kérdés: újra nő?
A sor végén: önmegettartóztatás.

Megint kibújtam. Nem vagyok megint.
A dallam még talán. Gyáva dalom.
Koszorús érben (szűk lett, ez sem érdem)
áskált az erk. törv., és az ég felettem:
mint leszakadni készülő plafon.

S hogy vége van-e itt, most nem tudom.
Összekössem, vagy hagyjam szét? De mit?
Rímhez, szalonkabáthoz kell a hit,
merő szokásnak, azt tartják, avitt.
Merő szokás: felajzott, félrevitt.

Petri György

AZ VAGY NEKEM

Az vagy nekem, mi seggnek a tenyér:
hol símogat, hol üt
(új gép: alig lelem az ü betűt);
mi szemnek a nap, száznak a kenyér:
mindennapi és szembesüt.

Kedélyem így mostanában fanyar,
talpam alól az út: kifut.
Holott én azt hívém, egy-két kanyar
még így-úgy kijut.

(Nem *arra* gondolok, amire te nem.
Jaj, el se kezdjük! Édes Istenem!
Róla még lesz szó. Szögletes zárójelben
– ami nincs a gépeden.)

De nem. Pedig ez – azt hihetnők, nemde?
egy *ilyen* élet után megilletne – – –
Mi is? Új hibridek-Hebridák?
Barikák? Barrikád?
És miért? Mert? Milyen volt „ez” az élet?

Igazad van. Nem tudom. Csak azt hittem...
Hogy? Ja, hogy mit? Nem tudom. Csak téblábolok itten.
(félre:) *Ez vagyok, ez a típródó, lúdtalpas tébláb,*
gondolni is rossz rá, hogy Isten épp lát,
saját képmását, másképét. Habár? Gondolta volna meg!
Már akkor sem volt egy „mai gyerek”,
mielőtt ész nélkül teremtetett.
Csak rajta! Nézzen bele a tükörbe.
– Szimmetria-elv! – az egyenes-görbe
fakerék forog – ő csinálta – körbe:
forgunk Gondviselés-keréketörve;
Szentlelke rajta, viselje a Gondot.
És innentől már egyszerű, amit mondok:

Háljunk egymásba járni, mint a lélek.

PASSZ

Hogyan lehet jóvá tenni a rosszat?
– Nagy kérdés! – És hogyan rosszá a jót?
Hülyén, kábultan bolygok utcahosszat,
keresvén az elrontanivalót.

Valami aljasság, bűncselekménymegvalósítás, ilyesmi,
de ebben a rohadt melegben nem jut eszembe semmi
éptelenszerű ötlet, pedig egy ilyen meglett
korú költő előtt az utcán hever az ihlet.

Hogy fájok nekem? Ez lírikusnál munkaártalom.
De hogy még a *te* térded is énnekem?
Ezt panaszolja (el? föl?) énekem?

Bár... miként formában a tartalom,
s szintolyképp tormában a fartalom,
majd úgysis eltűnünk a sűrű semmiben.

Somlyó György

SZÁLAK EGY LEVÉLKAZALBÓL

Se tékozló, se gyűjtő természet nem vagyok. Inkább tehetetlenül pazarló. Rendre vágó folytonos rendbontó magam körül. Így hát szinte semmit sem gyűjtöttem életemben – a szó egyik értelmében érve sem: se pénzt, se házat, se gyufaskatulyacímket, de még könyvet sem. Nemcsak anyagi javakat nem, semmiféle más, közkeletűen „értékesnek” tartott holmit sem. Minden vagyonom szigorúan vett használati tárgyakkól áll – ezeken kívül legfeljebb emléktárgyaim volnának számba vehetők, ha az emléktárgyak is nem volnának bizonyos használat – ha úgy tetszik, „lelki” használat tárgyai. Hogy ez utób-

biak közé olyanok is tartoznak, amelyek „értéktárgy”-számba mennek, vagy azzá változtat(hat)ja őket az idő, az szándékomon és megszerzésük módján semmit sem változtat. Soha könyvet tényleges vagy reménybeli anyagi értéke okán nem vásároltam; lakberendezési tárgyat, kápet, szőnyeget, bútort sem; műtárgyaim – már amelyek az élet és viszontagságai közepette megmaradtak – kivétel nélkül a művészek baráti ajándékaként jutottak hozzám, sosem vásárlás útján. Az említett „élet” és „viszontagságai” folyamán még ezek is – öröklött bútoraim, szükségesként megszerzett könyveim, ajándékként

összegyűlt képeim – legalább oly mértékben fogyatkoztak az évek során, amilyen mértékben mindig gyarapodtak is; sőt inkább nagyobb mértékben. Ma, az ominózus kerek évforduló küszöbén, kevesebbet birtokolok belőlük, mint amennyivel életem egyes elmúlt időszakában már rendelkeztem. Holott eladni, bármily szükségem lett volna erre olykor, soha egyetlenegy sem adtam el belőlük. A kereskedésre talán bármi egyéb emberi tevékenységnél kevesebb hajlamom van (hacsak a vadászatot és harcászatot is nem soroljuk ezek közé). Soha semmimet nem adtam el, és semmi olyat nem vásároltam, ami a számomra szükséges – vagy annak vélt – fogyasztás tárgya ne lett volna.

A birtokomba került tárgyak egyetlen kategóriája maradt egyre növekvő mennyiségben és viszonylag érintetlenül az enyém: a levelezésem. Pontosabban: a nekem címzett levelek egyre kétségbeejtőbb tömege (mert a magaméiról, néhány hivatalos levél kivételével, soha nem csináltam másolatot, soha nem tettem el az amúgy is ritkán készült piszkozatot, mint sok magára és író voltára többet adó író-társam). Viszont kora kamaszkorom óta minden nekem írt levelet megőriztem, s ha csak valami véletlen következtében (ilyen véletlennek tekinthető a háború is, amely egy egész kis levelesládát eltüntette) egy-egy el nem kallódott, máig is mindet őrzöm. De hogyan? A gyűjtőszennvedély minden további velejárója, a rendezés, rendben tartás, szortírozás és felhasználhatóvá tétel minden igénye, illetve inkább, minden gondja és tevékenysége nélkül. A földműves, aki betakarítása eredményét élvezni akarja, kévékbe köti az értékes terményt, kazlakba csak az elégetnivalót hányja. Én mindezeket az értékes magvakat az értéktelennel együtt kazlakba hánytam. Vagy még azokba se. „Valahová” félretettem őket, de ez volt minden. Olykor, egy-egy nekibuzdulással megpróbáltam éves dossziékat nyitni

számukra, de az elszánás soha egy egész évig se tudott kitartani. Hogy vagy nem kellett volna mániákusan eltennem őket – vagy mániákusan rendeznem kellett volna? Könnyű ezt mondani, belátni, elhatározni. Természetem azonban, úgy látszik, mindezekkel dacolva, csupán a maga szélsőséges ellentétekre való hajlamát tudta követni. Mindig igyekeztem rendet teremteni magam körül; de minden igyekezet mindig elégtelennek bizonyult; olyan belső ellenállásba ütközött, amely minden ilyen irányú igyekezetet felmorzszolt.

Életem talán egyetlen igazán prakúkus értékű elhatározása, amelyet végre is sikerült hajtanom – erre is csak a végső szükség kényszerében néhány évvel ez előtt –, hogy ezeket a tömérdek, átabotában felhalmozódott irattömegeket a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárára bízam. Itt is érje köszönet ennek vezetőit, hogy e letétnek nemcsak helyet adtak, hanem rendezését is vállalták, amely – kisebb huzavonák ellenére – azóta is folyik, és a végéhez közeledik. Talán nemcsak a magam szerencséjére, hanem a múzeuméra és az irodalom egészére is, mert ebben a sok ezerre rúgó papírhalomban valóban irodalomtörténeti értékek, sőt, már ma, de még inkább a jövőben még tán nemzetközi piaci értékek is szép számmal akadhatnak: nagy magyar írók és világhírű külföldiek több kötetre menő levelei és egyéb dokumentumai.

Ezekből teszek itt közzé – a *Holmi* szerkesztőinek jóvoltából – egy csokorra való. Köztük elenyésző a Múzeumban létbe helyezett anyagból valók száma. Nagyobb részben abból a néhány levélből válogattam, amelyet mint számomra legkedvesebbet, főként kora ifjúságomból származót, egy szép irattartóban mégiscsak külön őriztem magamnál; kisebb részben a legutolsó évek szerzeményei, amelyek még be sem kerülhettek a letéti anyagba.

Emily Dickinson írja, hogy őbenne minden levél a halhatatlanság benyomását kelti. Indoklása szerint azért, mert a levél tisztán szellemi, mentes mindamatesti vonatkozástól, ami minden egyéb emberi kapcsolatunkat kíséri; s ebben, a puszta gondolatban valami egyedülálló, magában való, „spektrális” erő lakozik. E gondolat nemrégiben elkészült új regényemben továbbgondolásra készítetett. Ebből egy rövid részlet, úgy érzem, idekiváncsokozik. „Az írás már *legalsó fokán* is irodalom: *amit elmondunk, azt sohasem lehet ugyanúgy leírni; amit leírtunk, azt sohasem lehetett volna ugyanúgy elmondani. Amit egyszer elmondtunk, soha többé se mi, se más nem tudja még egyszer megismételni. Ami tehát születése pillanatában talán csak »az írás nulla fokát« képviselte, az időben magától megjár(hat)ja az összes további fokot, egészen a legmagasabbig: ami levél volt, íme regény lesz, vagyis olyan uralom alá kerül, ahol egyszerre uralkodik az intimitás és az indiszkrécio. [...]* Róadásul a leveleknek az a különös természetük is megvan, hogy mindig a mások életét kísérik tovább, nem írják életét; hiszen ezek legtöbbször el is felejtkeznek róluk. A másokéi azonban velünk maradnak, és hányszor a mások levelében vázolt *önarcképből* rajzolódik ki előttünk a magunk régi, elveszett arcképe.”

Ennek a gondolatnak jegyében bocsátom közre e leveleket, mint néhány vonást íróik önarcképen és a saját arcképeimen.

Már csak néhány elengedhetetlen közléstechnikai megjegyzés marad hátra.

*

A leveleket megírásuk szigorú időrendjében adjuk közre, 1938-tól 1990-ig: a magyarok esetében az eredeti szöveg mindenkor betűhív reprodukálásával; a lehető leghívebb fordításban az idegen nyelvek esetében. Ezúton mondok köszönetet a francia és spanyol nyelvű levelek fordítóinak.

Fentiekből következik, hogy nyilvánvaló géphibákat vagy helyesírási rendellenességeket se javítottunk (mellőzve a *sic!* jelzést is); még olyat se, mikor például Babits kisbetűvel írja le Baudelaire nevét; valamint az is, hogy a leveleken szereplő mindenfajta írást feltüntetünk, olyat is, ami nem a levélíró kezétől származik, így az esetleges nyomtatott felzeteket is. Hozzátenni a szövegekhez egyetlen betűt sem tettünk. Kivétel ez alól az író neve minden levél előtt.

A leveleket követő jegyzeteket igyekeztem a szükséges legrövidebbre fogni. A levelezés természetéből következik, hogy az – a nyilvánosságra nem gondolva – két ember közti kapcsolat kölcsönös előzményeire, kettőjük közös élmény- és ismeretanyagára támaszkodik; így egy része magyarázat nélkül érthetelenné válik a kívülálló számára. Ezek megvilágítása nélkülözhetetlen. Az esetleges közelebbi érdeklődés számára hasznos lehet a levelekben hivatkozott könyvek, cikkek, írássok bibliográfiai adatainak ismerete is. E legszükségesebb információkra szorítokozástól csak néhány esetben engedtem meg magamnak némi eltérést, egy-két szükségesnek tartott rövid szubjektív reflexió erejéig.

Két szerkesztői üzenet [1938]: Babits Mihály és Illyés Gyula

1. [Babits Mihály]

Baudelairei hangok: de ez nem pusztán külsőleges hatás. A baudelaire formát belső rokonság indokolja. Csakhogy ez a fajta költészet, ez a páthosz, ez a versforma tisztább és hibátlanabb zengést kívánna.

2. [Illyés Gyula]

Somlyó György

Igen figyelemre méltó; idegen hatástól azonban még nem szabadult meg. Kérjük, mutassa meg újabb alkotásait.

Ez az első, összetartozó két rövid szöveg nem levél: a *Nyugal* akkori szerkesztőinek ceruzaírással odavetett véleményezése a folyóirathoz tizenhét éves koromban beküldött első verseim gépíratának versóján. A szövegek alatt nincs aláírás, de az írás félreérthetetlenül Babbitól, illetve Illyéstől származik. A két vers, mely a lap másik oldalán olvasható – KÉT ÉV UTÁN és MEDÚZA –, a *Nyugal*ban nem jelent meg. A KOR ELLEN című első verseskötönyvemben olvasható (1939). A *Nyugal*ban megjelent első verse: ARCKÉP (1940. december 1.).

Devecseri Gábor

[1938 nyara]

Drága Gyuri,

délelőtt süt a nap, a tűző fényben erősebb a Duna csábítása, semhogy levelet írhatnék. Utolsó száraz tevékenységem az olvasás, ha átforrósodom, úszni kell s aztán totyogni föl a part mentén, vagy ha csendörtelen a láthatár, feljebb az országúton fürdőruhában, vissza a strandra. Egy hete élek itt s csak egy verstöredékem lett nagyobb töredék és a Dionysos-himnuszból fordítottam tizenöt sort. A fiatal Dionysos állt „benyúló meredélyen a meddő – tenger partja fölött: dús fürtjei körbelebegték – szép kékesfeketén és bíbor köntöse omlott – izmos válla fölé”. Tengeret még nem láttam, de a Duna mellett fordítok s a vízen játszódtó történés elmondásában segít elragadó síkja.

Délutánonként – most is – a strand feltöltött részén ülök fiatal diófák szomszédságában a Duna folyásával szemben és nézem a látható csendet: a folyó tükrét, olyan szelíd, mintha állna, de azért vonul, csakhogy minden fontoskodás nélkül, méltóság-teljesen nagy passzivitásában is. Megnyugtató kékezüstjéről, mely a szigeti oldalon burjánzó zöld árnyékától elsötétül, minek is írnék? Ez a legszebb Duna-kép Magyarországon. Szentendrének szebb a partja lent, megejtőek a dombjai, de ilyen csodálatos vízi tájat csak itt láthatsz. A kis sziget mögött a szentendrei éles vékony ezüst pengét tart előre a kettőt elválasztó kis *[olvashatatlan szó]*. Hátralé a nem túl magas hegyek már kékbejátszón, de még kivehető fákkal adják a keretet, közelebb dombok a túlparton, az egész táj meghitt, de tág: otthonos és szabad.

S mindehhez: a strandépületet ugyanaz a keménybogyós kúszónövény borítja, amely hatévelőtli csatáinkhoz a municiót adta, ugyanazok a szálfák kerítik a sekélyvizet, amelyek akkor, a Karinthy Gabi versében szereplő kerítésekhez erősítve. S ezeknek már csak az édessége tart fogva; a kényelmetlen érzést („Barátaimhoz” s Hérakleitos: „ugyanabba a folyóba lépsz s nem ugyanabba”) megszüntette a helyreállt folytonosság. A mythos oszlóban; nem kell hátrafordított, múltbaragadt szemmel járkálni, s a bezárt és elhagyott világ nyugtalanító képzarnoksága helyett a mythos szerepe csak annyi, hogy ha csobban a csónak orra a csendes vízben: öt nyár édességét nyújtja át egyetlen pillanatban – szorongás nélkül.

Víztől frissülünk, napon éledünk, éljük növényi életünket.

Petivel és Cinivel lakom egyszobában. Lefekvés után egy félóra alatt megbeszéljük a nap izgalomtalan eseményeit, jelentőségtelen jóakarattal és ártalmatlan rosszmájúsággal szólunk a többiekről.

A pesti hölgyekről tehát nem írhatok semmit. Itt a hölgyek többsége tizennégy éves. Társaság: Petiék korosztálya: pár kedves és udítóen hülye fiú és a könyvek: Ortega, Dante, Németh László, Bartók Béla, Homéros, Szabolcsi Bence, Alföldi András, Hé-siodos. Vágyaim: ami van. Határozott parancsom: ide kell jönnötök: neked, Vilinek, Csaláéknak, K. Gabinak s a vasárnap eltávozott Kertész Tominak, Szilágyi Jancsinak és sok szép lánynak, hogy őt kísértsék, és innen nem elmenni, levelet pedig nem írni (nekem), csak kapni (tőled).

Írj Pestre (sajnos már hétfőn ottvagyok, fuj) részletesen. Öllelek

Gabi

A levélen nem szerepel hely és dátum. De bizonyosan Nógrádverőcén kelt 1938 nyarán. A Devecseri és Karinthy család ez idő tájt rendszeresen ott nyaralt. Az egész levelet az utolsó háború előtti év viszonylagos „békéje” és Devecseri élete egész folyamán tartó, az idillhez idomuló lelki-kalkata lengi be. Szinte hihetetlen, hogy a csendőrtől akkor még azért kellett tartani, mert a fürdőhelyeken is ülös volt az országúton fürdőruhában (férfiaknak is) megjelenni! Ez a korra jellemző – kettősen is. De éppoly hihetetlen a húszéves fiatalember lakonikus bejelentése is: „Vágyaim: ami van.” Igen, ez a szinte az egész emberi kondíciót meghazudtoló, mindent kiszorító (mozartü?) közelség mindahhoz, ami az életben szép, Devecseri életének és költészetének egyedülálló hozadéka – és egyben legfőbb csapdája is volt. Egyvalami azonban mégis mindig hiányzott neki; s ez ugyancsak kiderül a levélből. Másik szenvedélye a barátság volt. Szinte zsarnokian azt szerette volna, ha barátai mindig teljes számmal a közelében vannak. A felsoroltak szűk baráti körünk tagjai. Akkor pályakezdő reményteljes fiatalok; később egyikük-másikuk jelentős író vagy tudós; ma már – Szilágyi „Jancsi” (János György), „Cini” (Karinthy Ferenc) és a levél címzettje kivételével – valóban az ő „közelében” vannak

A levél Boglárra érkezett, ahol én nyaraltam. Petü Devecseri néhány évvel fiatalabb öccse, aki már egy év múlva halott volt; vérmérgezésben pusztult el. Az idézett HOMÉROSZI HIMNUSZ-fordítás egy évvel később, 1939-ben jelent meg először az *Officina Kétnyelvű Klasszikusok sorozatában* (HOMÉROSZI HIMNUSZOK HERMÉSHEZ, PÁNHOZ, DIONYSOSHOZ. Kerényi Károly bevezető tanulmányával. Budapest, 1939). Ugyanebben az évben látott napvilágot második (pontosabban, és Fellini címlhasználatával, kettő és feledik) verseskönyve, amelynek címadó verse az említett *BARÁTAIMHOZ* (*Officina*, 1939).

Ha szabad még megjegyeznem: a dunakanyari táj leírása hevenyészett levéljellegében is a legszebbek közé tartozik, amik a magyar tájak ez egyik fő – és az utóbbi időben oly veszélyeztetett – kincséről olvashatók. Egymagában és szándéktalanul is: tiltakozás.

Weöres Sándor

Kedves Gyurkám, köszönöm, hogy gondoltál rám és megküldted Valéry-fordításaidat. Csak most látom igazán, hogy milyen pompás munkát végeztél: nem halványodnak el a bátran melléjük rakott eredetiek mellett. És igen jót tettél velem, hogy megajándékoztál ezzel a könyvvel: lelki nyomorban élek, beszállásoltak lármájában, külön szoba nélkül; könyved most újra megitat tiszta itallal, a sok zavaros lötyty közepette. – Persze egy olyan sok-emeletű költőből, mint Valéry, a fordításban menthetetlenül igen

sok elsikkad; ez a menthetetlen elsikkadás itt azonban minimálisra redukálódik. Valéry „földszint”-je: a verssorok méltóságos pindarosi homálya, átszőve folytonos hangjátékkal és vizuális (inkább plasztikus, relief-szerű, mint színes) játékkal. A hangjátékokkal, amennyire csak lehet egy merőben más-alkatú nyelv közegében, megbirkóztál, pl. szépen adod vissza a „La fausse morte”-ban a „humblement, tendrement, charmant, monument” villódzását. A „Le sylphe” ismétlődő sorának két pici hangtuskéjét, két igen-hegyes „ü”-jét („ni vu, ni connu”) már nem találok fordításodban. Magyarban persze nem is „ü”-vel kéne visszaadni, mert a magyarban az „ü” lágy, gömbölyded, hanem „i”-vel, vagy „é”-vel; ennek a sornak pusztán hangzási, nem tartalmi fordítása efféle lehetne: „virít, ki van itt?” vagy: „levél, meg a szél”, stb. – Valéry plasztikáját néhol túlságosan föloldottad. Pl. a „César” eleje nem pateükusan széttáruló, hanem gúnyos giccs-szobor: „Cézár, nyugodj Cézár: a láb minden dolgon, a nyers ököl a szakállban...” S a César II. strófájában minek a „mi haszna, hogy...”? hiszen itt Valéry két nyugalmas kis festményt ad: a rózsás tavat s az ifjú rozst, melyekre durva ellentétként következik a cézári parancs. A két kis festmény nem értelmileg kapcsolódik a versbe, hanem mint idilli kontraszt a nem-idilli deszpotával szemben. – Ami pedig Valéry „emeleteit” illeti: Te bizonytalannal jobban ismered őket, mint én. Csak azt mondhatom róluk, hogy mennél följebb haladok egy-egy Valéry-vers csigalépcsőjén, annál inkább előtűnik a költészet esetleges, individuális motívumaiból a nem-változó, existenciális elem. Valéry sosem a gondolatait, érzelmeit foglalja versbe, hanem maga a „van”-élmény, a lét változatlan alap-élménye énekel öbelöle. Az „emeletről” nézve végig egy versét: a tető az örökvaltozatlan létezés, s ezt mint oszlopok tartják a változható, esetleges verssorok, képek, szózenék. Legtöbb költő az érzelmeit, gondolatait tárja fel, melyek ma ilyenek, holnap olyanok; Valéry egy réteggel mélyebbre visz, oda, ahol az ember mozdulatlan „van”-ja rejlik. „Kis, változó lény vagyok a mindenségben”, mondhatná az individuális költő; „szemléletem tartalmazza a mindenséget, illetve belőle mindazt, mely velem vonatkozásba kerül”, mondhatná az existenciális költő: Valéry, Dante, Shakespeare, Laoce, Pindaros, stb. Innen az existenciális költők kétszólamúsága: náluk csak a kifejezőmód s a kompozíció egyéni, de ami ezen átsugárzik, emberfölöttien változatlan-érvényű.

Mindez kissé bizonytalan megfogalmazás, tekintettel a körülöttem zajongó emberekre, s arra, hogy ötpercenként ide-oda küldenek. – Tomörebben szólva: az individuális költő a saját egyéni vágyain, elvein, csalódásain úszik, Petőfitől Leconte de l'Isle-ig (aki azáltal akart „abszolút költő” lenni, hogy objektív témakört választott s a szubjektív témákat elhagyta; nem a lelkivilágát objektíválta, hanem a témáit, melyeken minduntalan átütnek az egyéni csalódásai). Az existenciális költő a saját lelkivilágában keresi meg azt a mély-réteget, amely az egyéni vágyaktól befolyásolhatatlan, s amelyen ha átszúri az élményeit, azok nem torzulnak egyéni rokon- és ellenszenvektől, hanem valódi mivoltukban, magas tisztaságukban mutatkoznak. Valéry költészetében minden motívum egy-egy „eidolon”, érintetlen bálvány, melyet a költő személyi vágyai, vagy undorai nem befolyásoltak; a költő csak e motívumok szépségéről gondoskodott.

Ajánlok Neked lefordításra két másik „existenciális költőt”, amerikaiakat; magyarul talán ha 4-5 versük megjelent. – Az egyik: Robinson Jeffers. Lelkivilága külön kozmosz, éppen mint Valéry-é; komponálásmódjuk viszont ellentétes: Valéry finomít, Jeffers felduzzaszt. Ahogy a Valéry- és Mallarmé-fordításokkal meggranulhattad a cizellálást, Jeffers óriáshullámú szabadverseinek fordításával megtanulhatod a hatalmas lendületet. – A másik, akit ajánlok: T. S. Eliot. Nála az existenciális struktúrát az iro-

nikus nagyvárosiasság ellenpontozza, s így az „örök”-nek és „ordenáré”-nak remek keverékét nyújtja.

*

Kezd sötétedni; hamar bevégezem a levelet. Ezzel a levéllel egyidejűleg küldöm Neked egyik új könyvemmet (A teljesség felé); kérlek, írd meg, hogy megkaptad-e. Sajnos, a másik két új könyvemből most nincs példányom; de hát azok úgylis a régi verseimből válogatódtk, melyeket ismersz. – Itt küldök két verskéziratot; írd meg, hogy mit szólsz hozzájuk. A „Téli reggel”-t januárban csináltam igen lassú munkával, lehetetlen körülmények között. A másik éppen kétéves, csak most szedtem elő. – Ezt a két verset még nem küldtem el sehová; esetleg add át a „Magyarok”-nak, vagy az „Irodalom-Tudomány”-nak.

Küldjél verseidből, fordításaidból. Köszönet, jó egészség és ölel

Sanyi.

Csöngé, 1946.

febr. 20.

Febr. 24. – Gyurkám, pár napig egy kis hüléssel beteg voltam és nem tudtam e levelet földadni; most folytatom, mert közben felötlött bennem valami. Kéne összeállítanunk egy „magyar verssor-anthológiát”. Egy olyan idézet-gyűjteményt, melyben minden idézetnek tökéletesen szépnek kell lenni, tekintet nélkül arra, hogy jelentése micsoda. – A legszebb magyar anthologia volna. A franciáknál láttam efféléit; azt hiszem, az angoloknak, németeknek, stb.-nek is van, de nálunk még nincsen. Pedig nálunk különösen indokolt volna, mert a magyar irodalomban igen sok oly eposz, versesdráma, stb. van, mely egészében fárasztó, viszont tele van részletszépséggel (Zrínyiász, Murányi Vénusz, Zalán futása, Czillei és a Hunyadiak, Toldi szerelme, stb.), ezekből ki kéne menteni a szép sorokat, remek strófákat. – Egy-egy idézet lehetne akár egyetlen verssor, vagy sorrész, akár több oldalnyi. – Munkánk legnehezebb és legszebb része volna: az elfelejtett magyar költők műveinek átnézése és belőlük a szép részek megmentése. Sok dohos régi kiadványt kéne végigporolni, s a Nemzeti Múzeum és Akadémia kéziratanyagáték-tömegeit, viszont sok nem-sejtett csodás érték kerülne elő. A magyar múlt tele van elfelejtett kitűnő költőkkel. Pl. Waldapfel Imre és én, kicsit beleturkáltunk a XVIII. századba, és egész sor elfelejtett remek költőre bukkantunk: Vályi Nagy Ferenc, Ungvárnémeti Tóth László, Beuleni Hari Péter, a két Kováts József, Ujfalvi Kriszúna. – Úgy gondolom, a „sor-anthológiának” egyelőre csak a XX. századig kéne terjedni, a „Nyugat” kezdetéig; ugyanis a nyugatos költészet még túl-közeli ahhoz, hogysem objektíven kiszedhetnénk belőle a legszembeket (gondold el, mennyire másféleképpen és más-mennyiségben válogatna bárki pl. Ady, Juhász, Füst verseiből, az utánuk-jövőkről nem is beszélve). – A sor-anthológiát, ha akarod, ketten csinálnánk; ha akarod, egy bizottság, kizárólag költőkből: Vas István, Bóka László, Képes Géza, Devecseri Gábor, Te és én. Azt hiszem, ez a hat a legalkalmasabb arra, hogy kizárólag szépség-szempontról válogasson. – Mit szólsz mindehhez, van-e kedved hozzá, mikor kezdünk bele?

Ölel Sanyi.

Weöres Sándor kétrészes levele több szempontból is irodalomtörténeti érdekű. Legjobb tudomásom szerint itt fejtő ki először (s nyilvánosan talán később se fejtette ki ilyen részletességgel) az „objektív” költészet mellett, akkoriban kialakult elkötelezettségét. S bizonyára itt található korai első csírája, sőt kialakult (később csak valamivel módosult) terve annak a felfedező erejű versantológiának, amelyet végül élete utolsó éveinek egyik legfontosabb termékeként sikerült megvalósítania (HÁROM VERÉB HAT SZEMMEL).

Szabó Lőrinc

Budapest, 1946. II. 28.

Kedves barátom!

Gratulálok, igazán gratulálok a fordításaidhoz. Kitűnően forogtad a vésőt és a kalapácsot. Ígéreteket azonban, hogy részletesen, illetve megindokoltan beszélgessek, így, papíron, a könyvről, nem tudom megtartani. Teljesen disszipáltan élek, még mindig Pesten s mindig az ideiglenesség érzetében. S azonkívül olyan háziszolga vagyok, mint soha. De talán nem is ez a főakadály. Hanem maga az anyag, amiről beszélni kéne. Megfoghatatlan valaki ez a Valéry. Fordítás jelenlétében látni csak igazán, mennyire sokféleképp értelmezhető (végleges fordítási ötlet aztán egyszerűsíti a dolgokat) egy-egy fogalma, képe s a fogalmak összeszövődése a valósággal. Emlékszem a Sylphe-re, az enyémmre: milyen boldog voltam, amikor „megértettem” a megfoghatatlan jelenlét és elvillanás összképét, – boldog voltam, hogy értem az egészen a mozgását, s teljesítménynek éreztem már azt is, hogy ezt a vonalat, ezt a tárgyaltan lendületet kifejezhettem; azt hiszem, én „értettem” meg a mi körünkben először azt a kis szonettet, s nem bánt, hogy azóta van már vagy három-négy fordítása. Sok esetben, gondolom, így fogsz érezni te is: ez a kötet úttörés, és azt hiszem, bármilyen sok is benne a meglepő telitalálat és teljes zengés, szépség és plasztika, ez marad a fő-érdeme. Nagy érdem! S persze sok helyen egyáltalán nem csak ez. De hát – S itt jönne, itt kellene most jönnie annak, amit nem tudok megadni, a belső kritikának. Tudod, épp a tökéletes megoldások sűrű jelenléte hívja fel szövegeidben a figyelmet a puha-homályos-petyhüdt pontokra, hogy hátha azokba is fénynek és gondolati erőnek kellene lennie. Tudom a nehézségeket, a metafizikaiakat és a technikaiakat, a francia meg a magyar nyelvből eredőket, s az egyeztetések, átciszolások indokait is érezni vélem... igen... és mégis: ha előre beszélgetünk a dolgokról, talán több, még több helyen tündököl a gyémánt, míg így, utólag, szinte csak kötözködésnek tűnik fel, tűnnék fel sok minden, amiről pedig érdemes beszélni s nagyon sok időt kívánna írni. Könyved egy strófájáról akár egy órát tünődhet a fordításkritikus; mit csináljon hát a levélíró, akinek tíz perce ha van az írógép előtt, mert kokszt után kell szaladgálnia, hogy, ha hozzájut s meg tudja fizetni, a hátán cipelje haza a fekete zsákot? Gyere majd el, úgy látom, hétfőn találkozunk, ott megbeszélünk valami időpontot, s át vesszük, mondjuk, a Pálmá-t, amelyet nagyon szeretek. Mindjárt meg is említek azonban egyetmást róla: Az első magyar sorban a „ki se” helyén próbáld ki magadban azt, hogy „alig”; nos? A „portant sa profusion”-ban a „bírní”, „elviselni”, „hordozni” fontosabb, lényegibb fogalomra utal a jelkép ereje szempontjából, mint a „tűrní teljes terhedet”. „Csodálhadd”: az ilyesmit én hagynám. A „finomszálú dús gyökérzet” kitűnő, de ott van mellette „par les ténèbres élues” visszaadására a magyar kifejezés: „a homályból fölidézett” – hiába szép

ez önmagában véve, ellentétben van, úgy érzem, az egészszel, mert az „élué” a sötétség szerelmére, a sötétségnek a formáló-teremtő-kiválasztó-tudatosító elemek iránti szerelmére céloz: itt a sötétség kiválasztottja üldözi a vizet a mélységekben. Lehet érteni, amit mondok? Majd elmondom szóval... A vers végét nem értem egészen... No de ez most nem fontos, majd át vesszük, megállapítjuk közösen, s aztán megnézzük, hogy lehetne még közelebb férkőzni a bőre alatt a csontvázához és a vééréhez... Még annyit máris, hogy van az egyszerűségnek egy további foka, amelyre még törekedned kell, van rá érzéked, tehetséged, mert pl. bármennyire csak szuggesztivitása adja elsősorban az igazságértékét egy olyan részletnek Valéryben, amilyen, mondjuk, az, hogy: „Chaque atome de silence Est la chance d'un fruit mûr”, ez a (csupán?) pszichológiai igazságigény teljesen hiányzik olyan tolmácsolásból, amilyen ezen a ponton a tied, vagyis abból a két sorból, hogy: „Ep e csendnek jó szüretje, mely teremve teljesül,” – s ha hiányzik a mondott igény vagy erő vagy szuggesztivitás, annak a bonyolultság és a velejáró nem-tisztaság az oka: 8+7 szótagban itt bőbeszédű vagy s mégsem pregnantans... Most azonban már igazán békén hagyjak. Az embert, a kritikust, szinte kényszeríti a feladata, hogy okosabb akarjon lenni a másiknál, s nekem nem tetszik az olyan okosabbság, amikor nincs jelen a másik fél, hogy az esetleg rámcáfoljon. Mindent egybevéve (nem azokat, amiket mondtam, hanem a könyved összhatását): még egyszer gratulálok szép fejlődésedhez, ehhez a kemény munkához, e munka igen sok babonázóan szép részletéhez, s örülök neki, hogy efféle költőket szeretsz. A tanulmány, az oxfordi, természetesen kitűnő; csak olvasnák mennél többen!

Igaz üdvözlettel híved:
Szabó Lőrinc

Szabó Lőrinc levele mögött egy egész emberi-politikai konfliktussorozat rejlik. Erről itt ne essék szó. Csak annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy a jó tanács sosem hatástalan. Mindig eljön megfogadásának ideje; ha néha nagyon sokára is. Amir akkor elmulasztottam, megtettem most, e levél újraolvasásának hatására: a PÁLMA egy antológiában való új megjelenése alkalmából igyekeztem kijavítani az általa kifogásolt szövegrészeket; s azt hiszem, nem is sikertelenül.

Füst Milán

Budapesten, IV. Párisi-utca 6/A.–V/1.–Telefon: 18,33,68.
1946, December 5-dikén

Kedves Gyurikám!

Mindenféle szemtelen zöldségeket írnak megint újságokban és folyóiratokban kedves regényedről, Störr kapitány történetéről – és te hagyod ezt?

Barátod:
F. M.

„Kedves regényed”-en (mármint az enyémen) Füst Milán A FELESÉGEM TÖRTÉNETE című regénye értendő. A keserűen tréfás, már párizsi címemre érkezett levél arra utal, hogy 1946-ban több folyóiratban is értetlen, sőt ellenséges kritika jelent meg a később tucatnyi nyelvre lefordított, ma már világhírűnek nevezhető remekműről.

Nemes Nagy Agnes

Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium
A „KÖZNEVELÉS” SZERKESZTŐSÉGE
Budapest V. Alkotmány u. 3.
Klebelsberg u. 17. III. em.

Budapest, 1946. dec. 18.

Gyurkám!

Úgy megörültem a levelének (amit ma kaptam, de állítólag hosszabb ideje bujdokol itt, mert a szerkesztőség költözött), hogy rögtön leültem válaszolni. Teljesen méltányolom lelkiállapotát. Amellett – nem tudom Maga is így van-e vele – az ember rokonszenvező érzelmei hirtelen kibokrosodnak, ha valaki elutazik. Határozottan hiányolom Magát. Emlékszem, milyen fanyar képpel búcsúzott a Klebelsberg utca sarkán, s meghökkentő, hogy valóban Párizsban van. Köszönöm a híradást az öltözködésről, ez megnyugtató – ha ugyan valóban az. Európai szempontból talán kellemetlen, hogy még mindig itt tartunk. Üzenetét persze elintézzük, sajnos honorárium nincs, nem telt, így nem tudjuk átadni Erzsébetnek.

Na, most az Újhold. Még eddig igen kevés a visszhangja, lassan szívódik fel. A Szabad Szóban, Kelemen János tollából (tudja, ki az?) ismét megkaptuk a feddést: semmi közünk a korhoz. Meglehetősen gorombán ír, de Magát dicséri – igaz, hogy olyan félvállveregetően, hogy nem nagy öröm. Általában marxista oldalról örömmel üdvözik Magát, de eddig irodalmi méltatást nem hallottam. Majd idővel, ha csakugyan el is olvassák. Az egész számról az a véleménye – mindkét oldalnak – hogy érdekes, jobb mint az első. Utólagos engedelmével kiírtuk a nevét a lapra, azt hiszem nincs ez ellen kifogása, hiszen itt is beszéltünk erről. Majd mindig elküldjük az anyag egy részét, s Maga megírja a véleményét, jó? Sőt, mindjárt konkrétumra is kérem: az Újholddal együtt elküldöm a kötetemet is, s azt szeretném – ha kedve van hozzá – ha Maga írna róla. Végiggondoltam a nemzedéket, de azt hiszem, mégis elsősorban a Maga tollából szeretnék kritikát az Újholdban. Megpróbáljuk Erzsébet verseit is kihozni Újhold-kiadványként. Erről ő valószínűleg részletesen ír majd. – Megkérdem Kerekes Lacitól majd Tardos Tibor címét (akinek az az érdekes novellája jött a Magyarokban a francia ellenállásról; egy pincér elsorolja, hogyan ölték meg), ő párizsi, keresse fel. Egyszer találkoztam itt vele és személyében is igen szimpatikusnak találtam. Az Új Magyarország vitákat rendez ifjú szellemek között, máris nagy izgalmak vannak. Kár, hogy nem vitázhat. Majd mindent megírunk. Nagyon örültem a levelnek! Szeretettel: Ágnes

Címünk: XI. Bartók Béla út 28. Magyar bélyeg van a levélen. Az hogy lehet?

Nemes Nagy Ágnes említett első kötetéről, a KETTÓS VILÁGBAN-ról írt kritikám az *Újhold* harmadik számában jelent meg, 1947-ben.

Rafael Alberti

Bukarest, 1963. augusztus 16.

Kedves Somlyó, szeretett barátom,
egy régebbi levélre válaszolok, amit még Buenos Airesben kaptam kézhez. Mint látja, Európából válaszolok, innen, Bukarestből. Nem tudom, beszéltem-e magának arról a tervemről, hogy hosszabb időre elhagyom Argentínát. El is jöttem, Mª Teresával és Aitanával együtt. Már május vége óta itt vagyunk a mi öreg és csodálatos kontinen-sünkön. Most Romániában utazgatunk, ahonnan e hó 26-án Bulgáriába megyünk. Ott néhány napot töltünk, aztán Franciaországba utazunk, Párizsba: Aitana ott is fog maradni, ott tanul tovább. Mª Teresa meg én Olaszországban fogunk élni, egyelőre Milánóban. Oda írhat nekem. Címem:

Senor Eugenio Luraghi
(Rafael Alberti részére)
Via Revere, 2
Milano (Italia)

Most már nagyon könnyű lesz összehoznunk egy találkozást. Már nem vagyunk olyan messze egymástól, nem kerül olyan sokba az utazás. Azt hiszem, Milánóból el tudom küldeni magának „Összes Verseimet”. Csak nehogy elveszzen a könyv. Majd megpróbálom elküldeni valakivel. Ezt még összeegyeztetjük.

Nagyon örülök, hogy a verseim, amiket lefordított, már el is fogytak. Micsoda siker! Tudom, hogy mondtam már magának egy levelemben – ami biztosan nem érkezett meg –, hogy megkaptam a verseskötetét, és rettentően sajnáltam, hogy egy szót sem értek a maga nyelvén, és így semmit sem mondhatok róla. Tudom, hogy maga nagy költő, hogy nagyon jók a fordításai. Küldje el a legközelebbi kötetét, Olaszországban majd csak találok valakit, aki lefordítja nekem. Írjon mielőbb. Szeptember 12-től október 10-ig leszek Párizsban. Párizsi címem:

(chez Mr. André Salzman)
55 rue de Varennes. Paris.

Minden jót. Mª Teresa, Aitana szeretettel üdvözlí.

Melegen öleli
Rafael Alberti

Hálás lennék, ha elküldené a címét, mert nem tudom, jól írtam-e le. Tizedike körül át fogunk utazni Budapesten, vonattal, Bécs felé menet. Majd föl-adunk egy táviratot az Írószöv.-nek, hogy a pályaudvaron üdvözölhessük magukat.

Századunk közepe a száműzetésbe kényszerített nagy költők időszaka. Közülük is talán Rafael Albertí, Lorca egyik legközelebbi barátja tartja a szomorú rekordot. Csak több mint három évtized múltán térhetett vissza Spanyolországba, közel nyolcvanévesen. E levél annak a fordulat-nak tanúsága, amikor emigrációja színterét Argentínából Európába helyezte át. Ettől kezdve Itáliában élt az újra demokratikussá vált Spanyolországba való hazatéréseiig.

Octavio Paz

Ithaca, 1966. május 12.

M. Somlyó György
Budapest, Magyarország

Kedves barátom,

két utolsó levelére válaszolok – arra, amelyiket még Delhibe küldött, meg a másikra, ami az új címemre érkezett. Nem, még nem kaptam meg a *Rose des Vents*-t. Azt hiszem, könyvét csak akkor tudom majd elolvasni, ha visszamegyek Delhibe, június végén. Érthető okoknál fogva csak a leveleket küldik utánam... Egy esszéjét viszont megkaptam, spanyol fordításban. Amennyire meg tudom ítélni, a fordítás jó. Néhány hiba azért akad benne, de kevés és apró hiba (például: „prózaköltemény” „prózavers” helyett stb.). Ezeket könnyen ki lehet javítani. Az esszéje kitűnő, és nagyon megörvendtetett vele. Egy igazi költő esszéje, nem pedig hivatásos kritikusé, még kevésbé egyetemi tanaré. (Itt, az Egyesült Államokban a kritika a professzorok kezében van. Óriási a műveltségük, de az eredmény meglehetősen szegényes, a szó intellektuális értelmében. Az igazi kritika – ha nem az irodalom szférájában – kint van, az utcán, a kis folyóiratokban...) Ön a költő szemével olvasta a versemet – és egy kortársam szemével, aki hasonló problémákkal viaskodik. Annak, hogy az ember egy kis, illetve marginális országhoz tartozik, mint Mexikó vagy Magyarország, megvannak a maga előnyei. Természetesen egyetértek azzal, amit „a nemzeti üpológia-koncepciók történetének gyermekbetegségeiről” mond, de *A labirintus* éppen arra próbált rámutatni, hogy ezek a koncepciók is csak álarcok. Nagyon tetszett a Petőfi-vers is, amit idéz. Gyönyörű szép. Megjegyzéseit, melyeket február 8-i (Delhibe címzett) levelében írt, mind figyelembe vettem. Az egyetlen szövegrész, amit nem tudok kijavítani, az, amelyik az ötödik oldalon szerepel: nincs nálam a levél spanyol eredetije. El fogom küldeni az esszéjét a *Dialógos* című folyóiratnak (*Insurgentes Sur* 594, desp. 302. México. D. F.). Főszerkesztője Ramón Xirau, esszéíró és kritikus: szerkesztőségi titkár: Homero Aridjis, költő, egyik legjobb fiatal írónk. Már megkértem őket, hogy küldjék önnek a folyóiratot, és kérjenek öntől írásokat. Jó lenne, ha magyar írók is szereplnének a folyóiratban...

Sok szeretettel üdvözli hálás barátja

Octavio Paz

Itteni címem (május 19-ig):
100 FAIRVIEW 67.
Ithaca, N.Y.
U.S.A.

1963-ban egy francia vonaton utazva, egy francia újságból szereztem először hírt Octavio Paz *NAPKÖVE* című költeményéről. A rövid recenzióból éreztem, hogy ez az, ami „nekem kell”. Megszerezve a könyvet, amely az először 1957-ben megjelent *PIEDRA DE SOL* kétnyelvű (eredeti és franciára fordított) szövegét tartalmazta, nem csalódtam; úgy éreztem, annak az időnek egyik legnagyobb költeményét tartom kezemben. Két évre rá folyóiratban és a Magyar *Helikonn*nál megjelent kis kötetben közöltem a vers fordítását, egy kis tanulmány kíséretében. Paz akkor Mexikó delhi nagykövete volt. Megtörtént az a (magyar külképviseleteknél ritka) csoda, hogy

– tudtom nélkül – átadták a költőnek e kis könyvet, mi több, lefordították számára a kísérő tanulmányt. Ezt köszönte meg hozzám írt első levelében Octavio Paz; ezzel kezdődött máig tartó, az utóbbi időben megritkult levelezésünk. Később, 1981-ben személyesen is megismerkedtünk La Ciudad de Mexicóban. Paz azóta (nemzeti és nemzetközi díjakkal is – Neustadt Prize, Cervantes-díj stb.) elismerten a legnagyobb élő mexikói, sőt latin-amerikai költő (Neruda és Borges halála után).

A labirintus – Paz korai híres esszéje a „mexikóiságtól” (EL LABERINTO DE LA SOLEDAD. Mexikó, 1950).

A Petőfi-vers, amit tanulmányomban idézek: FA LESZEK .

Rose des Vents – SZÉLRÓZSA címmel megjelent válogatott versfordításaim kötete, amely szintén tartalmazza a NAPKÖVÉ-t és a költő egyéb verseit.

Róla szóló tanulmányom valóban megjelent a *Diálogos* című folyóirat 1967-es évfolyamában.

Paz később maga is fordított az én verseimből (O. P.: VERSIONES Y DIVERSIONES. Joaquín Mortiz. Mexikó, 1974).

André Frénaud

Kedves Georges-om!

Igen, október 18-án érkezem Jacqueline-nal, ahogy ő már meg is írta, valamikor napközben... Most csak annyit mondhatok: valószínűleg sokkal korábban hét óránál, amikor a Hungária-beli vacsorát terveztük, ebédre, ha lehet. Majd még pontosabban is meghatározzuk az útitervet, de nagyon szeretnék Salzburgban is eltölteni egy napot, útba esik.

Hallom, Eugène meg Deguy írt egy-egy speechet, ők majd méltóképpen képviselik a francia költői ékesszólást, tudja, hogy tőlem ugyan nem várhat beszédet, mert nyilvánosság előtt szörnyű zavar kerít hatalmába, és nem tudom leküzdeni. Hanem annak örülök, hogy viszontláthatom magyar költő barátaimat, s a legközelebbiekkkel folytathatom azt a sokrétű, sűrű baráti párbeszédet, amelybe még szegény Gara ösztönzésére oly sok éve belekezdtünk.

A közeli viszontlátásra, kedves Georges-om! Baráti üdvözetem Marianne-nak is, Magának is

A. Frénaud

Szívélyes üdvözet Garainak.

André Frénaud 1966-os levele *A Költészet Napjai Budapesten* elnevezésű költőtálalkozó előkészületeire vonatkozik. – *Szegény Gara* – az akkor nemrég öngyilkos lett Gara László, a magyar költészet feledhetetlen párizsi propagátora, Frénaud-nak is jó barátja. – *Garai* (Gábor), a költő, ugyancsak részt vett a költőtálalkozó előkészítésében.

Fülep Lajos

69. IX. 10.

Kedves Somlyó kollega,

igen nagy örömet szerzett könyvével, duplát – az egyik, hogy megírta, a másik, hogy elküldte. A másodikban telepathia lehet, – amióta „szép-nemszép” cikke megjelent, gyakran gondolok Magára, a nekem járó folyóiratokat átnézésük után tovább szoktam adni ifjaimnak, ezt a két számot tartogatom, ha valamilyen baj miatt megint cikket kényszerülok írni, s ha megírom, amire gondolok, utalni fogok rá; rég olvastam ilyen jó, okos „nemszép-szép”.

S ha most in signo Milani ilyen személyi közelbe jutottunk egymáshoz, idemásolom – amennyire tudom a sorok eredeti elosztása szerint – a Látomás és indulat dedikációját, gondolom, érdekelni fogja ez a reliquia:

Démoni barátomnak,
a bajkeverőnek, – Fülep Lajosnak,
a határtalannak,
minden határt, korlátot és kerítést szétörőnek és átugrónak,
a Düh Prófétájának,
a Harag Istenének,
szeretettel és irigy barátsággal
szegény és szomorú barátja:
Füst Milán.

Budapesten, 1948. június 17-dikén.

Mikor utána az egyetemen találkozva vele, azt mondtam neki róla: „Remekmű, életed egyik fő műve!” – fölragyogott: „Ugye, ugye?” – a könyvre értette.

Látja néha Erzsí asszonyt? Ha igen, kérem, adja át neki tiszteletemet. Csodálatos asszony! hosszú életemben aligha láttam hozzá fogható. A mondás szerint „lakva ismerni meg valakit.” Hát '43-ban Gyomára, Kner Imréhez menet néhány napig náluk laktam, volt alkalmam megismerni. Helfer – nomen est omen.

Végül pedig, bár tudom, bosszantani fogja, megírom, hogy a nekem küldött könyvében a 224. lap után 9 lapon nincs nyomás – megírom, mert bizonyára nem ez az egyetlen ilyen példány, tehát a többit meg kell nézni. Nyomdáink *[olvashatatlan szó]* megparancsolja a nekik adott szöveg betűinek, sorainak etc millimétereit, ők pedig ilyen gerendákat nem látnak – és hányszor!

A könyvet hálásan köszönve, szívből üdvözlí
Fülep Lajos

A könyv, amit Fülep Lajosnak küldtem: FÜST MILÁN. EMLÉKEZÉS ÉS TANULMÁNY (Szépirodalmi, 1969). A cikk, amelyről szó van, akkoriban jelent meg az *Új Írásban*, A SZÉP- ÉS NEM-SZÉPIRODALOM címmel, és tárgya – főként Ady, Németh László és a fiatal Kőlcsey példáján – Németh László szavaival „a zsenikre beállított” magyar irodalomszemléletét bírálta. Fülep nem sokkal később meg is írta tervezett cikksorozatát a *Magyar Nemzetben*, és ígérete szerint utalt az én cik kemre. – *In signo Milani* – Milán jegyében. – *Helfer* – „Erzsí asszony”, Füst Milán özvegyének leánykori neve; német jelentése: „segítő”.

Pablo Neruda

Isla Negra, 1973. március 14.

Somlyó György úrnak
Kútvolgyi út 33.
Budapest, XII.
Magyarország

Kedves Somlyóm,

Judith megírta, hogy kicsit szomorú vagy, és azt hiszem, egy félreértés miatt. Hallottam valakitől, hogy Párizsban voltál, most tudtam meg, nemrég. Mi sem lett volna számomra nagyobb öröm, mint megölelni téged és együtt lenni veled, nemcsak költői érdemeid miatt, hanem a kettőnk barátsága miatt is, amire soha semmi nem vetett árnyékot.

El kell mondanom neked, hogy utolsó párizsi évem alatt háromszor operáltak meg, és majdnem mindig feküdtem, kétségbeejtő állapotban, transzfúziókat kaptam, ápolónők voltak körülöttem, majdnem az egész idő alatt.

Erről semmit sem volt szabad mondani azoknak, akik a követségen kerestek, még a titkárnők sem tudták, mi a helyzet, az volt az utasítás, hogy mindenki előtt tagadjanak le.

Csak arra volt erőm, hogy olykor egy-egy hivatalos rendezvényre elmenjek, de az egészségem egyre romlott, míg végül kénytelen voltam lemondani követségi megbízatásomról. Ezért nem is megyek már vissza Európába.

Remélem, most, hogy megírtam a teljes igazságot, eloszlanak a kételyeid, melyeket talán az okozott, hogy nem tudtad, mire gondolj, akárcsak más jó barátaim.

A jövő év júliusában az Állami Egyetem és a Katolikus Egyetem találkozót szeretne rendezni költészetem legjobb ismerőinek, és nagyon örülnék, ha ezzel kapcsolatos magyarországi tapasztalataidat megismernék Chilében. Kérlek, írd meg, el tudsz-e jönni ebben az időben, és hogy a jegyedet meg tudod-e oldani, mivel itt-tartózkodásod összes költségét az itteniek fedeznék.

A régi szeretettel ölel
Pablo Neruda

Neruda levele fél évvel a halála és a demokratikus Chile eltírása előtt íródott. Akkor még reménykedett benne, hogy a demokratikus Chile és ő maga is megéri 1974 júliusát, amikor is hetvenedik születésnapját országos ünnepség köszöntené, „Neruda-kollokviummal” és külföldi vendégekkel. Erre szól a (majdnem fiktív) meghívás. – A levélben érintett és tisztázott félreértést és háttérét itt nincs helyem taglalni. Csak arra kellett gondolnom, hogy a nagykövet és Nobel-díjas már nem az a Pablo, akit csaknem egy negyedszázadon át oly közeli barátomnak tudhattam.

André Velter

PIANO BAR

Somlyó Györgynek

Hány ismeretlen messzi táj
miről álmunknak sincsen álma már

cigarettafüstbe
borulva múlik így az este
míg az ujjak alól egyszer csak a
lehangolt idő összhangja perreg

*egy lány belép egy lány kimegy
szívverésük ajtócsapódás
a nap hozza a nap viszi
a holt szerelmek síratóját*

éjféltájt szétválnak a kezek
a fehér vállú zongora
egy másik távollét hideg
fuvallatába beleborzong

vágy játéka tétnélküli játék
egyetlen árva hang elég
hogy eloszoljon holnapig
a kísértet s zenekisérete

az élet semmi semmi már
csak egy édes vereség remegése
szellem és remény között
sötétség s éjszaka közt

refrénnek ott egy féldeci
egy *fine à l'eau* egy korty fehér bor
ez a történet már nem az
mely az árnyak sorsára jutott

*egy lány kimegy egy lány belép
szívverésük ajtócsapódás*

*hozza a nap viszi a nap
a holt szerelmek siratóját*

s álmoság fogadja a hajnalt
s álmatlanság bűg feledést.

Somlyó György fordítása

André Velter fiatal francia költő, a France Culture párizsi rádióállomás költészeti szerkesztője. A vers L'ARBRE-SEUL (AZ EGY-FA) című kötetében jelent meg (Gallimard, Párizs, 1990).

Rafael Alberti, Octavio Paz és Pablo Neruda levelét Székács Vera, André Frénaud levelét Pór Judit fordította.

Zirkuli Péter

ESSZÉ A KÖLTÉSZETRŐL, VAGYIS RÓLUNK MAGUNKRÓL: KÖLTÉSZET ÉS HATALOM

A hatalom uralkodni akar az emberek felett. A költészet viszont, hasonlatosan a bölcsülethez, beszélni akar velük, kapcsolatot akar velük teremteni. Kapcsolat nem szükségképpen egyenlő felek között teremődik, de csakis a szabadság körülményei teszik lehetővé. A hatalmi viszonyokon kívül helyezkedő párbeszédnek ez egyik paradoxona. A köznapokban megfigyelhető, hogy a közvetlen cél nélkül folytatott beszélgetések sietős érdektelenségbe fülnek. Szerelem, barátság tülelhetnek ezen, ám ilyesféle érzéseink föltétlenül nemes mivolta felől illúziókat formálunk tévútra vinne. Meglehet, arról van csupán szó, hogy tudjuk valahonnan: ezek bizony nemes érzések, s mert cselekedeteink erkolcsi minősítésében, szerencsés neveltetésünk és gondosan válogatott olvasmányaink hatására is, finnyások és rátartiak vagyunk, szerelem vagy barátság színével leplezzük valamely célratorésünket. Úgy tapasztaltam, mindkét érzés valóban létezik, s más alkalommal el is mondanám, mit tartok felőlük, de most szerfölött fontos volt, hogy elhárítsam könnyelmű említésüket. E nélkül nem tudnánk pontosan földézni beszélgetésünket, melyet tegnap vagy épp ma délelőtt valamelyik kedves ismerősünkkel folytattunk. Bizonyára véletlenül futottunk össze ebédszünnetben, munkából jövet, vagy amikor a reggeli lapért az újságoshoz mentünk. Ha találkozásunk Európa keletivé lett felén zajlott, az időjárásról és hogylétünkről – „hogya vagy?”, „koszönöm, jól” – talán szót sem ejtettünk, tüstént aktuális gondjaink ecsetelésébe kezdtünk, fűrkészve arcát, hogy leolvashassuk róla, melyik gondunk is az, amelyiknek enyhítésében számíthatunk rá. Ha viszonyunk meghittebb, s napi teendőink gyakrabban

visznek ugyanazon emberek közé, a közös ismerősök kivesézése nem remélt tartamot és emberszólo gyönyörűséget kölcsönözhetett társalgásunknak. Gondok emlegetése, mások megszólása pedig hatalmi távlatot ad utcai eszmecserénknek. Egyik is, másik is függőségünk jele, s mert a függőségek tagolatlanok, többnyire közvetlenek, végső fokon beszélgetőpartnerünkkel egyazon körben találjuk magunkat. Lehet, ő bankhivatalnok, mi meg kérdezőbiztosok vagyunk, függésünk hálója egy anyagból van, s az egy központú hatalom szórakozott lomhasága rándítja-bogozza. Európa nyugati felén a „köszönöm, jól” fejezet hosszabb, kedélyesebb, benne gondokról, tervekről beszélni nem ildomos, azokat fehér asztal mellett vagy üzletibb körülmények között illik fölvetni. S ez, ez az udvariasság csak pörébben mutatja a sietős érdektelenséget, melyet az imént említettem. Ahol a hatalom, egyébiránt igen üdvös és dicséretes módon, nem tolakszik be közvetlenül a magánszemélyek érintkezésének világába, ott ebben a világban pallérozott nyájasság tanyázhat – gondolat, költészet, személyesség nélkül. Ahol nem így cselekszik a hatalom, ott legalábbis félreértésre ad okot: az a látszat támad, mintha a magánérintkezések világa dúsan telített volna, merő tartalom és feszültség. S ez a látszat tökéletesen meg is felel a hatalom becsvágyainak, ezáltal is ki-elégítheti alapvető igényét, azt, hogy beszéljenek róla (az ostobább fajta kívánná: csupa jót), foglalkozzanak vele, azt, hogy lehetőség szerint mindenütt jelen legyen. Persze, ez a jelenlét sokféle lehet, szögesdróttól a paternalizmusig, s a roppant különbségeket igazából azok érthetik, akik voltak már kénytelenek meglakni valamilyen szögesdróttal kerített területet – börtönt, munkatábor, országot –, fogadva ezért derűvel példának okáért a represszív tolerancia tételét avagy az úgynevezett normálisok rémuralmáról szóló antipszichiátriai tézist.

Szándékosan nem tettem most mégsem éles különbséget a hatalom és hatalomgyakorlás különféle fajtái között. Meggyőződéseim ugyanis, hogy nincs olyan hatalom, melyről azt lehetne állítani, hogy: jó. Igaz, elképzelhető olyan álláspont, amely viszont épp azért tekinti jónak a hatalmat, mert az rendet és szervezethez visz a rendetlen emberi világba, jeles célok érdekében mozgósít erőket és így tovább. Ily álláspontot képviselve csakis a hatalom gyakorlásának módozatairól folyhat diskurzus, abban pedig, legalábbis a nyilvánosság előtt, mindenki egyetért, hogy hatalom gyakorlása nem sérthet emberi jogot, személyes szabadságot, méltóságot. S aki hatalmon lévő épp sérti mindezt, az is indokol: magasabb érdek – szebb jövő, a többség boldogulása, fájának, nemzetének léte stb. – kényszeríti, hogy időlegesen áthágjon oly korlátokat, melyeket amúgy maga is elismer. Márpedig ha még a zsarnok is készséggel elismeri őket elvben és szónoklataiban, akkor a hatalomról magáról csak úgy érdemes bármiféle kijelentést is tenni, hogy előbb megállapítjuk: eleve, eredendően és semmi körülmények között sincs jó hatalom. Célrányos igazgatás, határozott kérdés, utasítás és parancs között a különbség fokozati csupán, s az abszolútumban megalapozott jónak nincsenek ilyen gyakorlatias fokozatai. Valami vagy jó, azaz e jónak megfelelő, vagy nem jó, azaz: rossz. Ha felelős ítéletet akarunk mondani, a harmadik út ki van zárva, akárcsak a klasszikus logikában. Azt persze a klasszikus logika is tudta, hogy valami vagy fehér, vagy fekete ugyan, de a kettőnek árnyalatai vannak, a kettő között pedig a színek egész skálája. A modern és civilizált ember a sokszínűség gyakorlati kibúvójában talál érvet az efféle végletes nézetek elutasításához. Elménk pallérozott, kultúránk többszázados, ízlésünk kényes, tapintatosak is vagyunk, tehát bugris dolog valamire egyszerűen azt mondani, hogy igen vagy nem. Gondoljunk hát bele, vajon jó-e határozott kérdésnek, utasításnak, parancsoknak engedelmeskedni? Jó-e másokat engedelmessegre készíteni? Mi a neve

annak, aki engedelmességre bír, készlet, kényszerít másokat? S mi annak, aki engedelmeskedik? Mondjuk meg csöndesen és határozottan: ez utóbbit hatalmában tartja az előbbi. Úr az egyik, szolga a másik. A társadalmi igazságosság pedig bizonyára nem az, hogy cserélődhetnek a szerepek. Az úr-szolga viszony attól még rendületlenül rossz, a hatalom léte pedig ezt a viszonyt eleve magában hordja, s akiket érint, azok csak jelzőket kaphatnak, és micsoda ég-föld különbségek jelzőit. Lehet emberséges avagy diabolikusan kártékony az úr, kinkservvel tengődő avagy megelégedett a szolga, de az alanyok attól még ugyanazok. Megfelelkezni erről már az iskola alsóbb osztályaiban is hiba volt. Honnan hát a kiművelt emberfők feledékenysége? A sokféle okból idéznék kettőt, az egyik inkább történelmi, a másik inkább lélektani.

Az egyik, a történelmi, abból fakad, hogy a szekularizált újkori századok sarkalatos tétele összefoglalható ugyan a szabadság, egyenlőség, testvériség legendás hármasságában, de a három szóban kibékíthetetlen ellentétek feszülnek. A testvériség eszméje végső soron a keresztény caritasból nőtt ki, abból a másokra figyelő jóságból és szolidaritásból, melyet előzőleg egy transzcendensnek fölfogott instancia szavatolt, s törvényeivel akár reánk is tudott kényszeríteni. A jóra való restség és a szolidaritás hanyag mellőzése így bennünk magunkban kellett hogy lelkifurdalást, majd megbánást keltsen. Ily instancia nélkül azt kell tételezni, hogy az emberi égyedeknek legalábbis döntő többsége természettől fogva bír a testvériség érzésével, illetve nevelés formálhat ki erre belső szándékot (meg más erényeket), tehát a többségi elv afféle parlamentáris és immanens politikai transzcendenciaként helyébe léphet a korábban hitt, szavatoló és kényszerítő erejű instanciának. Öröndetes átrendezése ez azoknak a képzeletbeli, tehát eszmei erőknél, melyek a különféle valóságos cselekedeteknek forrásai, irányadói és bírái lehetnek. Az átrendeződés következményei közé tartozik azonban, hogy ami addig, a köznapokat illetően, metafizikában megalapozott etikai tényező volt, az most politikáivá válik, és esetleg, de inkább csak ritkán s távolról sem szükségképpen, etikaivá is. (Nem véletlen, hogy az olyan politikai finalitású bölcselet, mely etikai alapjait keresi, fennköltén tegnapi, ha úgy tetszik: modernitás előtti gondolatvezetéssel fordul vissza ontológiai – például társadalomontológiai – kísérletekhez.) A politika úgy kaparintja itt meg a teológiától az emberek egymás közti érintkezésének törvényeit és szabályait, hogy csak detronizálja, s önmagát mintegy annak trónusába ülteni – szükségyszerű hát, hogy hitelveket tartalmazzon, a francia forradalom északultusától a jövőrajongásban beteljesedő haladásdoktrínáig.

A három sarkalatos tétel közül a caritasból kinőtt testvériség kapja a legvédtelenebb helyet, s lesz belőle jóléti államok szociálpolitikája, a nem demokratikus országokban pedig alattvalók cinkossága. A nem demokratikus országok, ismeretes és önkéntelen módon, történelmükkel példázzák, miként avatható kirekesztőleges és lefelé nivelláló elvvé az egyenlőség. Számomra az egyenlőség, kínzó képként, a középkori *memento mori*kat idézi: halálnak jelképét, csontvázat festettek középre a piktorok, jobbára-baljára meg egy-egy emberalakot, oltóztatva dúsan az egyiket, nyomorultul a másikat, hogy ékesen mutassák, mint válik végül mindenki egyenlővé a bizonynyal elérkező halál színe előtt, afféle előjátékaként a majdani végső ítéletnek. Ha viszont üdvös módon e világi lesz az ítélkezés, kézenfekvő, hogy ezt az egyenlőséget emberi törvénykezésnek kell egyformán mérnie. Szintén kézenfekvő, hogy a piactéren nem lehet több kiváltsága az egyiknek, kevesebb a másinak, így kívánja a tisztas versengés, mely természetesen egyenlőtlenséget szül. A késve polgárosodó országok ezért programjukká teszik, hogy az egyenlőtlenség fölött örködni fognak, s az örködés létrehívja a valóságban

a középkor gyótró képeit, állítva immár a kaszáznak mindkét oldalára nyomorúságos emberalakot. A késve polgárosodó és nem demokratikus országok eredeti programját módosítja az ekként bekövetkező állapot tarthatatlan volta, reformot hirdetnek tehát, a szabadságból a mérsékeltlen szabad piacot, melyet öröként aggályosan ellenőrizni vágnak, ami fából vaskarika, de ezt most ne firtassuk. Okoskodásunk felől nézve pillanatnyilag az a fontosabb, hogy: együtt, egyszerre és egyenlő mértékben érvényesíthető-e az újkornak ez a három sarkalatos tétele? s a három közül vajon nem maga a szabadság-e a gyökeresen új? Az első kérdésre a válasz: nem, a másodikra: igen. Nem, mert a szabadság elvét a testvériség mérsékli, az egyenlőség pedig jószerivel kizárja. És: igen, de közhasznú és merőben gyakorlatias változatában csonka újdonság csupán, hisz a piaci verseny, a vállalkozás, kereskedés, vélekedés szabadsága történelemformáló és sorsformáló mozzanatok, de csak törmelékei annak, ami szabadságként kidolgozható, tehát megvalósítható. A modern történelemben annyi ádáz merényletet követtek azonban el még e mozzanatok, meghódított törmelékek visszavételére is, hogy az egymagában elégséges magyarázatul szolgálhat írástudók s más kiművelt emberfők előbb megidézett feledékenységére. A hatalomgyakorlás gyilkos fajtáival szemben kell az ellenhatalom, legyen az külföldi vagy belső ellenálló mozgalom, s merő léhaság a hatalmat mint olyat euklaidikus fundamentumra helyezett patikamérlegben megmérni és végső értékeink szemszögéből könnyűnek találni.

Léhaság s felelőtlen, úgyszólván nihilista kívülállás vétkében marasztalhatja el az ily latolgatást más egyéb is – ama feledékenység inkább lélektaninak mondott oka. A hatalommal mindenképpen kénytelen valamilyen viszonyt folytatni: akadnak, akik részeseznek belőle, akadnak, akik csak kijátszani tudják, hol így, hol úgy, s akadnak, akik csak elszenvedik, örökös és jogos panaszok közepett, magánmenekülések tévútjain. A hatalom valódi gyakorlóival folytatott minden társalgás, tisztátalan lakájbókolástól a jus murmurandi érvényesítésén át az átgondolt és heves bírálóig (mely mindenkor és mindenütt tökéletesen indokolt): valamilyen fajtájú részesezés a hatalomból. S mert mindig emberi lények sorsa forog kockán – joguk a tisztas munkához, lakáshoz és élelemhez, helyváltoztatáshoz és szuverén vélekedéshez, avagy netán s mily gyakran a pusztaság életben maradáshoz –, ép gondolkodó ki nem kerülheti, hogy hatalommal kapcsolatos dolgokban szavát ne hallassa. Sőt, kötelességének is érzi ezt, a kötelességteljesítésben pedig erőt merít a történelemből, amelyre úgy tekint, mint a haladás terépe. Haladáson persze nemcsak az úgynevezett civilizációs vívmányokat érti, hanem azt is, hogy az emberi sors külső minősége javult az egyiptomi rabszolgától a jobbagyig s a jobbagytól az iparosig és í. t. vezető úton, melyet a hatalomgyakorlás mindig egyre javított módzatai tettek bejárhatóvá. Finomul a kín, mondta erre a költő. S a „finomabb” kín kétségtelenül túlélhetőbb, s így elviselhetőbb és ennyiben jobb, mint a durva. A megosztott hatalom és ellenőrzött hatalomgyakorlás jobb, mint a diktatúra, s ha a hatalom gyakorlóinak valamilyen pozitív programjuk van, az jobb, mint ha az minden programjuk, hogy hatalmon akarnak maradni. Az hatalmas kispolgárok serény munkálkodására épülő demokratikus berendezkedés pedig az egész emberi történelem eddig legelviselhetőbb és önkorrektúra leginkább képes társadalmi formációja. Ha felelősen gondolkodó és tisztességes emberek generációi működtek közre ennek elérésében, tanácsot, bírálatot vagy méltóságteljes elutasítást nyújtva a hatalom valódi gyakorlóinak, s ily mód' maguk is a hatalom részeseiként, akkor meg kell értenünk, hogy szívesen beszélnek a hatalomgyakorlás módzatairól (mi magunk pedig szívesen követjük fejtegetéseiket), de óvakodnak föltenni a kérdést, hogy az a va-

lami, amiről épp szó van, nevezetesen a hatalom, egyáltalában lehet-e jó. Én viszont most nem kerülhettem meg, hogy így tegyem föl a kérdést. Elemi tapasztalataim s a megfontolás azt sugallják, hogy az abszolútumban megalapozott jónak az instanciája előtt a hatalom minden formája könnyűnek találtaik. Nem azt mondom tehát, amit az anarchoszindikalista, hogy az állam rossz, következésképpen jó, ha minél kevesebb van belőle (minél kevésbé telepszik rá a társadalomra, minél elenyészőbb az állami beavatkozás és jelenlét). Természetesen egyetértek vele, hiszen a hatalom egyik s a modern korban leghatékonyabb formája az állam. Van pokoli állam, van rossz és kevésbé rossz állam, van igencsak tűrhető állam, de nincs jó állam. S mivel a demokratikus berendezkedés lényege, hogy legitím uralom, mert polgárainak jóváhagyásával működik, és számukra eszközöket biztosít ennek a tolakodó, terjeszkedő képződménynek, az államnak ellenőrzésére, kordában tartására, az állam minimalizálásának programja nyilvánvalóan nem ellentéte avagy túlhajtása a demokratikus álláspontnak, hanem a politikai szintéren nyilvánítható legradikálisabb foka. Ily radikalizmus igazán megalapozottan ott képviselhető, ahol az állami beavatkozást túlzottnak és tolakodónak érzik, s az úgynevezett civil társadalomnak az ellensúly szerepét szánják. E civil társadalom törekvései ekkor emancipációs törekvéseként lépnek föl, de minden emancipációs szándék tükörgesztus, kifejezője annak, amit egy számomra kedves költemény így fogalmazott meg: az akarásunkat is ők akarták. Az illetéktelen hatalmi beavatkozást elutasító szuverén cselekedet, hacsak nem pusztá hóbort, különtség, megbocsátható zsenialitás, a hatalom erőterében kénytelen a maga politikai lehetőségeit megtalálni. A radikális gondolat kerülhet így oly kutyaszorítóba, hogy valamely helyzetben a legfőbb poliúikai jót a forradalomban kell fölismernie. A nagy francia forradalmat nem a bölcselek s nem a Bastille jelképe ellen vonuló tömeg indították el, hanem a változásra, önkorrekcóra képtelen, onmaga pusztá konzerválásán munkálkodó ancien régime. A változtatásnak robbanásban feltörő igényét azok gerjesztették a végsőkig az újkor minden hős forradalma előtt, akik épp birtokon belül lévőként a társadalmi változásokat elszabotálták. (Külön történet, ha a forradalom egyben szabadságharc is, pl. Észak-Amerika, Magyarország.) Az efféle radikális gondolat és cselekedet átrendezi kétségtelenül a hatalom erőterét, de áttörí-e vajon? Hiszen ha a hatalomnak, meghatározásából következően, uralkodás a lényege, és semmiféle uralmi viszony a jóról szerzett fölfogásunknak eleve meg nem felelhet, bűvös körként el kell-e fogadnunk a hatalomét? Avagy az uralmi viszonyok mindig szorgalmazandó finomodásán túl elgondolható olyan következetes radikalizmus, mely kitép a bűvös körből, ahol, ne feledjük, urak és szolgák vannak, s a szabadság közegében teremt kapcsolat az emberi lények között?

Úgy képzelem, ilyen radikalizmus ölt különféleképp megragadható alakot az érzékek birodalmában, a bölceletben, a tiszta matematikaiban, a művészetben s azon belül a költészetben. Kitüntetett helyet nemcsak azért érdemel a költészet, mert esetleg vonzalmaink ezt diktálják, hanem azért is, mert anyaga ugyanúgy a szó, mint a különböző társas jelenségeknek, társalgástól a politizálásig, és mert modernségének szinte egész története folyamán tökéletesen érthető és hódolatteljes érdektelenség övezi. A modern líra az érzések és gondolatok következetes radikalizmusának díszírhelye.

A közös anyag, a szó, darab időre visszavezethet most a tőprengésünk elején megidézett ropke beszélgetés képéhez. Európánkban a társalgás jelesül pallérozott formája a személyek közti érintkezésnek. Rágalmaztuk-e vajon magunkat, mikor azt mondtuk, hogy a közvetlen célt ha nélkülözi, akkor sietős érdektelenségbe fullad? Efféle

közvetlen cél nemcsak valamely haszon lehet, bár minden értesülésben, amit így szerezhethünk, van több-kevesebb adagja az érdeknek és haszonnak. Adódhat úgy is, hogy a szavak ilyen cseréje valóban emelkedett, azaz a fogható hasznosságon fölül emelkedik. E társas érintkezés az, amelyik a közhatalomnak és a magánszemélyek társadalmának érintkezési vonalán – avagy törésvonalán – helyezkedik el, mintegy kötéláncot lejtve, s általában átbukva végül a hatalmi térre. (Vagyis oda, ahol a társadalmi fölölvad a politikaiban, hogy ami létrejön, csak hatalmi relációk szövevénye legyen. Ezért volt lehetséges kiindulásul nem tennünk különbséget hatalom és hatalomgyakorlás különféle módozatai között, s ezért volt szükséges aztán világosan közölnünk, hogy lehetséges és kívánatos olyan hatalom és hatalomgyakorlás, mely politikailag a demokratikus jelzőt érdemli.) Kétélű tehát a fölény, melyet elérni ebben az érintkezésben, némelykor és látszólag ártatlanul, a tehetség, elmésség segít. A modern társalgás alapformáját közelíthetjük meg itt, azt, amelyiket az udvari kultúra nyomán a szalonokban mint a közélet színpadain alakítottak ki. Késői olvasóiként avagy kívülálló tanúiként e társalgásformának kedvtelve ízelhetjük szellemét és könnyűségét: felroppenő pletykák, elmeél villanása, bókók és gyors ríposztok bája. Mind ez ékesség azonban valóságos hadművelet része csupán, s a műveletnek fölény biztosítása avagy szerzése válik leplezett céljává, maga ez a leplezés pedig civilizációnk kellemévé. (Gondoljunk például szókincsünk afféle marciális elemeire, mint: *meghódít* valakit, *meggyőz* valakit.) Ahol a hatalom parlagi, közvetlen és toladó, vagyis leplezetlen, ott a köznapi társalgásban is kendőzetlenebb az érdekkövetés, avagy legfőljebb otromba hazugsággal véli leplezni magát. Aki demokratikusan jár el, az közösségének minden tagjára egyaránt érvényes szabályokat követ. Tudja, hogy nem engedheti meg magának a hazugságot, nem is hazudik tehát, hanem adagolja az igazságot, úgy bánik vele, mint sakkfiguráinak egyikével. Ily módon ismeri el, hogy magát ellenőrizhetőnek, felelősségre vonhatóknak kell tartania még akkor is, ha ez olykor látnivalóan zavarja, és irigyli szinte a zsarnokot, kit efféle társas szabályok nem nyűgöznek működésében. A zsarnok épp ezt a korlátozottságot tartja türhetetlennek, ezért ideáltípus változatában, például a többször is leírt Caligula-változatban, mélységesen őszinte és a pusztító korlátlanág értelmében szabad. Valamely valóságos helyzet eltérítheti csupán ettől az eszménytől, s a hétköznapok prózájában rendszerint ez a számára sanyarú helyzet áll elő. Vezérlő képzele viszont az, hogy a helyzetnek, akármi legyen is az, ura akar lenni, és *bármi áron* ura akar lenni. Civilizációnk kellemé beéri az eszélyesen kivívható fölényvel, ami áruk, eszmék, szavak cseréje révén biztosítható, sőt, tartósan csak azzal biztosítható, igaz, örökös készenlét, iparkodás árán. (NB.: a zsarnoki rendszer ezért lusta, még ha alattvalói szüntelen gürcolnek és ugyeskednek is megélhetésükért.)

Szavaknak ily fölény szerző cseréjében a költészet csupán afféle alkalmazott irodalomként kaphat szerepet, s ami belőle legszámosabb, az épp az alkalmazott irodalom. Ennek műveléséhez és követéséhez nem kell kilépni a köztársalgásnak abból a szférájából, mely a fölény szerzés, tehát a többé-kevésbé megosztott, mértékletes és civilizált hatalom közege. A modernitás azonban kora kezdetektől fogva más szerepet szán a gondolkodásnak és a művészetnek általában s a költészetnek különösen. Kant nagy hatású és forradalmi tétele, mely szerint az ember két világ polgára, arról tanúskodik, hogy az újkor nemcsak a történelmet fedezte föl, mint különféle közösségek történetét, hanem az abszolútumban megalapozott értékek, így az etikaiak és esztétikaiak rendszerét is. A történelem fölfedezése tökéletesen alkalmas arra, hogy mintegy megszelídítse a hatalmat. A hatalom hirtelen megkaparintása és a pillanatot gyilkosan ki-

zsigerező gyakorlása, tegye ezt akár egy, akár egynéhány ember, épp a kontinuitás hiányából vagy tagadásából ered, ezért egyetlen igazi távlata van: halandó voltunk tudata. A múltat eltörölő gesztus és az illuzórikus jövőkép, melyek az effajta hatalomszerzés modern változatához újdonságként tartoznak, arra valók csupán, hogy chiliasztikus szónoklatok záporozhassanak egy önmagába bezárt időszelvényre, a szolgálva tett pillanatra. A történelem viszont időbeli és fölfogható távlatot ad az úgynevezett közéletnek, a hatalmat nemzedékekben méri, s ezzel is: megosztja. A történelem színtere felől vélekedhetünk úgy, hogy az a boldogságé, haladásé, tökéletesedésé, vagy épp ellenkezőleg, nem azé – pusztá tételezésével perspektívát nyitottunk. Eseményeit szemlélve pedig, akár ellenükre is, tudhatjuk, hogy képességünk az értékek konstituálása. Ha az úr-szolga viszony osztott és kifinomult formáiban sem tartozhat ezek közé, akkor föltételeznünk kell, hogy létezik az emberi megnyilatkozásnak olyan formája, mely a hatalmi viszonyokon kívül helyezkedik el. Föltételezésünk fakadhat abból, hogy ezt kell tennünk, mert fölöttünk a csillagos ég, és lelkünkben a categoricus imperativus, és fakadhat abból, hogy megnyilatkozásunk ily formájáról mint értékkonstituálásról bizonyára mit se tudnánk, ha az nem volna virtuálisan valóságos. Valóságos mivoltának példáiként az értekek birodalmát, illetve a tiszta matematikát, bölcséletet, művészetet s azon belül a költészetet említettem: a póre testek, viszonylatok, gondolatok dialógusának terepeit. A párbeszéd olyan válfajait, melyek a képzeletbeliben és a bensőségesben találhatják meg közegüket mint a szabadság közegét.

Ha létezik ilyen párbeszéd, akkor az jele annak, hogy képesek vagyunk szabadságra, s gerjesztője ennek a képességünknek. Jelzése egyúttal annak is, hogy valóban lehetséges eljutni a hatalmi relációkon kívülre. Amikor ezt a kívülit a képzeletbelinek és a bensőségesnek a közegében leljük föl, a szabadság fölfedezésével egyívású műveletet végzünk el. A modern szabadságeszme a személyiségben találta meg a maga végső garanciáit s a képzeletbeliben és a bensőségesben létrejöttének és első érvényesülésének színterét. Ha minden ember szabadnak születik, akkor magánszemélyként virtuálisan birtokolja a szabadság minden elemét. Olyan körülményeket kell tehát ki-munkálni, hogy ezek az elemek a maguk teljességében s mindenütt az emberi életben érvényre juthassanak. Képességünk a szabadságra az úgynevezett közélet körülményei közepette aktuálisan elérhető fölülmúlja – amiből nemcsak a körülmények végtelen tökéletesíthetőségének kellett kikerülhetetlen és számos irányba ágazó hipotézisként következnie, hanem bizonyos menthetetlenül személyes ténykedések utópisztikus kezelésének is, szerelemtől a tiszta gondolkodáson át a művészetig. A menthetetlenül személyes az, ami mindig aktuális, ami nem tűr halasztást. A mecénás nélkül is többé-kevésbé lehetséges művészeti ágak – például a rajz, a költészet – ezért épp a szabadság fölfedezésének századában, a tizenharmadikban önállósulnak, illetve változtatnak funkciót, válva minden korábbinál becsebbé. Köztük a költészetet kiváltképpen tekinthetjük személyiségutópiának, vagyis olyasvalaminek, ami a képzeletbeliben mint valóságot – fogható, szemlélhető, átélhető – hozza létre azt, ami a hatalmi relációktól átszött s így nem szabad közéletben és történelmi pillanatban csupán elgondolható. A közélet terein, konyhától a szalonon és oktató- s munkahelyeken át a minisztériális dolgozószobákig, s ezeknek a tereknek az időbeli változásaiban, vagyis a történelemben, gyakorlatias viszonyfogalom a szabadság eszméje. Következetes elgondolás bárhol lehetséges, létrejöttének kitüntetett helye azonban a képzeletbeli. Vagyis, a művészetet a közélet felől nézve, valamely magánvilág s annak nyilvános egyedülléte. A költészetre szorítkozva: aki e nyilvános egyedüllétben szólal meg, az

nem valóságos személy. A korai romantikával kezdődő modern lírának egyik állandó sajátossága, hogy világosan elkülönül az úgynevezett lírai én, azaz a versekben létrejövő személy a verset megíró s lakbért fizető, szavazó (stb.) személytől. A különbség a lírai én és a praktikus-publikus személy között mára már triviálisnak látszik, de hol csak valamilyen belső énnel látják mindközönségesen az előbbit, századvégi-század eleji hagyományt követve, hol meg csak úgy tesznek különbséget a kettő között, hogy a versbéli énből az eszményített és így igazi önarcképet kutatják. Ha pedig az, mint természetes, nem eszményített (hisz lényege szerint eszmei kell hogy legyen), illetve eszményiségét az épp érvényben lévő ízlés negatívan ítéli meg, akkor érthető felháborodással regisztrálják a belőle kirajzolódó elegyes, olykor visszataszító vonásokat, s főlháborodnak. Avagy ellenkezőleg: kihívóan nem háborodnak föl, ezzel ismerve el, fonákjáról, ugyanannak a konszenzusnak az illetékességét. (Példa lehet erre a széplélegő Lautréamont s utóéletének néhány szakasza; nem erre példa viszont a tokéletesen pocskéknak a programját meghirdető punk, a Gracián-féle udvari hősnek s a múlt századi dandynek az épp következtelen leszármarzottja.) Az effajta főlháborodás izgatott találkahelye a moralistának és a széplélegnek. Mögötte az a megfontolás áll, hogy a közélet bizonyos igen tisztátalan, hiszen, például, hatalmi relációk hálózatként be. Elvárható hát, hogy elismert értékek letéteményeseként s így szinte univerzális nevelőként mutasson mást, szépet vagy kihívót a líra, legalább intésül és figyelmeztetésül. Afféle mérsékelt valláspótlék funkcióját kapja így a költészet, hogy legyen távol tartott égboltja a serény buzgalommal lakályossá alakított siralomvölgynek. Sőt, kirándulóhelyként fölkereshető, avagy bájos vitrintárgyként olykor szemügyre vehető égbolt, ékítmény és jeladás, ragasztva hozzá a hatalmi relációk építményéhez – jobbik vagy kihívóbbik részként a moralista és ellenmoralista számára, és szépséges menedékként a szépléleg számára. De mindenképp csak közönyös tiszteletre méltón. A széptan és a morál a maga szemszögéből nézvést következetesen jár el. A társas szabályok forrása a legitimitás, a közélet Ferrero által leírt, láthatatlan, de világosan érzékelhető „génuszai”. Ezek egyensúlyának megbomlása illegitím helyzetet idéz elő. A modern felfogás szerint a költészet az ilyen megbomlott egyensúlyt kifejezi, fokozza, sőt, ő maga kelti. (Árulkodó jelei ennek az egymástól elütő modern líramagyarázatok egy irányba vágó metaforikus terminusai: H. Friedrich „diktatórikus képzeletéről” beszél líraelméletében s -történetében, W. Benjamin „puccsista technikát” emleget Baudelaire-rel kapcsolatban, Sartre pedig Mallarmé-esszéjében az „udvariasság terrorját” idézi, mint a költő habitusára jellemzőt.) Természetes hát, hogy illegitím közállapotok, s a demokrácia fölfedezése óta ilyen minden – különféle neveket viselő – zsarnokság, a költészetet maradéktalanul bekebelezni akarják. Ugyanis konzekvensen vak logikával észlelik politikai illegitimitását, és összetévesztik saját magukkal. Másfelől meg a közélet mindig törekeny egyensúlyának, a legitimitás szabályszerűségeinek óvása közben legfőbb díszhely juthat neki. A költészet hatástalanításának legcélravezetőbb útja az így fölfogott politikai olvasat. A praktikus moralista és a szépléleg között az eltérés végső fokon annyi, hogy az utóbbi megtanult szöveget olvasni, az előbbi nem, s így széplélektől értesül róla, késve, hogy mi is az, ami tetszését joggal megnyerheti, válva részévé a tegnap meghökkentő, ma már befogadott művek tanulságosan unalmas történetének. Ha egy műben valami illetlenség hangzik el, a régi vágású moralista tüstént dohog, a provokációk barátja meg lelkesedik. A szépléleg tudja, hogy a mű egészét kell vizsgálnia, mint valami rendszert, szervezetet, melyben még az ildomtalan szónak is csak helye van. Számon tartja, hogy a nevezetes mondás, „Bovaryné én vagyok”,

olyasmint jelent: Bovaryné sem én vagyok, Bovary úr sem, hanem mindez együtt, a teljes mű szereplőinek, tárgyainak és szavainak elrendezettségéből előtűnő módon. Érzékenységében nagyobb fontosságot és közvetettséget tulajdonít ezért a költészetnek, mint a moralista, ám előfeltevéseik vérrokonok. Rokonságuk nyújtja át a lírának a tisztelet semlegesítő virágcsokrát. Domesztikáló gesztus, mely, újólag, tökéletesen érthető, hisz az európai szerelemtan bolcselete is a megszelídített, komoly döntéssel szentesített érzelem, Agapé humanizált gyönyörűségeit javallja az érzékek veszedelmes birodalma, Erósz halálos kéjei helyett. S a szavakra épülő civilizáció féltékenyen őrzi nehezen meghódított lelki nyugalma. Tudja, mily fölény szerezhető pusztával. Másfelől meg: hogy mily feszélyező lehet szavak együttese, bizonyos elrendezése. Vidéki gyermekkoromban az illemhely az udvar végében volt. Tisztítására akkor még nem rendszeresítették ott a gépszivattyút, a szippantókocsit, mely láthatatlanul juttatja a zárt ciszternába mindazt, mi a gödörben felgyülemlt. Írástudatlan öregember jött el ezért időközönként, szétbontotta félig a deszkaéptímenyt, elvezető árkot ásott, s ebből a két arasz mélységű árokból kezdte kimerni azt, aminek eltakarítása az ő hivatása volt. Mielőtt igazán nekilátott volna, leült az árok mellé, s pusztával kézzel belemarkolt az odaérkező matériába, fölbecsülni állagát, hogy sűrűségéből ítéljen, mennyi is a munka; mint mondotta, a híg anyaggal több a vesződség. Olyasmivel foglalkozott, amivel én semmiképp sem tudtam volna foglalkozni, ezért igaz tisztelettel és roppant feszélyezetten néztem reá. A líra domesztikáló és semlegesítő tisztelete ehhez az érzéshez is hasonlít. Nemkülönb a feszélyezettség, hisz mi mást kelthetne az olyan költészet, mely lelki excrementumok bűvára és angyalok spionja, a tárgyilagossága pedig, mint mesteremberi fogás, azé az írástudatlanul latolgotó öregemberé.

Ama „két világ” végleteihez lehet így eljutni általa, képletesen úgy is mondhatnánk, állati és angyali pólusaihoz. Következésképp óvintézkedéseket foganatosít mind az olyan civilizáció, mely az elfojtásra épít, mind az elnyomáson alapuló civilizálatlanság. Az utóbbi kényelmesebb – megint csak – az előbbinél, hol a tiltás önnön reakciónknak látszik, mintegy belülről jövőnek, avagy, például konformizmussal akár, miáltunk is jóváhagyottnak, és jóváhagyásunk visszavonásával s úgynevezett lélekmunkával fölébe kerekedhetünk; mindenesetre mutatkozik rá esély, hogy úgy érezzük: rajtunk is múlik valamelyest a dolog. Az elnyomás ezt külsővé teszi, s ezzel menstégeket szolgáltat. Teremtődik ördögi kör: a zsarnokság változtat infantilissá, avagy infantilis közösségek jutnak zsarnoksághoz? És ördögi kérdés: megérdemli-e vajon minden közösség s az abban részes minden egyed a maga közviszonyait, például a zsarnokságot? Azt, amelyikben súlya nő a másutt már szinte közmegegyezéssel semlegesített szavaknak is. Ahol nem demokratikus – paternalista, autoriter, totalitárius, vérgőzösen zsarnoki – viszonyok uralkodnak, ott új életre kelhet s magával a költészettel szövetségre léphet széplélek és morál. Az elaljasodott közviszonyok elutasítása halaszthatatlan citoyen feladat, a költészet meghatározásánál fogva tartalmaz ilyen elutasítást, hisz írója, olvasója minden hatalmi reláción kíván túljutni, válik tehát többszörös félreértés részesévé. Szemléli őt gyanakvón az egyközpontú hatalom, s még jó, ha csak gyanakvással, és nem, mint előbb mondtuk, bekebelező szándékkal. Tekint rá úgy, mint kuzdelméhez hozzárendelhető szövetségesre a citoyen, a morálisan ítélő és művészetre fogékony. S fordul feléje mint végső menedékhez a szorongó alattvaló. Politikoteológiai szerepet kap az, ami éppenséggel transzcendálni akarja a politikoteológiai szerepeket. A nem demokratikus viszonyok így merőben esztétikai okokból is anakronisztikusak és kárhozatosak (mellesleg pedig a hatalmi támogatás vagy tiltás eredménye lehet, hogy po-

litikai szekunder literatúraként minősül érdeklődésre méltónak még olyan mű is, mely amúgy költészetet képez talán). Eminensen lírai s így életbevágó kérdések maradnak kérdezetlenül, gondolatok gondolatlanul. Kevesebbet tudunk meg önmagunkról, mint lehetne, kevesebbet képzelünk a képzelhetőnél. Ha sorsunk nyomorúságos, akkor természetes, hogy kevesebbet elmélkedünk a sorsról mint emberi állapotról, s többet nyomorúságainkról.

Holott épp e sors szabályait kutatja a líra, s minden nyomorúságunk anyag csupán ehhez, olyan, mint a szavak, írásjelek. S ez a kutatás tette képzelőművészetté a modern lírát, a képzelhető végletessé pedig egy nem valóságos személy létrehívása. Ennek a lírai ének, ennek a második ének az elaborálása lehet tudatos terv (mint Puskinnál, Baudelaire-nél volt), de mindenképpen velejárója a modern lírának. Személyiség-utópiának azért is neveztem a költészetet, mert benne és általa egy nem valóságos személy s annak beszéde válik követhetővé. Utópiakussá nemcsak az épp adottnak a kereteit áttörő mivolta teszi, hanem történetlensége is. A lírai ének nincs története, csak metamorfózisai. A metamorfózisában létrejövő szövegek: mindmegannyi helyszín, párbeszédnek a színhelyei. A költészet mindig szól valakihez, valaki dialógust folytat valakivel, forma szerint Istennel, kedvesével, a hozzá hasonló, őt ismerő olvasóval („csak az olvassa versemet, ki ismer engem és szeret”), önmagával, senkivel. Szabatosabb volna talán emiatt inkább a személyköziség utópiájának mondani a költészetet, a lírai én azonban ezt a személyköziséget, eszmei interakcióként, eleve magában foglalja – ezért hasonlítható a vers olyan meghíváshoz, mely változatlanul fennáll. Hétrakleitoszi fogalmakkal ragadható meg a lírai én, egyszerre célképzet és szüntelen átmenet, személyek sokaságának is hipotézise, kiknek relációi örökké átrendeződnek, s egymáshoz szólítást intézhetnek. Egyéb megszólalásformákhoz képest, nyelvbölcseleti terminussal, metanyelvet alkot. S ennek is tulajdonítható, hogy magát ezt a beszédformát nem valamilyen erkölcsi-széptani megfontolás helyezi kívül a hatalmi viszonyokon, hanem ott van, és másutt nem is lehet. (Az irodalomesztétika alapkérdése tehát: miként lehetséges ott lennie?) Költészettel csak szabad ember foglalkozhat. Művelése és – ami ezzel egyenértékű – méltó befogadása nem lehetséges másutt, csakis a teljes szabadság közegében. Mind műveléséhez, mind befogadásához ezért szükséges az a valami, ami a hagyományban az „ihlet” nevet kapta, analógiájaként a vágnak, valamely elvont összefüggés hirtelen fölismerésének, megvilágosodásnak. Tudós leírások a hallucinációkban, a klinikai halálból visszahozottak vízióiban lelhetek hozzá hasonlatosat, de mindezek jellegükben is, tartamukban is igencsak különböznek tőle, a lucidustól és pillanatnyitól. Pillanatához ragaszkodik hűséggel az, aki valamilyen hosszabb kompozíciót dolgoz ki. S amikor ezt az általában épp nem időszerűnek tartott, avittas szót, az ihletet emlegetem, nem több ez talán, de nem is kevesebb, mint a romantikától és huszadik századi alakváltozatától, a szürrealizmustól örökölt bizalom a véletlenben. Vagyis abban, hogy bolcsen előre látható minden rossz, de bekövetkezhet a jó is. Ami itt most csak annyit jelent, hogy az iparkodás avagy tenyésző nyomorúság és a hatalmi viszonyok finom hálója avagy mohó burjánzása által határolt terkeknek afféle nagy hírre vergődött, ám végtére mégiscsak sehonnai száműzöttje a költészet. Benne s belőle azonban az érzéki élmény erejével szerezhettünk tudomást arról, hogy mi is az: sors; hogy mi is az: képzelni és gondolni; és mi is az: párbeszéd. Ha ez nem így volna, ha valamely daimónion halkuló szavát követve nem így gondolnám, akkor nemcsak ezt az írást kellene most, ideiglenes végéhez érve, befejeznem.

Rákos Sándor

KIS RÉST HA NYITNÁL

ne évet hónapot hetet
 az elszalasztott életet
 csak épp a legutóbbi percet
 forgasd vissza mint filmtekerécsét

hajszálnyit csillagoknak öre
 tedd hogy *hátra* legyen *előre*
 törvényt ha szeg a pillanat bár
 attól még nem dől össze naptár

az egyetlen időbe zártan
 érzem magam siralomházban
 kis rést hogyha nyitnál felettem
 feledném mire ítéltettem

„TESTEM, VITÉZ PAJTÁSOM”?

„Testem: vitéz, kemény pajtásom...”

(Ady)

dr. Fekete Bélának

földhöz lapult vadállat
 ugrásra ajzott lesben
 orvul magamra támad
 vén ragadozó testem
 járnunk bár kellett párban
 cseleit mindig féltem
 lehetett volna társam
 volt mégis ellenségem
 mert harcolt bennem váltig
 lélek és hús e két fél
 holott boldog halálig
 élhettek volna békén
 testem hűtlen pajtásom
 hogy értem vitézkedne

ahelyett áruláson
 csorbul vitézi kedve
 pedig ki tudja meddig
 suthet a hűlő nap ránk
 sötétedés előtt még
 egymásra találhatnánk

Stephen Crane

A KÉK HOTEL

Molnár Miklós fordítása

1

A Fort Romper-i Palota Szálló világoskékre volt festve, olyasfélére, mint egy gémfajtának a lába, s ettől a madár bármilyen háttér előtt szembeotlik. A Palota Szálló is örökösen üvöltött és harsogott, és a kápráztató nebraskai téli tájképet szurke, posványos némaságra kárhóztatta. Magányosan állt a prérin, és ha hullt a hó, nem látszott oda a kétszáz yardnyira fekvő városka. Ám ha az utas leszállt a vasútállomáson, mindenképpen el kellett haladnia a Palota Szálló mentén, mielőtt elérhette azt az alacsony, deszkaburkolatú házcsoportot, amelyből Fort Romper áll; arról pedig szó sem lehetett, hogy utasunk elmenjen a Palota Szálló mellett anélkül, hogy szemügyre venné. A tulajdonos, Pat Scully, a stratégia mesterének bizonyult a festék kiválasztásában. Nem csoda hát, hogy tiszta napokon, mikor a nagy transzkontinentális gyorsvonatok, hosszú sor ingó-bingó pullmankocsi, áthúztak Fort Romperen, az utasokat lenyűgözte a látvány, és a színeknek azok az ínyencei, akik jól ismerik Kelet barnásvöröseit és a sötétzöldnek különféle alosztályait, egyetlen nevetésbe sűrítették szégyenkezésüket, szánalmukat és rémületüket. De a prérivároska lakóinak és mindazoknak a szemében, akik általában idevetődtek, Pat Scully remekelt. Ennél pompázatosabb, ragyogóbb színt álmukban sem láthattak a Romperen naponta áthompolygó felekezetek, osztályok, önösségek.

Mintha a kék hotel látványa nem volna már magában is eléggé csábító, Scully reggel és este rendszeresen kijárt a Romperben időző vonatokhoz, hogy levegye lábukról mindazokat, akiket csak utazótáskával a kezükben integetni lát.

Egy reggel is, midőn hólepte mozdony vonszolta be az állomásra hosszú sor tehervagonját meg az egy szem személykocsit, Scully csodás módon három palimadarat fogott egyszerre. Egyikük, remegős, ugráló tekintetű svéd, nagy, fényes, olcsó bőröndöt cipelt, másikuk, magas, napcserzette cowboy, egy farmra iparkodott a Dakota-vonal közelében, harmadikuk apró, hallgatag emberke volt keletről, ámbár se a külleméről, se a kiejtéséről nem ritt le, hogy odavalósi. Scully a szó szoros értelmében foglyul ejtette őket. Oly élénk, vidám és megnyerő volt, hogy mindhárman úgy érezhet-

ték: a brutalitás netovábbja lenne, ha menekülni próbálnának. Végigcsoszogtak a reccsogó deszkajárdán Scully, a buzgó kis ír nyomában. Súlyos prémsapkát viselt, kissé oldalra billentve. Két vörös füle úgy meredt ki alóla, mint két bádoglepocska.

Végül Scully – minden részletet aprólékosan kidolgozva – lármás vendégmarasztalással bevezette őket a kék hotel főbejáratán. Kis helyiségbe jutottak. Úgy tetszett, csupán a hatalmas kályhának szolgál templomul, amely középütt duruzsolt isteni hévvel. Külsejének egyes pontjain átizzott a vas, és sárgásan fénylett a hőtől. A kályha mellett Johnny, Scully fia kivágós kvintet játszott egy öreg farmerral, kinek szakállában a szürke a vörhenyesszőkével keveredett. Javában civakodtak. Az öreg farmer sűrűn a fűrészpores láda felé fordult, amely a kályha mögött állt a toméntelen bagólétől barnán, és ingerülten beleköpdösött. Aradó szavaival Scully elsöpörte a kártyapartit, és fiát az újonnan érkezettek csomagjainak egy részével fölnoszogatta az emeletre. Ő pedig a világ leghidegebb vizével megtöltött három mosdótálhoz vezette vendégeit. A cowboyt és a keletről jött embert tűzvörösre égette a víz; ahogy mosdottak, bőrükön már-már fénymáz képződött. Ám a svéd nagy óvatosan és remegve csak ujjait mártotta meg a vízben. A vak is láthatta, hogy az apró ceremóniáknak ez a füzére arra szolgál, hogy meggyőzze a három utast Scully határtalan jóindulatáról. Lám, nagy kegyekben részesítette őket. Úgy látszott, emberbaráti ihletének engedelmeskedik, amint egymás után odaadja nekik a törülközőt.

Ezek után bementek az első szobába, letelepedtek a kályha köré, és Scullyt hallgatták, amint fontoskodó szóáradatát a lányaira üríti; éppen a délebédet készítették. Az utasok azoknak a világlátott férfiaknak a némaságával szemlélődtek, akik idegenek között óvatosan közlekednek. Az öreg farmer azonban, ahogy mozdulatlanul és lebírhatalatlanul ült székében a kályha legmelegebb fertályánál, gyakran elfordította arcát a fűrészpores ládatól, és csillogó közhelyeket eregetett az idegenek felé. Rendre rövid, de velős válaszokat kapott hol a cowboytól, hol a keleti emberkétől. A svéd meg se mukkant. Szemmel láthatólag azzal volt elfoglalva, hogy lopva szemügyre vegye a szobában lévőket. Minden jel szerint valami ostoba gyanakvás élt benne, s már-már mániává fajult. Szörnyű ijedségen eshetett át.

Később az ebédnél ejtett néhány szót, kizárólag Scullyhoz szólva. Kéretlenül előadta, hogy New Yorkból jön, ott dolgozott tíz évig szabóként. Úgy látszik, Scullyt elbűvölték a hallottak, mert ő meg azt tette kozhírré, hogy tizennégy éve él Romperben. A svéd a terméstről és a munkabéerekről érdeklődött. Láthatóan ügyet sem vetett Scully bő lére eresztett válaszaire. Szeme továbbra is a jelenlévőket pásztázta.

Végül is nevetve-kacsintva azt mondta, hogy ezek a nyugati települések igen veszélyesek lehetnek; e kijelentés után előrenyújtotta lábát az asztal alatt, oldalra billentette a fejét, és ismét hangos nevetésre fakadt. Ez a kis jelenet nyilvánvalóan semmit sem jelentett a többieknek. Csak nézték a svédet, hűledezve, némán.

Ahogy a férfiak nehézkesen átvonultak az utcai szobába, örvénylő hóföregteg látványa táruult eléjük két kis ablakon túlról. A hatalmas karú szél hasztalanul kapadozott erőteljesen körbe-körbe, hogy ölelésébe vonja a szállongó hópihéket. Egy kapufélfa állt földbe gyökerezetten e tékozló őrjögés közepében, ősz hajú, hallgatag ember módjára. Scully szívélyesen bejelentette, hogy hóvihar kerekedett. A kék hotel vendégei

pipára gyújtottak, és a lusta férfúi meglepedettség morgásaival vették tudomásul a hírt. Nincs oly szigete az óceánnak, mely fogható volna ehhez a kis szobához, közepén a duruzsoló kályhával. Johnny, Scully fia, olyan hangon, mely ékesen elárulta saját játékosai képességeiről táplált véleményét, kihívta a szürke-rőt szakállú oreg farmert egy parti kivágós kvintre. A farmer megvető, keserűen gúnyos ajkbiggyesztéssel kötélnck állt. A kályha tövébe telepedtek, és összedugták térdüket egy széles deszkalap alatt. A cowboy meg a keleti ember érdeklődéssel figyelte a játékot. A svéd az ablaknál kornyadozott, csak arcborén tünedeztek föl valami megmagyarázhatatlan felindultság jelei.

Johnny meg a szürke szakállú játéknak újabb vita vetett véget. Az öreg fölállt, és heves gúnyjal mérte végig ellenfelét. Lassan begombolta a kabátját, és hihetetlen méltósággal kimasírozott a szobából. A svéd belerohentett a többiek tapintatos hallgatásába. Valahogy gyerekesen szolt ez a röhentés. A többiek hovatovább kezdtek ferde szemmel méregetni, mintha szeretnék kiszedni belőle, mi is a baja tulajdonképpen.

Joviális hangulatban új kártyaparti kezdődött. A cowboy ajánlkozott Johnny partneréül, majd mindnyájan a svéd felé fordultak, hogy megkérjék: szálljon be ő is, a keleti ember társaként. Néhány kérdést tett föl a játékról, és mikor rájött, hogy igen sok néven ismeretes, és hogy ő ezt már játszotta, de akkor másként hívták, elfogadta a meghívást. Idegesen a többiekhez lépdelt, mintha támadástól tartana. Végtere is helyet foglalt, egyik arcra a másikra bámult, és metszőn nevetett. Nevetése olyan furán szolt, hogy a keleti ember fölkapta a fejét, a cowboy meg csak ült csöndesen, és tátott szájjal figyelt. Johnnynak is megállt a keze a levegőben, mozdulatlan ujjai közt a kártyával.

Rövid csönd támadt ezután. Majd Johnny megszólalt: – Hát akkor lássunk neki. Rajta! – Előrébb húzták széküket, míg térdük össze nem ért a deszkatábla alatt. Játsszani kezdtek, és úgy belemerültek, hogy meg is feledkeztek a svéd furcsa viselkedéséről.

Kiderült, hogy a cowboy vérbeli „asztaldöngető”. Valahányszor nála voltak az ütőlapok, rendkívüli erővel döngette le őket egymás után a hevenyészett asztalra. Ahogy elvitte az ütéseket, arca merészségtől és büszkeségtől fénylett, s ellenfelei szívében borzongást és megbotránkozást keltett. Ahol asztaldöngető van a kártyások között, a játék elkerülhetetlenül hevessé fajul. A keleti ember és a svéd keserves képeket vágtak, valahányszor a cowboy mennydorogva kivagdosta ászait és királyait, de Johnnynak csillogott a szeme a gyönyörűségtől, és egyre csak kuncogott.

Úgy belefeledkeztek a játékba, hogy észre se vették a svéd furcsa megnyilvánulásait. Teljes figyelmüket a játéknak szentelték. Aztán, mikor osztás közben egy pillanatra elcsitultak, a svéd hirtelen Johnny felé fordult: – Lefogadom, hogy jó pár embert megöltek már ebben a szobában. – A többieknek leesett az álluk. Csak bámulták.

– Mi a fenéről beszél maga? – kérdezte Johnny.

A svéd ismét hallatta lármás nevetését, ami tele volt színlelt bátorsággal és kihívással. – Ó, nagyon is jól tudja azt maga, mire gondolok – felelte.

– Hazuglári legyen, ha tudom! – tiltakozott Johnny. A kártyakeverés abbamaradt, mindenki a svédre meredt. Johnny nyilván úgy vélte, öneki, a tulajdonos fiának nem szabad kertelnie. – Mire akar kilyukadni, jóember? – kérdezte. A svéd rákacsintott. Merő ravaszág volt a kacsintása. Ujjai megremegettek a tábla szélén. – Ó, maga talán azt képzeli, hogy nem ismerem a dörgést. Azt képzeli talán, hogy zöldfülű vagyok?

– Semmit nem képzelek én magáról – válaszolta Johnny. – A nyavalyát érdekli, hogy

mit ismer, mit nem. Csak annyit mondok magának, nem értem, mire akar kilyukadni. Soha senkit meg nem gyilkoltak ebben a szobában.

Megszólalt ekkor a cowboy is, aki eddig le se vette tekintetét a svédről: – Mi baja az úrnak?

Látszott, hogy a svéd rettentően fenyegetve érzi magát. Didergett, a szája sarka el-
fehéredett. Könnyörgő pillantást vetett a keleti emberke felé. Ezekben a pillanatokban
megpróbált színlelt bátorságba burkolózni. – Állítólag nem értik, mire akarok kilyu-
kadni – jegyezte meg gúnyosan a keleti emberkének.

Az csak hosszas, óvatos tünődés után válaszolt. – Nem értem magát – mondta egy-
kedvűen.

A svéd legyintett, ezzel akarta kifejezni, hogy az egyetlen olyan társ is cserbenhagy-
ta, akitől együttérzést, netán segítséget remélt. – O, látom én, hogy mind ellenem van-
nak. Látom én...

A cowboy megdermedt. – Hé! – kiáltotta, és dühödten levágta a paklit. – Hé, miben
töri a fejét, he?

A svéd oly fürgén szökkent talpra, mintha kígyót vett volna észre a padlón. – Nem
akarok verekedni! – üvöltötte. – Nem akarok verekedni!

A cowboy hanyagul és szándékos lustán előrenyújtotta a lábát. Keze a zsebében. –
A fene akar magával verekedni.

A svéd sietve a szoba egyik sarka felé hátrált. Kezét védekezőn a mellkasa elé emelte,
de jól látszott, hogy csak erőszakkal bírja legyűrni félmélt. – Uraim – mondta resz-
ketegen –, attól tartok, megölnek, mielőtt elhagyhatnám a házat! Attól tartok, megöl-
nek, mielőtt elhagyhatnám a házat! – Szemében haldoklóhattyú-tekintet. Az ablakon
át a szurkületi félhomálytól kékre színeződött a hó. Bele-belekapott a házba a szél, és
valami szabadon lengő tárgy időközönként nekiütődött a deszkafalaknak – kopogtató
szellem gyanánt.

Kinyílt az ajtó, Scully lépett be. A meglepetéstől foldbe gyökerezett a lába, midőn
látta, milyen tragikus átalakulás játszódott le a svédben. Aztán megszólalt: – Mi törté-
nik itt?

A svéd késlekedés nélkül rávágta: – Ezek itt meg akarnak ölni engem!

– Megölni? – rikkantotta Scully. – Meg akarják ölni! Mit beszél?

A svéd márúrszerű kézmozdulattal felelt.

Scully elkomorultan fordult a fia felé: – Mi folyik itt, Johnny?

Elborult a fiú tekintete. – Cebedjek meg, ha tudom – felelte. – Gőzöm sincs, mi ez
az örület. – Keverni kezdte a lapokat, dühös csattogással nyomkodta őket egymásba.
– Azt állítja, jó csomóan megölődtek ebben a szobában... valami effélét állít. Meg azt
mondja, hogy őt is meg fogják itt ölni. Nem tudom, mi baja. Meg van hibbanva, csak-
ugyan.

Scully ekkor a cowboy felé fordult magyarázatért, de az csak vállat vont.

– Meg akarják ölni? – szolt Scully újra a svédhez. – Meg akarják ölni? Ember, ma-
gának elment az esze.

– O, tudom én – tört ki a svédből. – Tudom én, mi fog történni. Igen, örült vagyok...
igen. Igen, persze, örült vagyok... igen. De egyet tudok... – A szenvedéstől és a rette-
géstől izzadságcseppek verték ki az arcát. – Tudom, hogy élve nem jutok ki innét.

A cowboy mélyet lélegzett, mintha esze a folbomlás végső stádiumába ért volna. –
Megáll az eszem! – suttogta maga elé.

Scully sarkon penderült, és a fiára meredt. – Te belekötöttél ebbe az emberbe!

Johnny hangját a panasz súlya tette nyomatékossá. – Isten bizony, semmit se ártottam neki.

A svéd közbevágott: – Uraim, ne zavartassák magukat. El fogom hagyni ezt a házat. Elmegyek, mert... – drámaian vádló tekintettel mérte végig őket – ...mert nem akarom, hogy megöljenek.

Scully felbőszülten a fiára támadt: – Megmondod végre, hogy mi történt, te sátánfajzat? Mi történt hát? Beszélj!

– A kutya mindenségit! – kiáltotta Johnny elkeseredetten. – Nem mondtam, hogy nem tudom? Ó... ő azt mondja, hogy meg akarjuk ölni, ez az egész. Nem tudom, mi lelte.

A svéd megint csak ezt hajtogatta: – Ne izgassa magát, Mr. Scully, ne izgassa magát. Itt fogom hagyni ezt a házat. Elmegyek, mert nem akarom, hogy megöljenek. Igen, persze, örült vagyok... igen. De egyet tudok! El fogok menni. Itt hagyom ezt a házat. Ne izgassa magát, Mr. Scully, ne izgassa magát. Elmegyek.

– Nem fog elmenni – mondta Scully. – Nem fog elmenni, míg végére nem jártam ennek a dolognak. Ha bárki belekötött magába, annak velem gyűlik meg a baja. Ez az én házam. Ön az én födelem alatt van, és nem fogom megengedni, hogy nálam békés emberekbe belekössenek. – Fenyegető tekintetét végighordozta Johnnyyn, a cowboyon és a keleti emberen.

– Ne izgassa magát, Mr. Scully, ne izgassa magát. Elmegyek. Nem akarom, hogy megöljenek. – A svéd a lépcsőre nyíló ajtó felé indult. Nyilván tüstént le akarta hozni a poggyászát.

– Nem és nem! – kiáltotta Scully ellenmondást nem tűrően. De a fehér arcú svéd elosont mellette, és eltűnt. – Nna – mondta Scully zordan –, mit jelentsen ez?

Johnny és a cowboy egyszerre kiáltották: – De hisz semmit se ártottunk neki!

Scully tekintete fagyos maradt. – Csakugyan? Semmit sem? – kérdezte.

Johnny elkeseredett káromkodásra fakadt. – Hát ez a legrohadtabb disznó, akit életemben láttam. Az égadta világon semmit se csináltunk, csak ültünk itt, és vertük a blattot, ő meg..

Apja hirtelen megszólította a keleti emberkét. – Mr. Blanc – kérdezte –, mit csináltak ezek a fiúk?

A keleti emberke ezt megint jól megrágta magában. – Semmi rosszat nem vettem észre – bökte ki végül vontatottan.

Scully fölönvitt. – Mit jelentsen ez? – Vadul a fiára meredt. – Meglásd, eltángállak, fiacskám.

Johnny dühöngött. – De hát mit követtem el? – rivallt apjára.

3

– Úgy látszik, mind megkukulatok – mondta végül Scully a fiának, a cowboynak és a keleti emberkének; gúnyos mondatát bevégezvén, kiment a szobából.

Főnt a svéd sebesen húzogatta jókora kofferjének szíjait. Félíg háttal álltában zajt hallott az ajtó felől: megpördült hirtelen, felugrott, és hangosan felkiáltott. Scully ráncos képe dcrengett föl félelmesen a kezében cipelt kis lámpa fényében. A fölfelé patkzó sárga fény csak a legjellemzőbb vonásait világította meg, a szemét például rejtélyes árnyékban hagyta. Akár egy gyilkos.

– Ember! Ember! – kiáltotta. – Meghibbant?

– Ó, nem! Ó, nem! – felelte a másik. – Azért nem ejtettek ám mindenkit a feje lágyára! Ért engem?

Egy pillanatra megálltak, és egymásra meredtek. A svéd halálsápadt arcán két karmazsinvörös folt: oly élesen látszottak, mintha oda lennének festve. Scully az asztalra helyezte a lámpát, és az ágy szélére ereszkedett. Tünődve megszólalt: – A nemjóját! Ilyesmiről soha életemben nem hallottam még. Megáll az eszem. Ha belegebedek, se bírok rájönni, hogy vehette fejébe ezt a badarságot. – Hirtelen föltekintett, és megkérdezte: – Csakugyan azt képzelte, hogy meg akarják olni?

A svéd oly behatóan fürkészte az öreget, mintha bele akarna látni az agyába. – Csakugyan – bökte ki végül. Nyilván gyanította, hogy válasza indulatkitörést szíthat. Ahogy meghúzott egy hevedert, egész karja beleremegett, a könyöke meg zizegett, mint a nyárfalevél.

Scully nyomatékosan lesújtott öklével az ágy lábtámaszára. – Hát azt tudja-e, jóember, hogy jövő tavaszra villamosvonal fog járni a mi kis városunkban?

– Villamosvonal! – ismételte a svéd bugyután.

– Sőt – tette hozzá Scully – új vasútvonalat építenek Kacsakéztől mihozzánkig. Nem is szólva a négy templomról meg az iskola hatalmas téglapavilonjáról. Aztán itt van a gyár is. Meglátja, nem kell két év, és Romperből metropolisz lesz.

Poggyászának előkészítését befejezván, a svéd fölegyenesedett. – Mr. Scully – durálta neki magát hirtelen –, mennyivel tartozok?

– Semmivel se tartozik – mondta az öreg dühösen.

– De igen – vágott vissza a svéd. Előhúzott a zsebéből hetvenöt centet, és felajánlotta Scullynak, de az öreg az ujjai pattintásával fejezte ki kevély visszautasítását. Hogy, hogy nem, mégis mindketten furamód a svéd tenyerén heverő három pénzdarabra meregették a szemüket.

– Nem kell a pénze – mondta Scully végül. – Azok után, amik itt történtek. – Úgy látszott, felötlik benne valami. – Erre! – kiáltotta, fölkapta a lámpát, és az ajtó felé indult. – Erre! Jöjjön velem egy percre.

– Nem – mondta a svéd ellenállhatatlan riadalomban.

– Dehogynem – nógatta az öreg. – Jöjjön! Jöjjön velem, átmegyünk a hallon, a szobámba... mutatni akarok magának egy képet.

A svéd minden bizonytal arra a következtetésre jutott, hogy ütött az utolsó órája. Álla leesett, előtűnő fogsora akár egy halotté. Végül mégis követte Scullyt a folyosón, de a béklyóba vertek járásával.

Scully magasan fölvilágított szobájának falára. Előtűnt egy kislány nevenséges fotográfiája. Cifra díszítésű korlátnak támaszkodott, és siralmasan festett a csikófrizurájával. Alakja nem kecsesebb a gereblyénél, ráadásul még ólomszínű is volt. – Na, ez az – gügyögte Scully –, annak a kislánynak a képe, amelyik meghalt. Carrie volt a neve. A világon senkinek sincs olyan gyönyörű haja, mint neki volt! Mennyire szerettem...!

Ahogy megfordult, látta, hogy a svéd egyáltalán nem néz a képre, hanem a Scully mögötti homályos teret fürkészi árgus szemmel.

– Ide nézzen hát, ember! – kiáltotta Scully nyájasan. – Ez az én halott kislányom fotográfiája. Carrie volt a neve. Ez meg itt a legidősebb fiam, Michael képe. Ő ügyvéd Lincolnban, és csuda jól megy a sora. Kitanítottam a fiút, és nem láttam kárát. Nagyon derék gyerek. Nézze csak meg! Hát nem ér meg minden pénzt, hogy tiszteletnek és

megbecsülésnek örvendő úriember ott Lincolnban? Tiszteletnek és megbecsülésnek örvendő úriember – szögezte le Scully széles karmozdulattal, és joviólisan hátra vágta a svédet.

A svéd bágyadtan elmosolyodott.

– Nicsak – mondta az öreg –, van itt még valami. – Hirtelen a padlóra ereszkedett, és fejét az ágy alá dugta. A svéd továbbra is hallotta fojtott hangját. – A párnám alatt tartanám, ha nem volna ez a Johnny gyerek. Na meg az asszony... Hol van hát? Sose teszem kétszer ugyanoda. Na, gyerünk csak elő!

Esetlenül kimászott az ágy alól, és kiráncigált egy összegöngyölített ódon kabátot. – Megvagy – dűnnyogte. A padlón térdelve kigöngyölte a kabátot, és a legközepéből öblös, sárgásbarna whiskysüveget húzott elő.

Első hadmozdulatként feltartotta a fénybe. Láthatóan megnyugodott, hogy senki sem babrálta, aztán nagyilelkű mozdulattal a svéd felé nyújtotta.

A remegő térdű svéd már-már nyakon ragadta az erőforrást, ám hirtelen elrántotta kezét, és rettegve meredt Scullyra.

– Igyék! – biztatta az öreg gyöngéden. Talpra állt, és szembenézett a svéddele.

Csönd volt. Scully megint megszólalt: – Igyék!

A svéd vadul felnevetett. Megragadta a palackot, a szájához illesztette, és miközben groteszkül az üveg szája köré csücsörítette az ajkát, és járt a gigája, gyülőlettől égő tekintetét le nem vette volna az öregember arcáról.

4

Scully távozása után a három férfi, kártyázódeszkával a térdén, hosszú ideig nem törte meg a döbrent csendességet. Aztán Johnny megszólalt: – Ilyen rohadt svédet én még nem láttam.

– Nem svéd ez – húzta el szája szélét a cowboy.

– Hát akkor mi a fene? – kiáltotta Johnny. – Mi a fene akkor?

– Szerintem – mondta a cowboy megfontoltan – ez valami fránya germán. – Tiszteletre méltó szokás volt ezen a vidéken mindenkit svédnek tartani, akinek világos a haja, és nehezen forog a nyelve. Következésképpen a cowboy elképzelése nem nélkülözte a merészséget. – Igen, uram – ismételte. – Szerintem valami germán a fickó.

– Mindenesetre azt állítja magáról, hogy svéd – motyogta Johnny rosszkedvűen. A keleti ember felé fordult: – Magának mi a véleménye, Mr. Blanc?

– Ó, nem is tudom – felelte a keleti ember.

– Mondja, maga szerint mi ütött belé? – kérdezte a cowboy.

– Hát elkapta a félsz. – A keleti emberke nekivergette pipáját a kályha szélének. –

Majd kitöri a nyavalya.

– De mitől? – kiáltotta Johnny meg a cowboy egyszerre.

A keleti emberke jól megrágta a válaszát.

– Mitől? – kérdezték újra a többiek.

– Ó, azt nem tudom, de szerintem ez az ember rengeteg piff-puff-regényt összeolvasott, és most azt hiszi, belecsöppent a legközepébe... bele a durr-durrba meg mifehébe.

– Na de – vetette közbe a cowboy mély fölháborodással – ez itt se nem Wyoming, se nem izé... Ez Nebraska.

– Az hát – füzte hozzá Johnny. – Mért nem várja meg, míg tényleg kiér Nyugatra? A világlátott keleti ember fölnevetett. – Ma már ott se más az élet. De ő azt hiszi, a pokol legközepére került.

Johnny és a cowboy hosszasan elmélázott.

– Marha röhejes – jegyezte meg Johnny végül.

– Aha – mondta a cowboy. – Fura móka. Remélem, nem lep be bennünket a hó, mert akkor muszáj lesz egy fődél alatt lenni ezzel az alakkal állandóan. Abból nem sok jó sülni ki.

– Nem bálnám, ha apám kihajítaná – mondta Johnny.

Kisvártatva hangos dübörgés ütötte meg fülüket a lépcső felől, a zajt zengzetes tréfálfalkozás kísérte az öreg Scully hangján, és nevetés, nyilván a svédé. A kályha körül ülők hüledezve bámultak egymásra. – Az áldóját – mondta a cowboy. Kivágódott az ajtó, és az öreg Scully lépett a szobába, felhevülten, anekdotázgatva. Hadarva beszélt a nyomában lépkedő svédhez, aki elszántan nevetgélt. Két ittas fenegyerek lép így ki egy bankettől.

– Na kérem – mondta Scully élesen a három üldögélő férfinak –, mozduljanak arrább, hogy mi is ideférhessünk. – A cowboy és a keleti emberke engedelmesen arrébb csozzantotta székét, hogy helyet adjon az újonnan érkezetteknek. Johnny azonban még renyhébb tartást vett föl, és aztán meg se moccant.

– Hé, eredj arrébb – mondta Scully.

– Rengeteg hely van a kályha másik felén – mondta Johnny.

– Azt hiszed, a huzatba akarunk ülni? – dorogte az apja.

De ekkor a svéd, ragyogva az önbizalomtól, közbeszólt: – Nem, nem. Hadd üljön csak a fiú ott, ahol jólesik neki! – kiáltotta hetvenkedve az apának.

– Hát jó! Hát jó! – mondta Scully hódolattal. A cowboy és a keleti ember csodálkozó pillantásokat váltottak.

Félkör alakban a kályha egyik oldala köré húzták a székeket. A svéd szóra fakadt; kihívóan, szitkozódva, duhódten ágált. Johnny, a cowboy meg a keleti emberke morgorva hallgatásba burkolózott, de az öreg Scully láthatóan lelkes és fogékony volt, és együttérzésének szapora fölkiálításokkal adta tanújelét.

Végül a svéd kijelentette, hogy megszomjazott. Mocerogni kezdett a székén, és azt mondta, kimegy egy pohár vízért.

– Majd hozok én magának! – kiáltott fel Scully.

– Nem – mondta a svéd gögösen. – Majd hozok én magamnak. – Fölkelt, s oly pekesen lépdelt a szálló gazdasági helyiségei felé, mintha ő volna a tulajdonos.

Mihelyt a svéd hallótávolságon kívülre jutott, Scully talpra ugrott, és hevesen ezt sutogta a többieknek: – Odafönt azt hitte, meg akarom mérgezni.

– Nahát – mondta Johnny –, ettől meg kell vesszen az emberfia. Mért nem lököd ki a hóba?

– Most már kutya baja – jelentette ki Scully. – Azért volt az egész, mert keletről jön, és azt hitte, ez valami lövöldözős fészek. Ez az egész. Most már megnyugodott.

A cowboy csodálattal nézett a keleti emberkére. – Igaza volt – mondta. – Ráhibázott a germán bibéjére.

– Az lehet – mondta Johnny az apjának –, hogy már megnyugodott, de én nem veszem észre rajta. Előbb be volt gazolva, most meg elszemtelenedett.

Scully stílusában az ír beszéd dallama és idiomája keveredett a vadnyugati orrhangú idiomával, valamint furcsa hivatalos stílusfoszlányokkal – ezek füzetes regényekből

meg az újságokból ragadtak rá. Ezúttal is különös stílusegyveleget öblített a fia nyakába. – Mit tartok fönn? Mit tartok fönn? Mit tartok fönn? – kérdezte mennydörögve. Hatásosan a térdére csapott, jelezve, hogy ő maga óhajt válaszolni is, és hogy mindenki tartsa nyitva a fülét. – Fönntartok egy szállodát – kiáltotta. – Egy szállodát, érthető? Az én fődelem alatt a vendégnek szent és sérthetetlen előjogai vannak. Senkitől sem érheti ijedelem. Egy szó el nem hangozhat, amely arra készítené, hogy elmenjen. Halani sem akarok ilyesmiről. Nincs olyan hely ebben a városban, ahol elmondhatják, hogy be kellett fogadni egy vendégemet, mert nálam nem volt maradása. – Hirtelen a cowboy és a keleti emberke felé fordult: – Jól mondom?

– Jól, Mr. Scully – mondta a cowboy. – Igaza van.

– Jól, Mr. Scully – mondta a keleti emberke. – Igaza van.

5

Este hatkor a vacsoránál a svéd úgy sistergett, mint a tűzkerék. Néha már-már úgy látszott, vad nótázásra fakad; örültségét az öreg Scully csak tovább szította. A keleti emberke tartózkodóan hallgatott; a cowboy tátott szájjal álmélkodott, az evésről is megfélekedve, Johnny viszont nagy tál ételeket pusztított el dühében. A ház lányai, mikor arra került a sor, hogy újra megrakják a kenyeresálat, óvatosan közelítették meg az asztalt, akár az indiánok, és feladatukat sikerrel teljesítve, rosszul leplezett izgalommal inaltak el. A svéd volt a lakoma hangadója, és az ő révén irgalmatlan tivornyának látszott. Mintha hirtelen magasabbra nőtt volna. Bárdolatlan kevélységgel bámult a többiek arcába. Hangjától visszhangzott a szoba. Egyszer is, amint villájával szigonyyszerűen előrecsapott, hogy fölnyársaljon egy szelet kenyeret, csaknem átszúrta a keleti ember kezét, aki szintén ugyanezért a szeletért nyúlt higgadt mozdulattal.

Vacsora után a férfiak libasorban áthaladtak a szomszéd szobába, közben a svéd irgalmatlanul vállon csapta Scullyt. – Hát, öreg fiú, ez lakoma volt a javából. – Johnny reménykedve fölpillantott az apjára, mert tudta, hogy az öreg vállá igen érzékeny egy régi esés óta; és csakugyan, egy pillanatig úgy rémlett, Scully kijön a sodrából, de aztán csak hervatagon elmosolyodott, és csöndben maradt. Viselkedéséből a többiek megértették, hogy magára vállalja a felelősséget a svéd modorában beállott pálfordulását.

Johnny azonban fogai között morogva ezt címezte szülőatyjának: – Jó, hogy meg nem engeded, hogy lerugdossanak a lépcsőn! – Scully válaszként mogorván összevonta szemöldökét.

Amikor összeverődtek a kályha körül, a svéd mindenáron újabb parti kivágós kvintet akart játszani. Scully először finom ellenvetésekkel támasztott, de a svéd farkasizzású tekintete beléfojtotta a szót. Az öregember elcsöndesedett, a svéd pedig maga mellé állította a többieket. Hangjából súlyos fenyegetés hallatszott. A cowboy és a keleti emberke közömbösen odavetették, hogy benne vannak a játékban. Scully azt mondta, hogy hamarosan ki kell mennie a 6.58-as vonat elé, így aztán a svéd fenyegetőleg Johnny felé fordult. Egy pillanatig tekintetük pengéként egybevillant, aztán Johnny elmosolyodott, és így szólt: – Jó, én is beszállok.

Négyzet alakba húzódtak össze, térdükön a kis deszkalappal. A keleti emberke meg a svéd megint együtt voltak. Ahogy haladt a játék, feltűnt, hogy szokásától eltérően a cowboy nem döngeti a deszkát. Közben Scully a lámpa közelében orrára biggyesztette okuláréját, úgy festett benne, mint egy püspök, és újságjába temetkezett. Kellő időben

elindult a 6.58-as vonat elé; bármennyire elővigyázatos volt is, ahogy kinyitotta az ajtót, sarki szélroham örvénylett be a szobába. Nem elég, hogy szétszórta a lapokat, de a játékosok csontig dermedtek. A svéd rettentően káromkodott. Mikor Scully visszatért, belépése meghitt, nyájas együttétet zavart meg. A svéd megint elkáromkodta magát. De nemsokára megint belemerültek a játékba, és sebesen járt a kezük. A svéd rákapott az asztaldöngetésre.

Scully fölvette újságját, és jó ideig olyan dolgok felé fordította figyelmét, amelyek igencsak távol álltak tőle. A lámpa pislákolva égett. Scully fel is hagyott az olvasással, hogy megigazítsa a lámpabelet. Az újság, ahogy lapozott benne, lassan és kellemesen zizegett. Egyszer csak szörnyű szó ütötte meg a fülét: – Maga csal!

Gyakran bizonyítják az efféle jelenetek, hogy a környezetnek csekély a dramaturgiai szerepe. Bármely szoba tragédiák színhelyévé válhat, bármely szoba lehet komikus. E kis odú, íme, irtózatossá vált, akár egy kínzókamra. Az emberek megváltozott arckifejezése egy pillanat alatt átformálta a szobát. A svéd Johnny arca elé nyomta hatalmas öklét, Johnny meg rebbenéstelen pillával bámult az odanyomott ököl felett vádlójának tűzben forgó szemgolyóiba. A keleti emberke elsápadt; a cowboy állá leesett, arca azt a bamba csodálkozást fejezte ki, ami a cowboy egyik legfőbb jellegzetessége volt. A két szó elhangzása után a szobában az első hangot az újság adta, ahogy elfeledetten az öregember lába elé hullott. Scullynak az okuláréja is lecsúszott az orráról, de hirtelen mozdulattal sikerült elkapnia a levegőben. Pápaszemet markoló keze furcsa pózban megmerevedett a válla mellett. Meredt szemmel bámult a kártyázókra.

Csak egy másodpercig tarthatott a csönd. Aztán – még ha a padló kiszaladt volna a jelenlévők alól, akkor se mozdulhattak volna meg gyorsabban. Mind az öten előre vetették magukat egy közös irányba. Johnny, amint fölemelkedett, hogy a svédre vesse magát, történetesen kissé megbotlott, mert különös ösztönösséggel vigyázott a kártyára meg a deszkára. Az apró idővesztés elég volt Scullynak, hogy odaérjen, de a cowboyok is, hogy erőteljesen meglökje a svédet, az hátra is tántorodott. Egyszerre oldódott meg a jelenlévők nyelve, és a düh, a békéltetési szándék vagy a félelem rekedt kiáltásai törtek elő a torkokból. A cowboy hevesen lökdöste a svédet, és a keleti emberke meg Scully erősen lefogták Johnnyt, de a füstös levegőn át, a békéltetők hullámzó teste fölött a két sértett fél tüzes és kérlelhetetlen tekintete egyre csak egymást kereste.

A deszkalap persze fölborult, az egész pakli kártya szétszóródott a padlón, és a férfiak csizmája ráüport a kövér, festett királyokra és királynőkre, amint bamba szemmel bámulták a fölöttük dülő csatározást.

Scully hangja elnyomta az egyéb kiáltásokat: – Hagyjátok abba! Abbahagyni, ha mondom! Azonnal hagyjátok abba!

Johnny küszködött, hogy kitörhessen a kordonból, melyet Scully és a keleti emberke vontak köré, és azt ordibálta: – Azt állítja, hogy csaltam! Azt állítja, hogy csaltam! Senkitől se túrom el, hogy csalónak mondjon! Aki azt állítja, hogy csaltam, az...!

A cowboy a svédet csitítgatta: – Nyughasson, hallja! Nyughasson, megértette?

A svéd egyfolytában visítózott: – Igenis csalt! Láttam a két szememmel! Láttam...

A keleti ember ezt hajtogatta, bár kutyába se vették: – Várjanak egy csöppet, hallják? Ó, várjanak már egy csöppet. Van értelme egy kártyaparú miatt veszekedni? Várjanak...

Ebben a kavardásban nem lehetett egész mondatokat kivenni. „Csalt”, „nyughasson”, „azt állítja” – efféle foszlányok hatoltak át a zenebonán, és élesen kihallatszottak

belőle. Figyelemre méltó, hogy noha kétségtelenül Scully csapta a legnagyobb zajt, mégis őt lehetett legkevésbé hallani az üvöltöző társaságban.

Aztán hirtelen abbamaradt az egész. Mintha mindegyikük lélegzetnyi szünetet tartana; és jóllehet a szoba még izzott a benne lévőkhöz, látszott már, hogy azonnali összecsapástól nem kell tartani. Johnnynak sikerült hirtelen előretörnie, és farkaszemet néznie a svédrel. – Mért mondta, hogy csaltam? Nem szoktam csalni, és senkitől se tűröm, hogy csalónak mondjon!

A svéd ezt mondta: – Láttam a két szememmel! Láttam!

– Aki nekem azt mondja, hogy csalog, az verekedjék meg velem! – üvöltötte Johnny.

– Nem lesz verekedés – mondta a cowboy. – Legalábbis itt nem.

– Hallgassanak már el – mondta Scully, és közéjük állt.

Az így támadt csend módot adott a keleti emberkének, hogy hallassa hangját. Most is ezt hajtogatta: – Ő, várjanak egy csöppet, nem bírnak várni? Mi értelme egy kártyaparti miatt verekedni? Megálljanak!

Johnny vörös arca jelent meg az apja válla fölött, és megint ráüvöltött a svédre: – Azt állítottad, hogy csalog?

– Azt! – vicsorogta a svéd.

– Akkor – mondta Johnny – állj ki velem!

– Igen, megverekszünk – bögte a svéd. Mint egy megszállott. – Igen, megverekszünk! Majd megmutatom én neked, milyen fából vagyok faragva! Majd megmutatom én neked, kivel akartál te megverekedni! Azt hiszed talán, hogy nem tudok verekedni? Biztosan azt hiszed! Majd megmutatom én neked, te paklizó, te svindler! Igenis csaltál! Csaltál!

– Na, akkor talán ne gatyázzunk tovább, mister – mondta Johnny hűvösen.

A cowboy homlokán izzadságcseppek gyöngyöztek az erőfeszítéstől, hogy végre feltartóztathassa az összecsapást. Kétségbeesetten Scullyhoz fordult: – Most mit csináljunk?

Az öregember kelta arca egészen átalakult. Most csupa hév volt; szeme izzott.

– Verekedjenek csak meg – mondta elszántan. – Kifogytam a türelemből. Elég sokáig tűrtem ezt a nyavalyás svédet, most már elegendem van belőle. Verekedjenek csak meg.

6

Cihelődtek, hogy kimenjenek. A keleti emberkét annyira elkapta az idegesség, hogy alig bírta beledugni karját új bőrkabátja ujjába. Remegett a cowboy keze is, ahogy fölére húzta a prémsapkáját. Igazából csak Johnny és Scully nem mutatott izgatottságot. Az előkészületek szó nélkül folytak.

Scully kitarta az ajtót. – Na, gyerünk hát – mondta. Ebben a pillanatban rettentő szél kapott a lámpabélbe, és nagy csomó fekete korom hullott alá a kéménynyílásból. A kályha került a szélroham gózába, és fölerősödött a hangja, hogy lépést tarthasson a szélroham bömbölésével. A mocskos, szakadozott kártyák némelyikét fölkapta a padlóról, és tehetetlenül nekivagdosta a szoba túlsó falának. A férfiak leszegett fővel buktak alá a viharba, mintha a tengerbe.

Esett a hó, és az eszeveszett szelek fölkapta hóörvények és hófellegek dél felé száguldoztak, sebesen, mint a kilőtt puskagolyó. A hóborította táj túlvilági szaténkében fénylett, más szín nem is látszott, csak a hihetetlenül távolinak rémlő, alacsony, fekete

vasútállomásnál csillogott egy lámpa, apró ékszerként. Ahogy az öt ember bukdácsolt a kötésig érő hóban, hallották, hogy a svéd üvölt valamit. Scully odament hozzá, egyik kezét a vállára tette, másikkal a saját füle koré képezett kagylót: – Mit beszél? – ordította.

– Azt – üvöltötte a svéd –, hogy nem állok ki egyedül a maguk bandájával. Tudom, hogy mind nekem akarnak esni!

Scully szemrehányóan karon veregette. – Ugyan már, ember! – bömbölte. A szél letépte a szavakat Scully szájáról, és jó messzire szétszórta őket.

– Maguk egy egész banda – üvöltötte a svéd, de mondatának befejező részét elnyelte a szél.

Közvetlenül eztán hátat fordítottak az orkánnak, és egy saroknál elfordultak a szálloda szélől védett oldala felé. Az itt leledző házikónak az volt a rendeltetése, hogy ebben a szörnyű hópusztításban épen tartson egy szabálytalan V alakú, vastag kéreggel lepett gyeprészt, amely csikorgott az ember lába alatt. Könnyű volt elképzelni, milyen hatalmas hóhalmok képződhetnek a széliránti oldalon. Mikor elérték ezt a viszonylag békés helyet, hallhatták, hogy a svéd egyre csak üvöltöz.

– Ó, tudom én, hogy miben sántikáltok! Tudom én, hogy mind nekem akartok esni. De tönkreverlek én mindnyájatokat!

Scully úgy fordult a svéd felé, mint egy párdúc. – Nem kell mindegyikünkkel megverekednie. Csak az én Johnny fiamnak kell ellátnia a baját. És ha közben bárki magához mer nyúlni, annak velem gyűlik meg a baja.

Az előkészületek gyorsan megtörténtek. A két férfi szembeállt egymással, készen arra, hogy engedelmessédjék Scully szigorú parancsainak, akinek arca a finoman ragyogó félhomályban azokat a zord, személytelen vonásokat öltötte magára, melyeket római veteránok arcán örökítettek meg egykoron. A keleti emberkének hangosan vacogott a foga, és föl-le ugrándozott, mint egy mechanikai játékszer. A cowboy mozdulatlanul állt, mint a szikla.

A küzdőfelek egyetlen ruhadarabot sem vetettek le. Szokott öltözőküket viselték. Főlemelték oklüket, egymásra meredő tekintetük nyugalmában volt valami az orosz-lán vérszomjából.

E szünet alatt a keleti ember agyába maradandó képek vésődtek a három férfi pillanatnyi helyzetéről: a vasidegzetű ceremóniamesterről, a sápadt, mozdulatlan, félelmetes svédéről és a higgadt, mégis bösz, baromi, mégis hősiés Johnnyról. Az egész előjáték tragikusabb volt, mint maga a cselekmény, ezt a Dél feneketlen mélységei felé kavargó, vijjogó hóvihar hosszú, lágy kiáltásai még ki is emelték.

– Rajta! – mondta Scully.

A küzdőfelek előreugrottak, és kecskebakok módjára összecsaptak. Ütések párnázott hangjai hallatszottak, meg egy-egy káromkodás, amit kipréseltek összeszorított fogaik közül.

Hogy a nézőkről is szóljunk, a keleti emberkéből a megkönnyebbülés pukkanásával robbant ki a visszafojtott lélegzet: tökéletes megkönnyebbülés az előkészületek feszültsége után. Scullyt mintha földhöz szögezte volna a végső ámulat és félelem, amely a harc hevessége láttán előntötte, hiszen ezt a viadalt ő engedélyezte és rendezte.

Egy ideig e viaskodás a sötétben csak repülő karok összevisszasága volt, s annyi részletet se lehetett kivenni belőle, mint egy sebesen forgó kerékből. Hébe-hóba, mintha fénycsóva vetődne rá, megvillant egy arc, kísértetiesen, rózsaszínű foltoktól tarkítva.

Egy pillanattal később már árnyaknak lehetett volna hinni őket, ha nem üti meg a füleket a suttozás, amint akaratlanul káromkodásokat sziszegnek.

Hirtelen pusztító harci vágy kerítette hatalmába a cowboyt, és a betöretlen vadló gyorsaságával előreugrott: – Osszad neki, Johnny! Ne sajnáld! Öld meg! Öld meg!

Scully eléje állt. – Maradjon a helyén! – Tekintetéből a cowboy kiolvashatta, hogy Johnny apjával áll szemben.

A keleti ember csak egyhangú verekedést látott az egészben, és utálat töltötte el. Úgy rémlett, soha be nem fejeződik ez a zavaros kavargás, s várva várta a végét, a megbecsülhetetlen értékű befejezést. Egyszer a küzdők feléje billegtek, és ahogy sietve meghátrált, lélegzésükből kihallotta, hogy a pokol kínjait állják ki.

– Öld meg, Johnny! Öld meg! Öld meg! Old meg! – A cowboy arca eltorzult, mint holmi halotti maszk, amit múzeumban láthat az ember.

– Férjen a bőrébe – intette le Scully jegesen.

Aztán hirtelen egy befejezetlen, félbeszakadt felhördülés: Johnny teste ellendult a svédétől, és viszolyogtató nehézkességgel a fűre zuhant. A cowboynek alig volt ideje megakadályozni, hogy az eszeveszett svéd rá ne vesse magát fekvő ellenfelére. – Ezt nem csinálhatja – mondta a cowboy, és közbevetette a karját. – Várjon egy minutát.

Scully a fia mellett termett. – Johnny! Johnny, fiacskám! – mondta mélabús gyöngésséggel. – Johnny! Bírod folytatni? – Aggódva nézte fiának véres, dagadt képét.

Egy pillanatnyi csönd után Johnny a szokott hangján így felelt: – Bírom.

Apja támogatásával föltápáskodott. – Előbb fújd ki magad – mondta az öregember.

Néhány lépéssel arrébb a cowboy okítgatta a svédet: – Ne csinálja! Várjon egy minutát!

A keleti ember megrángatta Scully kabátujját. – Ó, elég ez már – rimánkodott – Elég ez már! Hagyják ennyiben. Elég ez már!

– Bill – mondta Scully –, menjen az útból. – A cowboy oldalra lépett. – Rajta! – A küzdöket új óvatosság sarkallta, ahogy összecsapni készültek. Egymásra bámultak, aztán a svéd villámgyors ütést eresztett meg, beleadva teljes erejét. Johnny még félajult lehetett a gyöngeségtől, de csodálatosképpen kitért az ütés elől, sőt az ő ökle küldte földre az egyensúlyából kilendült svédet.

A cowboy, Scully és a keleti ember éljenezni kezdtek, kórusban, mint a győztes hadsereg, de mielőtt jól kikirjongathatták volna magukat, a svéd függén talpra szökött, és vad indulattal ellenfelére rontott. A karok ismét egymásba kuszálódtak, és Johnny teste megint elszállt és lehuppant, mint batyu a háztetőről. A svéd azonmód egy apró szélrázta fához támolygott, nekítámaszkodott, és fújtatott, mint a kazán, közben, ahogy a férfiak Johnny fölé hajoltak, szilaj, izzó tekintetét egyik arcról a másikra hordozta. Elszigeteltségében volt valami nagyszerű, ezt a keleti ember azonnal megérezte, mihelyt szemét elfordította a földön fekvőről, és szemügyre vette a rejtélyes, magányosan várakozó figurát.

– Bírod még, Johnny? – kérdezte Scully megtört hangon.

Fia levegő után kapkodott, és bágyadtan kinyitotta a szemét. Aztán így válaszolt: – Nem... most már nem bírom tovább... – És a szégyentől és a fizikai rosszullettől sírva fakadt, könnyei barázdát szántottak vér mocskolta arcán. – Nagyon erős ő énhozzám. Ő... sokkal erősebb.

Scully fölegyenesedett, és megszólította a várakozót. – Idegen – mondta higgadtan –, részunkról befejeztük. – S hangján az a vibráló rekedtség lett úrrá, melyen általában a legegyszerűbb és legszörnyűbb tényeket szokták bejelenteni. – Johnny veszített.

A győztes válasz nélkül elindult a szálló bejárati ajtajához vivő úton.

A cowboy sosem hallott, nyomdafestéket nem tűrő káromkodásokat próbált kiagyalni. A keleti ember elképedve ráocsúdott, hogy kint állnak a szélben, amely mint-ha egyenesen a homályba borult sarki jégtáblák felől fújna. Megint belehasított dobhártyájába a hó sikoltása, ahogy délen sírjába vágódik. Most jött csak rá, hogy az eltelt idő alatt a hideg egyre mélyebben beléhatolt, és csodálkozott rajta, hogy nem pusztult el. Hogy mi van a vesztesel, az közönyösen hagyta.

– Johnny, bírsz jární? – kérdezte Scully.

– Ki... kikészítettem legalább? – kérdezte a fia.

– Bírsz-e jární, fiam? Bírsz-e jární?

Johnnynak hirtelen megkeményedett a hangja. Robusztus türelmetlenség áradt belőle. – Azt kérdeztem, kikészült-e.

– Hát persze, Johnny – mondta a cowboy vigasztalón. – Alaposan kikészült.

Fölemelték a földről; mihelyt talpra állt, saját lábán kezdett imbolyogni, és grombában visszautasított minden segítséget. Mikor a társaság elfordult a saroknál, szinte elvakította őket a hózár. Tüzként égette az arcukat. A cowboy átvitte Johnnyt a viharon az ajtóig. Ahogy beléptek, megint fölemelkedett néhány kártyalap a padlóról, és a falhoz verődött.

A keleti ember a kályhához iramodott. Annyira átfagyott, hogy már-már kedve szottyant átölelni az izzó vasat. A svéd nem volt a helyiségben. Johnny egy székre sűpedt, és karját a térde köré fonva, betemette az arcát. Scully felváltva melengette két lábát a kályha szélén, és kelta búskomorsággal dünyögött magában. A cowboy levette prémsapkáját, s zavart és bánatos arckifejezéssel végigkötört kócos hajuncsein. Fentről padlórecsegés hallatszott: a svéd ide-oda trappogott a szobájában.

A szomorú csöndet a konyha felőli ajtó hirtelen felcsapódása törte meg. Csapatnyi nő özönlött be rajta. Hangos óbégatás közepette csaptak le Johnnynra. Mielőtt zsákmányukat magukkal hurcolták a konyhába, hogy megfürdessék és lelket ontsenek belé, részvételnek és ócsárlásnak azzal az elegyével, amelyre csak nemük képes, az anya kihúzta magát, és szigorú rosszállással végigmérte az öreg Scullyt. – Szégyellj magad, Patrick Scully! – kiáltotta. – És a fiad nemkülönben! Szégyelljétek magatokat!

– Jól van, jól van! Te csak hallgass – mondta az öreg ernyedten.

– Szégyellj magad, Patrick Scully! – A lányok vérszemet kaptak a harci jelszótól, és megvetően szimatolgattak a remegő cinkostársak: a cowboy és a keleti ember felé. Nyomban elcipelték Johnnyt, és komor gondolataikra hagyták a három férfit.

7

– Megverekednék én ezzel a germánnal – mondta a cowboy, hosszú hallgatást törve meg.

Scully szomorúan megcsóválta a fejét. – Nem, az nem járná. Nem lenne tisztességes dolog. Nem lenne helyénvaló.

– Aztán miért nem? – érvelt a cowboy. – Senkinek se lesz attól gyereke.

– Nem, nem – felelte Scully gyászos hősiességgel. – Nem lenne helyénvaló. Ezt Johnnynak kellett megharcolnia, és most nem tángálhatjuk el a svédet, csak mert ő eltángálta Johnnyt.

– No biz ez igaz – hagyta rá a cowboy. – De... jól teszi a germán, ha nem szemtelenkedik velem, mert nem állok jól magamért.

– Egy szót se fog szólni hozzá – parancsolt rá Scully; épp ekkor hallották, hogy a svéd lépked lefelé a lépcsőn. Belépése nem nélkülözte a színpadiasságot. Egy rúgással hátralendítette az ajtót, és parádésan a szoba közepére masírozott. Senki sem nézett rá. – Na – kiáltotta dölyfösen Scully felé –, remélem, most már elárulja, mennyivel tartozok magának?

Az öregember nem zökkent ki egykedvűségéből. – Semmivel se tartozik.

– Há! – rikkantotta a svéd. – Há! Semmivel se tartozok!

A cowboy megszólította a svédet. – Idegen, mondja, mitől van ilyen fene jókedved? Ám az öreg Scully résen volt. – Megálljon! – kiáltotta, és előrenyújtotta a kezét, föl-felé néző ujjakkal. – Bill, fogja be a száját!

A cowboy hanyagul beleköpött a fűrészpóros ládába. – Szóltam én egy szót is? – tudakolta.

– Mr. Scully – sürgette a svéd –, mennyivel tartozok magának? – Szemmel láthatólag útra készen állt, kezében az útipoggyásza.

– Semmivel se tartozik – ismételte Scully ugyanolyan higgadtan, mint az imént.

– Há! – mondta a svéd. – Igaza van. Ha jól megnézzük, majd hogyanem maga tartozik nekem. Úgy ám! – A cowboy felé fordult. – Öld meg! Öld meg! Öld meg! – utánozta a cowboyt, aztán diadalmasan felrohogott. – Öld meg! – Vonaglott a csúfondáros jókedvtől.

Akárha halottakkal csúfolódnék. A három férfi mozdulatlanul hallgatott, és üveges szemmel a kályhát bámulta.

A svéd kinyitotta az ajtót, és nekivágott a viharnek, egy utolsó gúnyos pillantást vetve a néma csoportra.

Mihelyt becsukódott az ajtó, Scully és a cowboy felugrott, és átkozódni kezdett. Föl-alá toporogtak karlengetve, és öklükkel hatalmasakat sújtottak a levegőbe. – Ó, de nehéz pillanatok voltak! – jajgatta Scully. – De nehéz pillanatok voltak! Ahogy csúfolódott meg kacsingatott itten! Azokban a pillanatokban ötven dollárt adtam volna, ha behúzhatok egyet a képébe! Bill, maga hogy bírta ki?

– Hogy bírtam ki? – süvöltötte reszkető hangon a cowboy. – Hogy bírtam ki? Ó!

Az öreg hirtelen ír tájszólásba csapott át. – De lekaptam a tíz körméről ezt a svédet – jajveszékelt –, hanyatt vágnám egy sziklán, és kocsonyává pöfögtetném egy suhánggal!

A cowboy együttérzőn nyögdécselt. – Nyakon kapnám ökelmém, és addig dögönyöz-ném – lecsapta öklét egy székre, olyan robajjal, mint egy pisztolylövés –, addig dögönyöz-ném a fránya germánját, hogy kiskanállal szedegetné össze az anyukája.

– Kocsonyává pöfögtetném...

– Majd megtanítanám én kesztyűbe dudálni...

És sóvárgó, fanatikus kiáltások törtek elő belőlük: – Ó-ó-ó! Ha elkaphatnánk...!

– Azám!

– De bizony!

– Akkor aztán...

– Ó-ó-ó!

A svéd szoroson markolta az útzásákját, és úgy siklott át a szeleken, mintha vitorlázna. Kis, kopasz, hajladozó fák mentén haladt, úgy sejtette, azok mutatják az utat. Arca, melyet nyersre kalapáltak Johnny öklei, inkább élvezte, mintsem fájlalta a szelet és a kavargó havat. Végül egy csomó kockaforma derengett föl előtte: rájött, hogy a város központjának az épületei. Talált egy utcát, azon folytatta útját; jól belefeküdt a szélbe, valahányszor a sarkoknál egy-egy rettentő léglökés telibe kapta.

Akár egy kihalt faluban járna. Szeretjük úgy elképzelni a világot, hogy nyüzsgő a hódító s fellelkesült emberek sokaságától, de itt, ahol teljes erővel zengtek a vihar harmonái, nehéz volt elképzelni, hogy a földet emberek népesítik be. Itt bárki csodának vélhette az ember létezését, és a legmélyebb elismeréssel illethette ezeket a tetveket, amelyek arra kényszerülnek, hogy egy körbeforgó, tűz emésztette, jégbe zárt, betegségek sújtotta, terét vesztett gumóra tapadjanak. E vihar érthetővé tette, hogy az élet legfőbb mozgatója maga az emberi önhittség. Bolondnak kellett lennie annak, aki nem pusztult el ebben a viharban. A svéd azonban egy ivóra bukkant.

Előtte fékezhetetlen vörös fény világolt, a hópelyhek vérszint kaptak tőle, ahogy átrepültek a lámpa fényének korlátozott felségterületén. A svéd betaszította az ivó ajtaját, és belépett. Homokkal felhintett térségre jutott, melynek végén négy férfi iszogatót egy asztal körül. A szoba egyik oldalán nyúlt el a ragyogó söntéspult, kezelője a könyökére támaszkodott, úgy hallgatta az asztalnál ülők beszélgetését. A svéd a padlóra ejtette poggyászát, barátságosan a csaposra mosolygott, és megszólalt: – Adjon egy whiskyt, ha nem sajnálja. – A csapos palackot, whiskyspoharat és egy pohár jéggel dúsított vizet rakott a pultra. A svéd elképesztően nagy adaggal töltött magának, és három slukkra megitta. – Rohadt egy éjszaka – jegyezte meg a csapos közönyösen. Próbálta megjátszani a vakot – fajtájának egyik ismertetőjele ez; de azért aki figyelte, láthatta, hogy lopva a félig levakart vérfoltokat fürkészi a svéd arcán. – Rohadt egy éjszaka – mondta megint.

– Ó, nekem nagyon is jó – felelte a svéd kihívóan, és még egy adag whiskyt töltött magának. A csapos elvette a svéd pénzét, és beütötte a vastagon nikkelezett kasszagépbé. Megszólalt egy csengő, és clótűnt egy 20 cent fölíratú lapocska.

– Nem bizony – folytatta a svéd. – Ez az időjárás nem rossz. Nekem nagyon is jó.

– Tényleg? – dűnnyögte bágyadtan a csapos.

A kiadós mennyiségű italtól zavar telcpedett a svéd szemére, és nehezebben lélegzett egy árnyalattal. – Igen, tetszik nekem ez az idő. Tetszik bizony. Épp kedvemre való. – Láthatóan iparkodott jelentőségtelien ejteni a szavakat.

– Tényleg? – dűnnyögte újfent a csapos. Megfordult, és álmodozva megbámulta a háta mögötti tükörrre szappannal felrajzolt cikornya formájú madarakat és madár formájú cikornyákat.

– Azt hiszem, én még iszok egy pohárral – mondta a svéd hirtelen. – Iszik valamit?

– Kösönöm, de nem iszok – felelte a csapos. Utóbb megkérdezte: – Mivel sebezte föl az arcát?

A svéd rögtön hangos dicsekedésre fakadt. – Hát verekedés közben. Még a lelkét is kipüföltem egy alaknak odaát, Scully szállodájában.

Ez végre fölkellette az asztalnál ülő négy férfi érdeklődését.

– Kicsodát? – kérdezte egyikük.

– Johnny Scullyt – hetvenkedett a svéd. – A tulajdonos fiát. Most egypár hétig fél-

hulla lesz, erről biztosíthatom magukat. Jól elláttam a baját a fiúnak. Föl se bírt kelni. Úgy vitték be a házba. Isznak valamit?

A négy férfi azon nyomban tartózkodó visszavonultságba burkolózott. – Köszönjük, nem – mondta egyikük. Fura társulat volt ez a négy férfi. Kettejük prominens helyi üzletember, harmadikuk a kerületi ügyész, negyedikük meg hivatásos kártyajátékos. De bármily tüzetesen vette volna szemügyre négyőjüket a megfigyelő, nem tudta volna kiválasztani a szerencsejátékost a tisztesebb foglalkozások művelői közül. Tiszteséges polgárok közt oly finom modort tanúsított, és oly körültekintően válogatta meg áldozatait, hogy a városka férfiai között határozott bizalomnak és csodálatnak örvendett. Szinte arisztokrataszamba ment. A szakmájának kijáró félelem és lenézés magyarázza meg kétségkívül, hogy az ő csendes méltósága szembetünőbb volt azoknak a csendes méltóságánál, akik csupán kalaposmesterek, biliárdmarkőrök vagy szatócssegédek voltak. Leszámítva a hébe-hóba vonaton idevetődő gyanútlan utazókat, a mi kártyásunk kivált vakmerő és agyalágyult farmereken élösködött, kik, midőn beütött a nagy termés, a városba kocsiztak a tökéletesen sebezhetetlen gárgyuultság minden büszkeségével és magabizásával. Ha a helybeliek időnként kerülő utakon arról értesültek, hogy egy-egy efféle farmer a megkopasztottak sorsára jutott, a romperi előkelőségek jót nevettek az áldozat rovására, és ha egyáltalán eszükbe jutott ilyenkor a megkopasztó, némi büszkeséget éreztek, annak tudatában, hogy az ő bölcsességükkel és bátorságukkal sohase merne ujjat húzni. Ezenkívül a kártyásnak köztudomásúlag igazi felesége és két igazi csemetéje volt, és mintaszerű családi életet élt egy csinos kertes házikóban; és ha bárki csak célozni mert holmi egycetlenségekre kártyásunk jellemében, a többség azonnal az erényes családi körre hivatkozott rivalogva. Erre aztán lecsillapodott az is, aki mintaszerű családi életet élt, meg az is, aki nem élt mintaszerű családi életet, megjegyezvén, hogy több szónak csakugyan nincs helye.

Ha pedig mégis hátrányos megkülönböztetésben részesítették – például, amikor az újonnan alakult Ebihal Klub tagjainak egy erős klikkje nem volt hajlandó engedélyezni, hogy akár csak nézőként is jelen legyen a szervezet helyiségcibben –, a nyíltság és szelídség, mellyel a döntést elfogadta, lefegyverezte nagyon sok ellenfelét, és barátait még inkább megerősítette iránta való hűségükben. Mindig oly gyorsan és őszintén disztíngvált önmaga és a tisztes romperi polgárok között, hogy úgy látszott, voltaképp csupa bőkből áll a modora.

És nem szabad megfeledkeznünk az ő Romperben elfoglalt helyzetének egy alapvető sajátosságáról. Megcáfolhatatlanul igaz, hogy a foglalkozásán kívül minden ügyletében, mindazokban a dolgokban, amelyek napról napra előadódnak férfi és férfi között, e tolvaj kártyás oly nagylelkű, oly igazságos, oly erényes volt, hogy egy esetleges lelkiismereti vetélkedőn megfutamodásra bírta volna Romper polgárainak kilencützed részét.

Így történt, hogy egy asztalnál ült ebben az ivóban két prominens helyi kereskedővel meg a kerületi ügyésszel.

A svéd tovább védte a tömény whiskyt, és közben iparkodott rávenni a csapost, hogy szálljon be az ivászatba. – Tessék csak! Igyon. Ne keresse magát. Hogyan? Nem iszik? Na, csak egy kicsit. Isten az atyám, eltángáltam ma éjjel egy alakot, és ezt meg akarom ünnepelni. Alaposan elláttam a baját. Uraim – bögte a svéd az asztalnál ülők felé –, isznak egy pohárral?

– Pszt – intette le a csapos.

Az asztalnál ülők, jóllehet nagyon is figyeltek, úgy tettek, mintha mély beszélgetésbe

volnának merülve, de most egyikük a svéd felé emelte tekintetét, és röviden ennyit mondott: – Köszönjük. Nem iszunk már.

Ennek hallatára a svéd kidullesztette mellkasát, mint egy kiskakas. – Úgy látszik – fortyogta –, ebben a városban senki sem hajlandó inni velem. Igaz? Hát jó!

– Pszt – csitította a csapos.

– Ide figyeljen – vicsorogta a svéd –, maga ne próbáljon engem lepíszegni. Nem túrom el. Uriember vagyok, és azt akarom, hogy igyanak velem. Mégpedig most igyanak velem. Most – érti? – Kezének butykeivel a pultra koppintott.

Hosszú évek tapasztalatai érzéketlenné tették a csapot. Csupán a rosszkedve fokozódott. – Figyelek – mondta.

– Hát akkor – kiáltotta a svéd – jól nyissa ki a fülét. Látja azokat ottan? Hát azok inni fognak velem, jól figyeljen a szavamra. Csak figyeljen.

– Ohó! – ordította a csapos. – Ez nem járja!

– Mért nem? – firtatta a svéd. Az asztalhoz masírozott, és történetesen a kártyás vállára fektette a kezét. – Na, mit szólnak hozzá? – kérdezte böszülten. – Meghívtam magukat egy italra.

A kártyás egykedvűen elfordította a fejét, és a válla fölött ezt mondta: – Nem ismerem magát, barátom.

– Az ördögbe is! – felelte a svéd. – Jöjjön, igyon egy pohárral.

– Nézze, fiam – tanácsolta kedvesen a kártyás. – Vegye le a kezét a vállamról, és menjen a dolgára. – Vékony kis emberke volt, furcsa volt hallani, milyen heroikus atyáskodással beszél a tagbaszakadt svédhez. Az asztalnál ülő többiek nem szóltak semmit.

– Micsoda! Még hogy nem iszol velem, te kis majom! Akkor kényszerítelek rá! Kényszeríteni foglak! – A svéd őrjöngve torokon ragadta a kártyást, és már húzta is ki a székből. A többiek felugrottak. A csapos kirohant a pult mögül. Nagy lökdösődés támadt, aztán hosszú penge villant a kártyás kezében. Előresújtott, és oly könnyedén hatolt bele az emberi testbe, e fellelgvárába erénynek, bölcsességnek és erőnek, mint egy dinnyébe. A svéd egy végsőkéig megdöbbsent kiáltással elzuhant.

A prominens kereskedők és a kerületi ügyész azonnal kioldalogtak a helyiségből. A csapos azt vette észre, hogy erőtlenül egy szék karfájába kapaszkodik, és egy gyilkossal néz farkasszemet.

– Henry – szólt az utóbb említett, beletörölve kését a söntéskorláton lógó törülközőbe –, majd megmondod nekik, hol találhatnak. Otthon várom őket. – És eltűnt. Egy pillanattal később a csapos már az utcán volt, és a viharon át segítségért meg persze társaságért kiáltozott.

A svéd hullája egyedül maradt az ivóban; szempárja egy rémes föliratra szegeződött, amely a pénziárgép tetején ékeskedett: *Regisztrálja az ön vásárlásának összegét.*

Hónapokkal később a cowboy disznóhúst sütott egy kis farmocska kályháján a Dakota-vonal közelében, amikor gyors patkódobogást hallott odakintről. Kisvártatva belépett a keleti emberke, levelekkel és újságokkal a kezében.

– No – mondta azonnal a keleti ember –, három évet kapott a fickó, aki megölte a svédet. Nem sok, mi?

– Csak annyit? Három évet? – A cowboy a kezében egyensúlyozgatta disznóhúsos serpenyőjét, és eltöprengett a hallottakon. – Három év. Az nem sok.

– Nem. Enyhe ítéletet hoztak – felelte a keleti ember, és lecsatolta a sarkantyúját. – Úgy látszik, ott Romperben sokan kiálltak mellette.

– Ha annak a csaposnak lett volna egy csöppnyi gögyija – jegyezte meg a cowboy tündödvé –, mindjárt az elején közbelép, fejbe vágja azt a germánt egy flaskával, és elejét veszi a gyilkosságnak.

– Hát igen, ezer és egy dolog történhetett volna – mondta a keleti ember mogorván.

A cowboy visszatette a tűzre disznóhúsos serpenyőjét, de tovább filozofált: – Hát nem furá? Ha nem mondta volna Johnnynak, hogy csal, még most is élne. Istenverte bolond volt. Mert a játék csak passzióból ment. Nem pénzre. Szerintem örült volt az istenadta.

– Sajnálom szegény kártyást – mondta a keleti ember.

– Ó, őt én is – mondta a cowboy. – Nem érdemelte ezt egy ilyen alak megöléséért.

– Ha senki sem vét a tisztesség ellen, a svéd életben marad.

– Életben marad? – kiáltotta a cowboy. – Nem vétettek volna a tisztesség ellen? De hiszen azt mondta Johnnynak, hogy csaló, és tisztára úgy viselkedett, mint egy félcédulás! És az ivóban, ott is magának kereste a bajt! – A cowboynak ezek az érvei elképesztették és dühre lobbantották a keleti embert.

– Maga bolond! – rivallta a keleti ember veszekedetten. – Maga milliószor inkább félnótás, mint a svéd. Hadd mondjak magának valamit. Ide figyeljen! Johnny *tényleg* csalt!

– Johnny – mondta a cowboy bambán. Egy pillanatra csönd támadt, aztán harsányan így szólt: – Ugyan, dehogyis. Csak passzióból játszottunk.

– Passzióból vagy nem passzióból – mondta a keleti ember –, Johnny csalt. Láttam, hogy csal. Rögtön észrevettem. Szemet szúrt azonnal. És nem mertem fölkelni és a sarkamra állni. Hagytam, hogy a svéd egyedül harcoljon az igazáért. És maga is... csak pöffeszkedett ott, és verekedni akart. Aztán az öreg Scully is! Mindnyájan cinkosok vagyunk. Ez a szálnalmas kártyás még csak nem is főnév. Csupán egy határozószó. Minden bűn összejátszásból ered. Mi öten összejátszottunk ennek a svédnek a meggyilkolásában. Rendszerint egy rakás nő, tucatnyitól negyvenig, részes valamiképpen minden gyilkosságban, de ebben az esetben, úgy látszik, csak öt férfi volt benne: maga, én, Johnny meg az öreg Scully; és az a szerencsétlen hülye, a kártyás, csak betetőzőként jött, mint az emberi mozgások csúcspontja, és ő kapja az összes büntetést.

A cowboy sértett indulattal, vaktában beleüvöltötte a misztikus teória kodébe: – De hát csináltam én valamit?

ANNA MOLL

1905–1989

A költőnő édesapja, Vilmos Endre szabómester, 1890-ben, tizenkilenc évesen, Élesd-ről (ma Románia) vándorolt ki az Egyesült Államokba. Néhány évig New Yorkban, majd Minneapolisban élt. Willistonban 1899-ben telepedett le. Szabóműhelyt nyitott, és még abban az esztendőben megnősült. Feleségül vette a francia származású Marie Leclerc-t. Hat gyerekük született, négy fiú és két lány. Közülük öten éltek meg a felnőttkort.

Anna, harmadik gyereként, 1905-ben született. Visszaemlékezései szerint nagyon eleven, de sokat olvasó és jól tanuló gyerek volt. Magyarul és angolul anyanyelvi szinten beszélt. Tanítónőnek készült. Húszéves korában a helyi iskolában kezdett tanítani. 1928-ban ment férjhez a magyar származású dr. André Mollhoz. Néhány évig Jamestownban laktak, ahol a férfi állatorvosként dolgozott, majd 1937-ben visszatértek Willistonba.

A házaspár 1946-ban állatmenhelyet alapított. Ide elsősorban azok az állatok kerültek, amelyeket gazdáik meguntak, vagy amelyek tartásáról lemondtak. A menhely mind a mai napig működik, az Amerikai Állatvédő Liga tartja fenn.

Az állatsírverseket Anna Moll 1945 és 1970 között írta angol nyelven, nyilvánvalóan Edgar Lee Masters híres sírvers-antológiájának, A SPOON RIVER-I HOLTAK-nak a mintájára. A versek sem folyóiratban, sem kötetben nem jelentek meg eddig, mert a költőnő végrendeletében úgy határozott, hogy költeményei, a személyes vonatkozások miatt, csak halála után kerülhetnek nyilvánosságra.

Anna Moll és a férje a hetvenes évek közepén többször is ellátogattak Magyarországra. A költőnő czután fordította le a verseit magyar nyelvre.

Anna Moll nyolcvannégy éves korában, 1989. augusztus 4-én hunyt el Willistonban.

Anna Moll

GEORGE BROWN POSTAGALAMBJA

Fagyot, napot, horgas csőrű halált
 semmibe véve
 repülnétek-e ötezer mérföldet,
 hogy hazaérjeteK?
 S bárhova visznek el,
 tudnátok-e,
 hogy hol van a haza,
 s ott a férfi, ki üzenetre vár?

Hússzor tettem meg a hosszú utat
 Cedar Rapids meg Billington között,
 s élő áruként a vasúton vissza,
 mielőtt Jimmy Green lecsúlizott.
 Hússzor vittem a szép Jill s gyermeke
 üzenetét a kis Carry apjának,
 mit nem bíztak levélre, telefonra,
 vittem a hírt, de mindig ugyanazt:
 „Cordélia hallgat, s szeret.”
 Nem értem...

HÚSVÉTI BÁRÁNY

A békétekhez mindig áldozat kell?

Cedar Rapidsból jött George Brown haza,
 s egy ládikában – bégető csomag –
 hozott magával, épp húsvét előtt,
 bőrében még a szép Jill illatával.

Carry ölelt,
 missis Brown hallgatott,
 s az asztalon sorakoztak a kések.

Én is feltámadok?

CARRY SÜNIJE

Éltem, mint más, a magam uraként:
 egyszer hopp, másszor kopp,
 fent a Missourinál.
 Míg a kis Carry Brown
 nem bukkant rám egy reggel
 lüktető napsutésben
 (ki tudja, mely sugár leszen utolsó?)
 s nem zokogta apjának, hogy *szejel*.

Isten védelmül adott fegyvere,
tuském hiába szúrt.
Egy ronggyal könnyedén
elhelyeztek kocsijuk belsejében,
hogy nekem jó legyen!
O, bárgyú emberek!
Veszélyekkel teli szabadság helyett
csak bolond választ békés szolgálást!

Elmáztam, bújtam két lemez közé,
a karosszéria egy ütökos rejtekében,
s ott megszorultam.
Nem lelték soha.
Azt hitték, tán kiestem,
Carry Brown sírhatott.

És azóta velük
egy sorsba
összezárva
utazom,
utazom.

DOG, A VAKVEZETŐ

Izgatott futkosókkal ne törődj!
Szolgálj, szeress!
Legyen benned alázat!
Naponta járd ugyanazon utat,
se csont, se macska ne mozdítson el
attól, ki hozzád méri lépteit.

Ha egyetlen lény bizalmát bírod,
felelős vagy a lélegző világért,
oly óvatos légy!

Egy rossz mozdulat,
s feltartóztatni nincs mód a halált.

Ötezer napon át Ed Cowleyt ötezerszer
vittem a klubjába és kísértem haza.
Sem anyjával, sem nővel, sem baráttal,
s Istennel sem töltött annyi időt.

Mért csodálkoztok hát,
 hogy nem ugrottam el
 (bár ösztöneim súgták!),
 mikor Pat Barett részegen
 elütött mindkettőnket?

Dalos Rimma

PERESZTROJKA – CÁRI MÓDRA

Orosz politikai pártok és programjaik 1905-ben

*„Tegnap szabadlábra helyeztek.
 Jaj, istenem, most mihez kezdjek?”
 (Vlagyimir Viszockij)*

1905. október 17-én jelent meg A Legmagasabb Manifesztum, amelyben II. Miklós, minden oroszok cárja és egyeduralkodója megajándékozta alattvalóit „a polgári szabadság megingathatatlan alapjaival”, amelyek magukba foglalták „a személyiség tényleges sérthetetlenségét, a lelkiismeret, a gyülekezés és az egyesülés szabadságát”.

Ez utóbbi szabadságjoggal 1905 tavaszától ugyanazon év októberéig már számos párt igyekezett élni, közülük tizenhatan programjukat is közzétették. Ezeket a programokat ismertetem az alábbiakban, mégpedig klasszikus sorrendben, balról jobb felé. A balszárnyat négy párt képviseli: a szociáldemokraták, a szociálforradalmárok (eszerek), a radikálisok és a szabadelvűek; a centrum az alkotmányos demokratáktól (kadetek) az oktobristákig terjed; a jobboldalt is négy párt reprezentálja, köztük a Jogrendpárt és az Orosz Gyűlés.

E pártok zöme azért alakult meg, hogy részt vehessen az Állami Duma választásain, programjaikat is e célból publikálták, ám csak a legerősebbek – a szociáldemokraták, az eszerek, a kadetek és az oktobristák gondolkodtak esetleges kormányrésztételben. A pártok taglétszámára és összetételére alig van adat. Formátlan alakulatok voltak, bizonyos kérdések megoldására mozgósítottak. A Mérsékelt Haladó Párt Kiáltványa ki is mondja: „Programunk megvalósítása attól függ, hogy hány hívünk lesz az Állami Dumában. Elvbarátainkat ezért felszólítjuk, hogy ne üljenek ölbe tett kézzel, hanem gyorsan és határozottan minél több tagot toborozzanak pártunknak, mert jelenleg ez a legfőbb feladatunk.”

Az orosz–japán háborúban elszenvedett orosz vereség 1904–1905-ben a lakosság valamennyi rétegét felzaklatta. A kudarcért nemcsak a hadsereget irányító A. N. Kuropatkin tábornokot tették felelőssé, hanem a kormányt és a cári egyeduralom egész rendszerét is. A háború nem okozott különösebb veszteséget az ország gazdaságának, ám megmutatta a cári hadsereg gyengeségeit, és érzékenyen érintette a külpolitikai és külgazdasági kapcsolatokat. Németország helyzetét megerősítette, ám ugyanakkor

késleltette Oroszországnak Franciaországhoz és Nagy-Britanniához való közeledését. Igaz, elmélyült a kapcsolat az Amerikai Egyesült Államokkal. Theodor Rooseveltt komoly szerepet játszott az orosz–japán háborút lezáró portsmouthi béke létrejöttében.

A külgazdasági helyzet annyiban romlott, hogy a francia és angol bankok nem voltak hajlandók további hiteleket folyósítani az Orosz Birodalomnak. Oroszország mégis megőrizte fizetőképességét. A nemzeti jövedelem már 1907–1908-tól meghaladta a kiadásokat. A háború következményeivel kapcsolatos költségekre mintegy évi hetvenmillió rubelt fordítottak. A nagyságrend érzékeltetésére: ugyanebben az időszakban csak a belügyminisztérium eltartására évi száznegyvenötmillió rubelt költöttek. Ráadásul a háborús költségeket rendkívüli keretből fedezték, s így az nem terhelte közvetlenül a költségvetést.

A politikai következmények sokkal súlyosabbak voltak. A lázongás szelleme 1905 és 1907 között a lakosság valamennyi rétegét áthatotta. Elsőként a parasztság kezdett nyugtalankodni – ezt a széles réteget a hivatalos statisztika tizennyolcmillióra, családtagokkal együtt hetvenhatmillióra becsülte. Később a forradalmi hangulat áterjedt a munkásságra – számukat kilencmillióra becsülték –, majd a művelt polgári rétegekre (mintegy egymillióan éltek ekkortájt tőkéből, kereskedelemből). Forrongott a másfél milliós hadsereg is. Jól látta Szergej Vitte államtitkár korabeli jelentésében: „Az orosz társadalom legkülönbözőbb rétegeit magával ragadó zavargásokat nem vehetjük olybá, mint az állami és társadalmi berendezkedés részleges tökéletlenségének következményeit...”

Nyikolaj Bergyajev egyik tanulmányában megjegyezte, hogy egy és ugyanazon nép képviselői olykor különböző korszakokban élnek. Ez az időbeli hovatartozás szabja meg a magatartásukat, céljaikat és igényeiket. A tizenhat párt programjaiból is kiolvasható az a néhány korszak, amelyben az Orosz Birodalom alattvalói akkoriban éltek: ez pedig a Péter előtti Oroszország sötétségétől a felvilágosult polgári huszadik századig terjed.

Tematikailag a programok foglalkoznak

- a hatalom, mégpedig a törvényhozó és végrehajtó hatalom kérdésével,
- a parasztság helyzetével,
- a munkásság helyzetével,
- a polgári szabadságjogokkal,
- a nemzetiségekkel.

A hatalom kérdése különösen jelentős szerepet játszik az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt programjában, amely kimondja: „A szociális forradalom szükségszerű előfeltétele a proletariátus diktatúrája, vagyis a politikai hatalom meghódítása, amelynek révén a proletariátus a kizsákmányolók bármilyen ellenállását elnyomhatja.”

Átmenetként az OSZDMP a cári hatalom megdöntését és a demokráciák köztársaság megteremtését követeli. A demokratikus köztársaság alapja természetesen az alkotmány lenne, amely az egész lakosság polgári jogait biztosítja. A főhatalmat egykamarás törvényhozó gyűlés révén gyakorolná a nép. Választójoggal minden huszadik életévét betöltött állampolgár rendelkezne.

A Szociálforradalmárok Pártja (eszerek) az önkényuralom megdöntését tekinti fő feladatának. Jóllehet, az országban már működik liberális és demokratikus ellenzék, az eszerek úgy vélik, hogy a történelmi kuldetés döntő súlya a proletariátusra, a dolgozó parasztságra és a forradalmi szocialista értelmiségre nehezedik. Ugyanakkor a szervezett munkásság szerintük „csak részleges befolyást gyakorolhat a társadalmi rend átalakítására és a törvényhozás menetére”. A szociálforradalmárok készek arra, hogy bizo-

nyos reformokat forradalmi harccal támogassanak. Ők is követelik a demokratikus köztársaság létrehozását, föderalizálni kívánják a nemzeti viszonyokat, s elfogadják a nemzeti önrendelkezés elvét. A huszadik életévüket betöltött állampolgároknak választójogot kívánnak adni, garantálják az alapvető polgári szabadságjogokat, s különösen sokat várnak a közvetlen népképvisellettől, amely főleg népszavazások és polgári kezdeményezések formájában nyilvánulna meg.

A Radikális Párt a demokratikus köztársaságot ismeri el az egyetlen legitím politikai rendszernek. Figyelembe véve azonban a reális lehetőségeket, a radikálisok elfogadják az alkotmányos monarchiát is, ám csakis szigorú parlamentáris berendezkedéssel s olyan miniszterekkel, akik *„a népképviselők előtt nemcsak a törvények megtartásáért, hanem a politika irányáért is felelősséggel tartoznak”*. A parlamentnek egykamarásnak kell lennie. A párt síkraszáll a nemzetek politikai autonómiájáért, egyfajta *„Oroszországi Egyesült Államokért”*, mert úgy véli, hogy csak az egyes államok széles körű törvényhozói tevékenysége és közigazgatási önállósága révén lehet megőrizni Oroszország teljes egységét. Az új államalakulatban fontos szerepe lesz a népszavazásoknak.

A Szabadelvű Párt programalkotói Oroszországot parlamentárisan irányított egységes államként képzelik el, amelyben azonban az egység a központi hatalom, továbbá a külkapcsolatok, a hadsereg és hadiflotta, a vám- és pénzügyi politika, az adórendszer, a pénznem, a közoktatás és az orosz mint állami nyelv egységében fejeződik ki. A párt elismeri a hagyományos szabadságjogokat, a választásokon való részvétel feltételeit azonban az összes párt megegyezésétől teszi függővé.

Nemzetiségi ügyekben a szabadelvűek az Orosz Birodalom egységét preferálják, noha elismerik az autonómiához való – mint ők mondják, „természeti” vagy „történelmi” – jogot. Programjuk külön kitér a finnek autonómiájára – amelyet *„reális perszonálunióként”* jellemeznek.

Az alkotmányos demokraták (kadetek) az alkotmányos monarchiát össze akarják kapcsolni a népképvisellettel. A дума része a törvényhozó hatalomnak, a végrehajtó hatalom pedig a miniszterek személyében felelős a népképviselők gyűlésének, amelynek tagjai interpellációs joggal is rendelkeznek.

Az Alkotmányosok Demokratikus Szövetsége elismerte az alkotmányos monarchiát azzal a kikötéssel, hogy a nép képviselői részt vehetnek a törvényhozói hatalomban.

Az Október 17-e Szövetség az alábbi módon képzelte a rendszerváltást: *„A korábbi korlátlan egyeduralkodó, bár elvileg mindenható volt, valójában a parancsuralmi rend kötelekei őt is korlátozták, és gyenge is volt, minthogy a nép el volt tőle szigetelve. Most viszont alkotmányos monarchia lesz, amit új ereje és új feladata tesz egy szabad nép legfőbb vezérévé.”*

A Mérsékelt Haladó Párt célja, hogy *„minden törvényes eszközzel előmozdítsa Oroszthon meggingathatatlan jogrendjének kialakítását, és biztosítsa termelőerőinek békés és akadálytalan fejlődését”*.

A mérsékelt haladáspártiak az *„egy és oszthatatlan”* Oroszországot úgy képzeltek el, hogy abban más területek helyi önkormányzatot kapnak. Az alkotmányos monarchiát össze kell kotni a nép törvényhozásbeli részvételével. Az állampolgárokat megilletik a szabadságjogok, egyebek között a szabad utazás joga, amelynek érdekében a korábbi útlevelrendszer el kell törölni.

A Haladó Gazdaságpárt, a Népgazdasági Párt, az Összoroszországi Kereskedelmi és Ipari Szövetség és a Jogrendpárt olyan erős államhatalmat akarnak, amely elképzelhetetlen az uralkodó cár személye nélkül. Belátják azonban az elavult államrend

alkalmatlan voltát, s úgy vélik, a megújulás útja az, hogy azt az egyeduralkodó mellett működő népképviseléssel egészítik ki.

Az Orosz Össznépi Szövetség, a Hazafias Szövetség és az Orosz Gyűlés gyakorlatilag továbbra is fenntartja „*a hit, a cár és a hon*” jelszavát. Az Orosz Gyűlés kimondja, hogy az „*1905. október 17-i manifesztum nem törölte el az egyeduralmat, és az Állami Dumának nincs ahhoz joga, hogy bármit is megváltoztasson a törvényekben*”.

Önmagában az a tény, hogy a pártok zöme nem tudta elképzelni Oroszországot monarcha nélkül, még nem feltétlenül jeleníti meg, hogy gondolkodásuk elmaradott lett volna. 1905-ben az európai kontinens legtöbb országában monarchikus volt az államforma. Követendő példaként egyként szóba jöhetett a brit és a német modell. Demokratikus, köztársasági államformában csak a szociáldemokrata vagy más munkásmozgalmi pártok gondolkodtak.

Ugyanígy a szociáldemokrata mozgalom kényszerítette a haladó gondolkodású politikusokat arra, hogy nagyobb figyelmet fordítsanak a munkáskérdésre. Míg azonban a legtöbb új párt számára ez a kérdés elsősorban szociális szempontként (munkaidő, szociális gondoskodás, munkaerő-politika stb.) vetődött fel, a szociáldemokraták a munkásságban azt a politikai erőt látták, amely egyedül hivatott a hatalom átvételére. Igaz, az eszerek például megsejtették azt a veszélyt, hogy a munkásosztály függésbe kerülhet az uralomra töre bürokráciától. Így fogalmaztak: „...*A Szociálforradalmárok Pártja óva inti a munkásosztályt az olyanfajta »államszocializmustól«, amely egyfelől felemás intézkedésekkel elaltatja a munkásság éberségét, másfelől nem egyéb sajátos államkapitalizmusnál, amely a termelés és a kereskedelem különböző ágazatait a kormányzati bürokrácia kezében összpontosítja, azok kincstári és politikai céljait szolgálva.*”

A munkáskérdésben a szocialista pártok álláspontja valószínűleg hatott a Radikális Párt és a szabadelvűek elképzeléseire. A kadetek pártja is követelte a nyolcórás munkanapot, a sztrájkjogot, az állami biztosítást és azt, hogy a vállalkozókat felelősségre lehessen vonni a szociális törvények megszegéséért.

Az Alkotmányosok Demokratikus Szövetsége fontosnak tartotta a munkáskérdés megoldását, minthogy „*az embernek vissza kell adni az emberhez méltó létezés jogát, az emberi és polgári jogokat*”. A mérsékelt haladáspártiak úgy vélték, nem a munkaidő hosszúsága, hanem a munka védelme a döntő kérdés.

A Haladó Gazdaságpárt, a Népgazdasági Párt, az októbristák és a Jogrendpárt nézete szerint a munkáskérdést csakis törvényhozás útján lehet megoldani, biztosítani kell a szervezkedési és sztrájkjogot, törvényben kell szabályozni a gazdasági harcot, különös tekintettel az állami vállalatok munkásaira és alkalmazottaira.

Az Orosz Össznépi Szövetség, a Hazafias Szövetség és Orosz Gyűlés a munkásokat nem tekintette politikai erőnek, s ezért helyzetükkel nem foglalkozott külön a programjában.

Az emberi jogok kérdésköre a manifesztum polgári-jogi megnyilatkozásai kapcsán merült fel. A lelkiismereti, gyülekezési, sajtó- és egyéb szabadságjogokat a manifesztum valamelyest csorbitotta, mégpedig ott, ahol az egyház és a keresztény vallás kérdése merült fel. Így van ez bizonyos pártok programjában is. A Hazafias Szövetség nézete szerint például a pravoszláv egyháznak uralkodónak kell maradnia, vagyis „*különleges előnyökkel és megbecsüléssel*” kell rendelkeznie. Hasonlóan vélekedtek az Orosz Gyűlés képviselői is: „*Eppen az egyházközség mint jogszerű és életképes egyházi és polgári közösség legyen az alapja minden egyéb egyházi és állami berendezkedésnek, s ez legyen köztük az*

összekötő láncszem is.” A Népgazdasági Párt idevonatkozó elve: „*A pravoszláv hit szellemi uralma, más felekezetek hit szabadsága.*”

Nem véletlen, hogy számos párt hordta nevében a „gazdasági” megjelölést. Oroszország történelmi harmadik rendje, az orosz kereskedők és iparosok első ízben fogalmazták meg politikai követeléseiket. Legkevésbé a hatalom kérdése foglalkoztatta őket, s leginkább a gazdaság működtetése. Ők vetették fel elsőként (s nyomukban a radikálisok, a szabadelvűek, az alkotmányosok és a mérsékelt haladáspártiak) az egységes progresszív adórendszer bevezetésének kérdését. Ezt gyakorlatilag minden párt követelte, igaz, eltérésekkel. A szabadelvűek például „*bizonyos létminimum alatt*” adómentességet javasoltak, a közvetett adót egyenes adóval kívánták helyettesíteni, és az adómentességet ki akarták terjeszteni a munkára és a közfogyasztási cikkek gyártására.

Az Alkotmányosok Demokraikus Szövetsége azt szerette volna, ha „*progresszív jövedelmi és örökségi adót vezetnek be, és csökkentik a közvetett adókat*”. A Haladó Gazdaságpárt gazdaságpolitikájának gerincét a progresszív adórendszer s a közvetett adók fokozatos csökkentése alkotta. Elveik szerint „*a vállalatokat meg kell szabadítani az államkincstár gyámkodásától, kivéve azokat az eseteket, amikor országos jelentőségű vállalatokról van szó*”. „*A népjólétet csak akkor lehet növelni – hangsúlyozta a párt programja – ha az orosz nemzeti jellem visszanyeri azon értékes tulajdonságait, amelyekből a kormányzati felügyeleten, kormányzati gyámkodáson és kormányzati segítségen alapuló régi rend megfosztotta őt.*”

Az Orosz Össznépi Szövetség arányos adórendszert akart bevezetni, kívánta az örökválság és a régi belső utazási korlátozások eltörlését, amelyeket a jobbágyrendszer maradványainak tekintett.

Az Orosz Gyűlés elképzelése szerint „*a pénzügyi és gazdasági politika célja, hogy megszabadítsa Oroszországot a külföldi tőzsdék és piacok uralmától, s előmozdítsa az orosz iparvállalatok létrejöttét, a termelő munkát*”.

Mindezen követelések lényege az volt, hogy megszabadítsák a gazdaságot az állam gyámkodásától, amely továbbra is feudális módszerekkel próbálta irányítani az ország ipari fejlődését. Maga az adóztatás módja is az orosz birodalom lakóinak kiáltó egyenlőségét tükrözte. Az iparosokat és kereskedőket fojtogatta ez a feudális szerkezet, ezért olyan modern adóügyi és pénzügyi rendszert próbáltak teremteni, amely egyúttal politikai szerepüket is gazdasági jelentőségükhöz méltóvá tette volna.

Tekintettel az Orosz Birodalom soknemzetiségű jellegére, a programoknak a nemzeti kérdésben is állást kellett foglalniuk. A szociáldemokraták és a szociálforradalmárok internacionalista elveiknek megfelelően kimondták, hogy minden nemzetnek külön feltételek nélkül joga van az önrendelkezésre. Azok a nemzetek, amelyek Oroszország keretein belül kívánnak maradni, foderatív elveket ajánlottak.

A Radikális Párt, mint már említettük, egyfajta „*Oroszországi Egyesült Államokban*” gondolkodott. A szabadelvűek egységes birodalmat akartak, s az egységnek az orosz nyelv primátusán keresztül kellett volna érvényesülnie. Finnország autonómiáját például elismerték, de a lengyeleket már ahhoz kötötték, hogy „*a Lengyel Királyság be fog lépni a leendő foderatív szláv államba*”. A kadetek is csak Oroszországon belül tudták elképzelni a lengyelek autonómiáját. A mérsékelt haladáspártiak ragaszkodtak az „*egységes és oszthatatlan orosz államhoz*”. Hasonlóan egységes és oszthatatlan a birodalom a haladó gazdaságpártiak szemében – ezzel az elvi nyilatkozattal kezdik programjukat. A Népgazdasági Párt pedig külön hangsúlyozza, hogy „*az orosz államiség mindennekfölötti dominanciáját*” tartja szukségnek.

Az októbristák az államot továbbra is egységes politikai testként fogták fel, meg akarták őrizni történelmileg kialakult egységes jellegét, gátolni igyekeztek azokat a törekvéseket, amelyek a birodalmat szétszabdalták vagy föderalizálták volna. Az autonómiát kizárólag Finnország esetében voltak hajlandók elismerni.

Egységes és oszthatatlan Oroszországot hirdetett az Össznépi Szövetség is, amelyben az orosz nyelvet mindenki számára kötelezővé kell tenni, a közigazgatási és általában a magas állásokat oroszoknak kell betölteniük.

Az Orosz Gyűlés programja még pontosabban fogalmazott: *„Oroszország nemzetiségi kérdéseit attól függően kell megoldani, hogy az egyes nemzetiségek milyen mértékben képesek szolgálni Oroszországot és az orosz népet az állami feladatok megoldásában... A birodalmi külső területeinek vezetése fordítson fokozott figyelmet a tősgyökeres orosz központ fölemelésére. Oroszország egy és oszthatatlan.”* Továbbá: *„A helyi önkormányzat csak abban az esetben engedélyezhető, ha nem megy az orosz népi érdekek, a vallási, szellemi, gazdasági, jogi és politikai érdekek rovására. Orosz embereknek kell elfoglalniuk az Állami Duma helyeinek zömét is.”* És hogy a politika életét illetően se maradjon kétség, az Orosz Gyűlés kimondja: *„A zsidókérdést külön törvényekkel és közigazgatási eszközökkel kell megoldani, tekintettel arra, hogy a zsidóság folytonos és elemi erejű ellenségességgel viseltetik a kereszténységgel és a nem zsidó nemzetiségekkel szemben, valamint a zsidók világhatalomra törnek.”* Csupán enyhébb változata ennek a nyilatkozatnak az, amit az alkotmányos monarchisták (cáristák) programja közöl: *„ugyan nem ellenségei a zsidóknak, de úgy gondolják, hogy azok mostani politikai nézetei nem hasznosak Oroszországra nézve... az általános megnyugvást követően azonban a zsidók nézetei is békésebbekké válhatnak”.*

Világos, hogy a hatalom, az államforma, a nemzetiségek együttélése és bármely, a berendezkedést érintő politikai kérdés mögött a bomlófélben lévő birodalom legsúlyosabb gondja, a parasztkérdés vagy földkérdés sejlík fel. A pártok programjában ezért az agrárpolitika rendkívül hangsúlyosan szerepel.

Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt programjában négy pont foglalkozott a parasztkérdéssel. A párt szükségesnek tartotta, hogy

- töröljék el a korábbi reformokban rögzített földmegváltási és egyéb terheket;
- töröljenek el minden olyan törvényt, amely korlátozza a parasztek szabad földhasználatát;
- térítsék vissza a paraszteknek az eddigi örökváltsággal kapcsolatos kiadásait, és
- hozzanak létre parasztbizottságokat a községekben.

Az OSZDMP gyakorlatilag nem foglalt el határozott álláspontot a parasztkérdésben, minthogy az osztályharc egész súlyát a hatalom kérdésére helyezte, s e tekintetben a parasztság nem játszott jelentős szerepet. Az alapvető kérdést, a földkérdést az orosz szociáldemokraták nem vetették fel, „Földet a paraszteknek” jelszavuk csupán az 1917-es esztendő sodrában született meg, hogy máig se veszítsen időszerűségéből.

Az eszerek (szociálforradalmárok) a parasztkérdést úgy kívánták megoldani, hogy megtartsák a közösségi földtulajdont, mint a dolgozók közös vagyonát.

A Radikális Párt akként kívánta megoldani a parasztkérdést, hogy kártalanítás nélküli kisajátítás révén földalapot képez.

A Szabadelvű Párt kimondta, hogy a paraszteknek maguknak kell eldönteniük, hogy a tulajdonlás mely formáját – faluközösségi birtokot vagy portakéntit – részesítenék előnyben. Mindenesetre szorgalmazzák a mezőgazdaság termelékenyebbé tételét, a talajjavítást és a közös földek meg a legelők hasznosítását.

Az Alkotmányos Demokrata Párt vezetői is földalapot kívántak létrehozni, hogy az a földigénylők belátásuk szerint rendelkezzenek, faluközösségi vagy kisparcellás tulajdonosokként. Rendezni kívánták a földbérleti viszonyokat, valamint új törvényekkel akarták szabályozni a mezőgazdasági munkásság helyzetét.

Az Alkotmányosok Demokratikus Szövetsége úgy vélte, hogy Oroszország jövője a parasztkérdés megoldásától függ, mivelhogy a parasztok alkotják az ország lakosságának nyolcvanöt százalékát, ezért őket földhöz kell juttatni. A Mérsékelt Haladó Párt is állami földalapból akarta megoldani az agrárkérdést.

A Haladó Gazdaságpárt a földkérdésben azon a nézeten volt, hogy a fejlődés útja a faluközösségi tulajdontól a portánkénti vagy magántulajdonhoz vezet, s eközben az egy főre jutó földterületnek növekednie kell.

A Népgazdasági Párt a paraszti földhasználat növelésénél tekintetbe kívánta venni a tulajdonjogi viszonyokat, s elsősorban az orosz–japán háború résztvevőinek kívánt földet biztosítani. A párt szorgalmazta a falusi és munkásszövetkezetek létrehozását is.

Az Október 17-e Szövetség (oktobristák) úgy vélték, hogy a parasztokat ugyanazon jogok illetik meg, mint az ország bármely más polgárát. El kell törölni a rendkívüli törvényeket, az adminisztratív gyámkodást, a faluközösségi földbirtoklást pedig fel kell ruházni a polgári jogi intézmény jellegével. Igazságos kárpótlás fejében magántulajdonban levő földeket is el szabad idegeníteni.

A Jogrendpárt abban látta a paraszterdek megoldását, hogy elő kell mozdítani a faluközösségi tulajdon átalakulását magántulajdonná, és *„teljes mértékben ki kell küszöbölni a parasztok fölötti gyámkodás elvét”*. *„A parasztokat ugyanolyan bíraskodásnak kell alávetni, mint a lakosság egészét, s jogilag egyébként is egyenlővé kell őket tenni más rétegekkel.”*

Az Alkotmányos Monarchisták is azon a nézeten voltak, hogy a parasztoak faluközösségi tulajdonát parcellás kistulajdonnak kell felváltania.

Az Orosz Össznépi Szövetség úgy vélte, hogy a fő feladat a parasztság helyzetének rendezése, mivelhogy ők alkotják az orosz lakosság zömét. Követelték, hogy a paraszti földtulajdon maradjon elidegeníthetetlen, s többé ne kerülhessen *„zsidó kézbe”*.

A Hazafias Szövetség a parasztoakat nem kisajátítás révén, hanem kincstári és egyéb földekre történő áttelepítésükkel, a nagybirtok meghagyásával kívánta földhöz juttatni.

A parasztkérdés valamennyi párt programjában döntő súllyal szerepelt, mégpedig nemcsak a lakosság zömét alkotó parasztság jogi helyzetének következtében, hanem az ország további gazdasági fejlődésének kérdéseként is. Ezért érdemes valamelyest részletesebben kitérni a parasztoak század eleji helyzetére.

Az 1861-es rendelet a földet nem az egyes parasztoak, hanem a faluközösség kezébe juttatta. Az ily módon jogilag faluközösséginek nyilvánított tulajdont azután a porták között osztották fel. A felosztást bizonyos időre tekintették érvényesnek. Egy idő múlva azután bekövetkezett a beállott változásokat tekintetbe vevő újrafelosztás. Jóllehet formailag kettős tulajdonlás létezett: a faluközösség (mir) és a portakénti, az utóbbi lényegében az előbbi egyik változata volt, minthogy az okiratokat a közösség nevére állították ki, s noha ezek megjelölték az egyes parcellák területét, határait nem szabták meg. A faluközösségnek joga volt arra, hogy egyik parcellát felcserélje a másikkal. Mi több, ha a községi gyűlés (szhod) kétharmada így döntött, a közösségi tulajdonról akár a portánkéntira is át lehetett térni.

Sem a faluközösségi, sem pedig a portánkénti földterület nem számított magántu-

lajdonnak. Mind a kettő afféle állami különalapként funkcionált, amelynek célja az államérdek – a parasztok földellátásának – biztosítása. Alanyi joga senkinek sem lehetett az általa megművelt faluközösségi parcellára. A jog merőben a faluközösséghez vagy portához tartozásból fakadt, egyfajta közösségi jog volt, amely addig érvényesült, míg a paraszt a falu közösségi tagja volt. Mihelyt a paraszt elszakadt falujától, e joga automatikusan és kárpótlás nélkül megszűnt. Ezért sem lehetett pontosan megállapítani, hogy a vagyonnak mely része illeti meg a közösség egyes tagjait. Tehát, ha egy paraszt kilépett egy tíztagú porta keretéből, nem kaphatta meg a földtulajdon egyützedét. Másfelől, ha időnként alkalmi munkáért a városba ment, ezzel még nem veszítette el „a földhöz való jogát”, hiszen kapcsolata a közösséggel nem szakadt meg. Még ha valaki elvben lemondott volna is a földjéről, jogilag annak sem lehetett következménye. Örökösödési jog persze szóba se kerülhetett. Ha kihalt egy család – egy porta – a gazdaság automatikusan a faluközösségre szállt. Nem volt, ki örökül hagyjon, és nem volt, ki örököljön. A családfő, a porta gazdája mai nyelven szólva mindössze egy „mezőgazdasági vállalkozás vezetője” volt.

A pártprogramokban szüntelenül szó esik arról, miképp lehetne növelni a földbirtokokat. E célra voltak állami, kormányzati, kolostori és egyházi földek. Ezekből, valamint az „ügyélnij” földbirtokokból lehetett volna alapot képezni, ám az igazi kérdés az volt, melyik földtulajdonlási forma lenne legelőnyösebb a parasztoknak.

Az oroszországi pártprogramok a társadalom érzékeny pontjaira mutattak rá, megoldatlan problémáit hangsúlyozták. Iegerősebben a parasztság hangját artikulálták, majd a kialakuló, főleg kereskedő polgárságét, az értelmiségét és a munkásságét. Kétségtelen, hogy a parasztságot földhöz kell juttatni. Igen nagy hangsúllyal merült fel a paraszti földtulajdonlás optimális formájának témája. A faluközösségi földtulajdon egyfelől a földek évenkénti újrafelosztása következtében nem tette lehetővé, hogy igazi birtokosi tudat alakuljon ki a parasztokban, másfelől pedig maga a faluközösség gátolta a mozgási szabadságot. Ráadásul nemcsak a falu uralkodott fölöttük, hanem a II. Sándor által beiktatott helyi önkormányzat, a zemsztvo és az állami hatóságok is. Magának a parasztnak nem volt sem költözködési joga, sem az az elemi lehetősége, hogy ő döntse el, miféle növényeket és milyen mennyiségben kíván termesztetni az általa megművelt földdarabon.

A közösségi földtulajdon, a hatalom és a parasztság viszonyának a másik oldalára utal Vitte gróf a parasztkérdésről szóló jelentésében. *„Ha a kormány olyan szerepet vállal, amely más modern államokban túlmegy a kormány tulajdonképpeni illetékességén, akkor ez a kormány előbb-utóbb kénytelen lesz megizlelni az efféle rendszer minden édességét... Ha valóban te vagy az én gyámom, mondja majd előbb-utóbb a kormánynak a paraszt, akkor tessék, éhezem, lakass jól... Ha pórázon tartasz, nem hagysz szabadon dolgozni, elveszed tőlem a munka ösztönzését, akkor tessék, csökkentsd az adómat, mert nincs miből fizessem. Ha úgy szabályozod a földtulajdont és a földhasználatot, hogy nem fejleszthetjük intenzíven a földművelést, akkor adj nekünk abban a mértékben földet, ahogyan a lakosság szaporodik.”*

Mindazon pártok, amelyek az oroszországi parasztság helyzetének megértéséből indultak ki (eszerek, kadetek, szabadelvűek stb.), elsősorban azt követelték, hogy a parasztokat tegyék egyenjogúvá az állampolgári jogok tekintetében, s csak az után érdemes felvetni a földosztás kérdését. Aki azonban a parasztokat állampolgárilag és politikailag egyenjogúsítani akarja, az a paraszti tömeget politikai erőként veszi figyelembe, s aki emellett meg akarja őrizni a faluközösséget, az ezt az erőt akarja hagyo-

mányos kereteiben megtartani. Vitte epésen jegyzi meg említett feljegyzésében: „Közigazgatási és rendőri szempontból a faluközösség kényelmes megoldásnak tűnt; könnyebb egy nyájjal legeltetni, mint a nyáj minden egyes tagját külön-külön.” A faluközösség szocialista jellegének eszméje, amely Herzentől származott, majd a narodnyikok eszmekincsévé lett, leginkább az eszer programban öltött testet, mivel a Szociálforradalmárok Pártja azt tekintette céljának, hogy „a szocializmusért, a polgári-magántulajdonosi elvek ellen folyó harcban ki kell használni mind a faluközösségi, mind pedig általában a munkásnézeteket, az orosz paraszti hagyományt és életformát, s főképpen azt a földszemléletet, amely a földet minden dolgozó köztulajdonának tekinti. A párt ebben az értelemben fog küzdeni minden magántulajdonban levő föld szocializálásáért, vagyis azért, hogy vegyék ki ezeket egyes személyek magántulajdonából, és adják köztulajdonba, azaz bocsássák a demokratikusan szervezett faluközösségek s e közösségek területi szövetségeinek rendelkezésére az egyenlősítő földhasználat elve alapján”. Viktor Csernov, az eszerek pártjának vezetője még határozottabban nyilatkozott: „A föld szocializálásának megvalósítása – mondotta –, ha úgy tetszik, azt jelenti, hogy az egész földművelő Oroszont egyetlen nagyösszoroszországi faluközösséggé változtatjuk.”

Ezzel ugyan meg lehetett oldani a jogi dualizmus kérdését, minthogy azonban a parasztek így nem jutottak volna polgári jogokhoz, a megoldás csak a faluközösségi kollektívizmus elterjedéséhez vezetett volna. Ez pedig gyakorlatilag pontosan az az állapot lett volna, amelyről a legmegrögzöttebb reakciók álmodoztak. Különös is, hogy ők ezt nem vették észre, s csak az 1905–1906-os parasztmegmozdulások láttán nyílt ki a szemük: lám, a szocialista pártok sem támogatnak olyan földreformot, amely megbontaná a hagyományos faluközösségi földbirtoklást.

Az alkotmányos demokraták pártjának agrárprogramja kompromisszumos jellegű volt. A kadetek tulajdonképpen szívesen megismételték volna a földmegváltást, ahogyan azt az 1861-es reform tartalmazta. A kadetek támogatták mind a faluközösségi, mind pedig a portakénti földtulajdont, mivel úgy vélték, hogy a helyi feltételek majd csak kialakítják a szükséges formát. A parasztek eszerint kaphattak volna az állami földalapról, a cári és kolostori földekből, és szükség esetén földesúri földeket is elidegeníthettek volna. Jeleztük már, hogy a kadetek – talán a szocialisták kedvéért – más törvényi megoldásokba is belementek volna, például a mezőgazdasági bérmunka szabályozásába vagy a munkajogi elveknek a mezőgazdasági munkásokra való kiterjesztésébe.

A kadetprogram éppoly kettős természetű, mint a már ismertett jobboldali pártoké. Mindenki szerette volna megoldani a parasztkérdést, de olyan módon, hogy az, mintegy magától, különösebb erőfeszítések nélkül oldódjon meg. Márpedig a kérdés maradt: vagy meg kell tartani a faluközösségi tulajdont, vagy pedig be kell vezetni a magántulajdon elvét az összes abból eredő polgári joggal együtt. Persze a cári egyeduralkodó megtehetette azt, hogy a népet két részre ossza, és a két felet különböző jogrendnek vesse alá. A gazdasági fejlődés azonban igen hamar felvetette a kollektívizmus vagy individualizmus dilemmáját. A kadetek úgy vélték, leghelyesebb, ha állami földeket adnak bérbe a parasztnak. Az állam jelenléte tehát továbbra is elkerülhetetlennek látszott. Számos alkotmányos demokratának azonban nem tetszett, hogy az állam ilyenformán ismét beavatkozik az agrárviszonyok szabályozásába. Mások szerint ezzel szemben a magánjog köteles engedni az államérdekekkel szemben. Vagyis a parasztkérdés megoldása szükségképpen ingadozik a „jobb” és a „bal” között.

Vitte gróf kormánya nevében a következő megoldást javasolta:

– meg kell szüntetni a bíróság és a közigazgatás különleges rendi szerveit,

- el kell törölni a parasztokat sújtó különleges fenyítéseket,
- a parasztok magánjogi viszonyait alá kell rendelni az egyetemes polgári törvénynek,
- aki távozik a faluközösségből, az tarthassa meg mind a személyi tulajdonát, mind pedig a közösségen belüli földtulajdonát,
- a (portakénti) parcellát magántulajdonnak kell minősíteni,
- el kell törölni a parasztok mozgását és lakóhely-változtatását szabályozó korlátozásokat.

Az orosz történelem nagy paradoxona, hogy a liberális programok hordozója nem a társadalom, hanem a bürokrácia volt. Ez is oka annak, hogy a századelő dilemmája: kollektívizmus vagy individualizmus, ma sem veszített időszerűségéből.

Néhány felhasznált mű:

- POLNŪJ SZBORNŪK PLATFORM VSZEH RUSSZKIH POLITYICESZKIH PARTYIJ. SZPB, 1906.
 GOSZUDARSZTVENNAJA DUMA V ROSSZII (szerk.: F. Kalinucsev). Moszkva, 1957.
 Izgojev, A. Sz.: OBSCINNOJE PRAVO. SZPB, 1906.
 Kokovcev, V. N.: IZ MOEGO PROSLOGO, I–II. Párizs, 1933.
 Vitte, Sz. J.: ZAPISZKA PO KRESZTJANSZKOMU GYELU. SZPB, 1904.
 Vitte, Sz. J.: EGY KEGYVESZTETT VISSZAEMLEKEZÉSEI. Gondolat, 1964.
 Carl von Dietze: STOLYPINISCHE AGRARREFORM UND FELDGEMEINDE. Berlin, 1920.
 Ulam B. Adam: RUSSIA'S FAILED REVOLUTIONS. London, 1981.

Bacsó Béla

PSZICHOANALÍZIS ÉS HERMENEUTIKA

*„A lélek betegségei halált vonhatnak maguk után, ami öngyilkosság is lehet.”
 (G. Ch. Lichtenberg)*

Michel Foucault egyik korai írásában, AZ ELMEBETEGSÉG ÉS PSZICHOLOGIA című könyvben érdekes utalást tesz egy sor képzőművészeti alkotásra anélkül, hogy részletekbe menően elemezné őket. Felsorolásában az a mű is szerepelt, amire most utalni fogok. A mű címe TRIONFO DELLA MORTE (1350 körül), festőjeként Panofsky és Chastel Francesco Trainit jelöli meg, míg mások a pisai Campo Santo mestereként tartják számon. A felsorolt művekkel Foucault az örület történetében bekövetkező változást kívánja érzékeltetni, amely a késő gótika halálfélelmetől, apokaliptikájától és az örülettől való iszonyatától a reneszánszban oly kedvelt bolondok tánca és ünnepei ábrázolások felé mozdul el. Azt csak megemlítem, hogy míg Foucault Traini freskóját a késő gótikus ábrázolásmóddhoz sorolja, addig Panofsky a kora reneszánszra jellemző, az antik hagyományt újra elsajátító műként értelmezi. Traini egy római szarkofág két-

alakos domborművét használja fel a freskón található puttópár megmintázásához. A jelen vonatkozásban teljesen érdektelen besorolási-korszakolási vita helyett arra a tartalmi elemre szeretnék utalni, mely talán alkalmas arra, hogy bevilágítsa azt a szituációt, melyben mindennemű egzisztenciaértés – pszichoanalitikus és hermeneutikus – egyként megéli a helyét.

Traini festménye, melyet Chastel a megváltás tudatára ráébresztő programfestészetnek nevez, bizonyára alkalmas volt a hitében megrendült szemlélőből előhívni az intést: „*Ne szeressétek a világot, se azokat, akik a világban vannak. Ha valaki a világot szereti, nincs meg abban az Atya szeretete. Mert mindaz, ami a világban van, a test kívánsága és a szemek kívánsága és az élet kérdése, nem az Atyától van, hanem a világból. És a világ elmulik...*” (JÁNOS KÖZÖNSÉGES I. LEVELE 2,15–17) A kép jobb alsó része foglalkoztat bennünket, ahol az említett két puttó is feltűnik, s betör „*a dekameroni szerelmi ligetbe*” (Chastel), és a kaszát suhintásra emelő halálnak újabb áldozatokat jelöl ki, „*egy elegáns ifjúról és egy fiatal csinos nőről, kik mit sem sejtőn adják át magukat egymásnak*” (Panofsky).¹ Olyan ez a kép, mintha e sarok felé haladva bekövetkezne a világ világtalanítása, a destruktív ösztön (Thanatosz) felfedné a narcisztikus Erősz által előidézett vakságot. De mi más az élet, mint állandó kísérlet, hogy a legtovább kitartsunk ebben a mit sem sejtésben, hogy az Erősz teremtette vakfoltot a *test kívánsága* szerint fantáziáinkkal és vágyainkkal töltjük ki. Az élet ez és ennek megghiúsulása. Minden megértésnek, legyen az analitikus vagy hermeneutikus, ott kell kezdenie, hogy felteszi magának a kérdést: meddig kell szolgálni „*a negatív hatalmát*” (Foucault), a privát világok világtalanítását egy vélt közös világ (koinos kosmos) kedvéért, mely kioltja a saját világok (idios kosmos) sokszor örületnek tartott, szenvedélyteli tarkaságát.

Freud utolsó alkotói periódusában egyre skeptikusabb volt azt illetően, hogy érdemes-e egy vélt normalitás nevében és kimondott vagy ki nem mondott parancsolatok és etikai rigorozitás nevében hatalmat gyakorolni az amúgy is a külvilág, a felettes én és az ösztönén szorongatgatásában élő én felett. A VÉGES ÉS VÉGTELEN ANALÍZIS című, 1937-es írásában veti fel, hogy elérhető-e, létezik-e egyáltalán az analízisben „*az abszolút pszichikai normalitás szintje*”, és ha igen, vajon fenntartható-e az.² Mint számos elemző helyesen utalt rá, Freud korai munkásságát áthatja a normalitásnak a mechanikai-energetikai modell szerint kialakított képzete, mely feltehetően a természettudomány analógiájára történő önértelmezésből következett. A normalitás itt úgy jelentkezik, mint a jó mechanikus, azaz az analitikus által végső soron beállított *erőegyensúly*, melynél a gépezet nem fenyeget üzemzavarral. Ám már itt is megfontolandó – s Freud meg is teszi ezt –, hogy létezik-e a legkülönfélébb lelki gépezeteknek egy ideális működtetési módja, hiszen az elfojtott és annak származékai (pótlékképzés, szimptomák) a legkülönfélébb energiafelhasználást igénylik, mely idővel, azaz a traumatizálódás felé haladva, változik. A normalításra mint erőegyensúlyra törekvés éppen zseniális felismeréséből, *az elfojtás ökonómiájából következően* merő illúzió, a védekező mechanizmusok ugyanis, melyek a veszély elhárítására szolgálnak, sok esetben „*a pszichikai ökonómia súlyos megterheléseinek*”³ bizonyulnak. Így került át a kései írásokban a hangsúly, mint Richard Wollheim megállapítja, a psziché elfojtott erőiről az elfojtó erőkre, vagyis az analitikus értelmezés az elfojtott mint tisztán rekonstruálható felderítése helyett az ellenállások felfedésével szembeni ellenállás felé fordul,⁴ azaz megértését annak a sajátos valamit rejtő megnyilatkozási formának szenteli, ami *több és más, mint amit mutat*. Ezzel pedig a feledésbe merült és elfojtott mint magában álló patológus jelenség értelmezése helyébe a test kívánságainak gátat szabó, elfojtó mű-

ködés megértése lép. Az ellenállás leépülését követi a felismerés, a mivel szemben is védekezett tudása, mely után az analitikus és páciens helyzetéről elmondható: „*a mi tudásunk már az ő tudásává is vált*”.⁵ Amit az analitikus megért, az nem válik azon nyomban a páciens önmegértésévé, hiszen Freud felismerése szerint tudjuk, „*az elfojtott képzet a tudattalanban akcióképes marad*”,⁶ az elfojtott elfedő megtagadása újra bekövetkezhet, mely az analitikust előzetes feltevésében megerősítheti vagy elbizonytalaníthatja. Freud a *JENSEITS DES LUSTPRINZIPS* című művében a pszichoanalízist *analitikus értelmezőművészet*ként fogja fel. Számos rokon vonás mutatható fel a hermeneutikával, jól lehet Freud magát a fogalmat nem használja. De már itt szeretném övni mindannyiunkat Ferenczi megjegyzésével, nehogy a hermeneutikát tekintsük ezentúl a pszichoanalízis esetleges filozófiai alapvetésének. Ferenczi a következőt írta a *JENSEITS* magyar kiadásának előszavában: „*túl gyorsan akartak végleges bölcséleti alapot teremteni a pszichoanalízis számára*”.

Tagadhatatlan tény, miként számos kísérletből kiderül, hogy a hermeneutika és a pszichoanalízis sokban közös. Ezt mindenekelőtt abban látom, hogy a tudat reflektív mindenhatóságával és bizonyosságával, az értelem és nyelvi artikulációja közti naiv közvetlenséggel és folyamatossgával, a jelentő és jelentett szemantikai konzisztenciájának és tételezett identitásának mint céllal, az arché és telosz közti út problémátlan bejárhatóságával mindkettő szembefordul. A tudat mindenhatóságával szembeni bizalmatlanság fejeződik ki az *ÁLOMFEJTÉS* alábbi gondolatában: „*a legbonyolultabb gondolati teljesítmények is lehetségesek a tudat közreműködése nélkül*”,⁷ majd jó harminc év múlva a *PSZICHOANALÍZIS FOGLATÁ*-ban megállapítja: a *tudatpszichológia* nemcsak az álom magyarázatára volt képtelen, de még a normális lelki működések megértésére is. A pszichoanalízis nemcsak a patológikus jelenségek értelmezésére tart igényt, hanem a legszélesebben értett emberi szituáltság magyarázatára vállalkozott. A freudi tudattalan pszichológiája, miként a hermeneutika, az interpretátorikus munkát állítja előtérbe, és mindkettő alapvető felismerése, hogy a megértendő megértése egy „*végtelen folyamat*” (Schleiermacher), és hogy csak „*a kúra aszimptotikus lezárásáról*” beszélhetünk (Freud Fliesshez írt levele 1900. ápr. 16.). A pszichoanalitikus és hermeneutikus interpretáció – miként ez utóbbiról Schleiermacher állítja – csak mint *approximáció* gondolható el. Ez az aszimptotikus, soha egészen be nem teljesedő és le nem záruló és approximatív, folyamatosan csak közelítésben levő interpretáció abból adódik, hogy a tudtul adott és a tudtul adandó között soha nincs teljes konzisztencia, ami egyrészt abból adódik, hogy a tudtul adás folyamata – legyen az nyelvi vagy nem nyelvi – többet és legtöbbször mást rejt magában, mint amit vele tudtul akartak adni. Nincs az értésnek olyan módozata, ahol a nyelv mint tudatos megnyilvánulás tokéletesen fedésbe kerülne az egzisztencia *sokrétűségével*. Heidegger korai hermeneutikai vázlatában fogalmaz így: „*A lét értelme alapvetően sokrétű (többrétű). A legein értelméből a priori előrejelzett, hogy minden kimondott valamit mint valamit mond ki*”.⁸ A beszédben kinyilvánított interpretátorikus mintjének kiemelésével Heidegger a létnek a tudatsubjektum által történő reflexív uralását, a nyelv és tudat azonosságát vonja kérdőre. Tehát nyelvileg „*tudatos*” – mondjuk „*normális*” – dialógusainkban az egzisztenciális szituációt *mint valamit* hozzuk szóba, azaz interpretátorikusan deformáljuk, és ezzel a szituáció bizonyos aspektusait figyelmen kívül hagyjuk. A szituáció bizonyos rétegei idegenek, illetve elfedettek, vagy pedig nem bírnak érdekléssel a közlés megtételekor, az analitikus helyzetben felidézett egzisztenciális szituáció pedig azzal tűnik ki, hogy a szituációban rejlő traumatizáló élmény szükségképpen, ám nem tudatosan elfedett. Itt tehát nem

egyszerűen egy idegen életnyilvánítás szinte *szövegszerű* megfejtéséről van szó, hanem arról, hogy a páciens számára idegen és félelemkeltő életem miért is nem válhat, illetve tud válni a nyelvi közlés részévé. Erről mondta H. v. Kleist egyik szép esszéjében, hogy „nem mi tudunk, hanem mindenekelőtt bizonyos állapotunk az, amely tud”.⁹ Ugyanis az, amit tudunk, az éppen az állapotban rejlő idegenség okán jóval kevesebb, mint amit arról az állapotról tudni lehetne. Egy ilyen állapot, Freud kifejezésével élve, legfeljebb is csak „tudatképes”. Ám az állapotban mint tudni nem kívánt tudásban rejlik az, amit talán nem elég pontosan úgy fejezhetnénk ki – *tudattalan tudás, megtagadott tudás*. Ez Freud 1925-ben írt DIE VERNEINUNG (A MEGTAGADÁS) című írásának a témája. „A megtagadás az elfojtott tudomásulvételének egy módja, tulajdonképpen már az elfojtás feloldása, de persze nincs szó az elfojtott elfogadásáról.”¹⁰ Éppen a megtagadás az, ami minden redukív, egyetlen értelemre visszavezető hermeneutikai ideált eltávolít a pszichoanalitikus értelmezés köréből. Amit megtagadunk, éppannyira lehet az, amiről szó kellene essék, mint amennyire nem. Az analitikus – a másik ember – szavaiban felém irányuló értelem (értés) tagadás folytán történő elhallgattatása, a bennem feltáruuló néma megértése, mely gyakran – miként Gadamer kifejezi – „a megértés legmagasabb és legbensőségesebb módja”.¹¹ Az itt és így feltáruuló értelem az, amit a hermeneutika a görögség nyomán *atoponnak*, helyét nem *lelőnek* és *sigének*, *elhallgatásnak* nevez. Ez tehát kívül van az eddigi nyelvi világsematizáción, s a hallgatásban tárja fel számunkra egzisztenciális értelmét. A gyors megtagadás legtöbbször a nyelvi elfedettek felületén keletkező hiátus és rés elleplezésére szolgál. Freud volt az, aki mindenki másnál erőteljesebben tudatosította elméletében, hogy egzisztenciaértésünk milyen széles rétege helyezkedik el a nyelven kívül. *A nyelvben kifejezett nem a lét, ám a nyelvileg közvetíthető körében a minket mindvégig fogva tartó lét is megnyilatkozik.*

De miért részesítjük előnyben a tagadást? Számomra az álomszimbólumok rekonstruktív, egy értelemre visszavezető hermeneutikájával szemben, melyet Paul Ricoeur emelt ki, többet ígér, ha figyelmünket a tagadásban megnyilatkozó „nem” hermeneutikai hozadékára irányítjuk. Úgy látom, hogy ebben a *nemben* világosan kitűnik, az analitikus munka nem egyszerűen egy álomszöveg egzegézise, mivel e szöveg tartalma olyan erők hordozója, mely képes egy „normális” nyelvhasználat felől nézve alogikus és agrammatikális hatásra. Ugyanis az, ha valaminek az állítása vagy tagadása az ellenkezőjét is jelentheti, ha a kimondott éppen arra szolgál, hogy növelje a jelentett irányában a távolságot, míg végül eléri a referenciális viszony teljes felfüggesztését, akkor a hermeneutika és pszichoanalízis közti viszony tárgyalásának ezt a *nemet* mindenképpen figyelembe kell vennie.

Freud az 1910-es AZ ÖSSZAVAK ELLENTÉTES ÉRTELMÉRŐL című írásában tér ki az álomnyelvnek, a tudattalannak ehhez a *nem*hez, a tagadáshoz való viszonyára. Nyelvtörténeti példáit aligha lenne érdemes felsorolni, sokkal fontosabb az, ami a példákon túl, a szerzőt is foglalkoztatja. A rövid írás elején Freud az ÁLOMFEJTÉS egy helyét idézi: „Igen feltűnően viselkedik az álom az ellentét és az ellentmondás kategóriáival szemben. Egyszerűen elhanyagolja. Úgy látszik, a »nem« az álom számára nem létezik. Ellentéteket szívesen ábrázol egy darabban vagy egységbe olvasztva. Hisz az álom megengedheti magának, hogy bármilyen elemet vágybeli ellentétével ábrázoljon, úgyhogy az olyan elemről, amelynek egyáltalán lehet ellentéte, eleinte nem is tudhatjuk biztosan, vajon az álomgondolat pozitív vagy negatív értelemben foglalja-e magába.”¹² Ricoeurnek minden bizonnyal igaza van, amikor Freudról szóló könyvében azt állítja, hogy az álom regresszív karakterét vizsgálva Freud itt zsákutcába jutott, midőn annak az ellentmondást kiiktató jellegét egy pri-

mitív nyelvállapottal kívánta összhangba hozni.¹³ Mégis talán itt érthető meg a leginkább az, hogy miért tarthatatlan Freud után minden tudatpszichológiai törekvés, mely a gátoltság-gátlás legyőzését követően az önidentitást tűzi ki célul. Az álomnyelv tagadás nélküli eldöntetlensége úgy fogható fel, mint az énidentitás felüggesztése. Az álomnyelv jelei az észlelési rendszer által a tudattalanra írt emléknymok, melyek a jel és jelentett referenciális viszonyának részleges vagy teljes felüggesztésével megnyitják az értelem digresszióját, melybe csak az álomcenzúrát kísérő ellenállás hoz – az ALOMFEJTÉS megfogalmazásával elve – egy *nem önkényes* egyértelműséget. Az éber állapotban használt normális nyelvhasználat *manifeszt* értelemtartalma és a *lappangó* álomgondolat között húzódnak az interpretációs konfliktusok. Ezért hangsúlyozza Freud a NEUE FOLGE lapjain, hogy az álom önmagában nem a megértés eszköze! Az álom a megértésből fakadó kínérzet csökkentése, az erők, az energia megtakarítása, vagy másként megfogalmazva: a hiányzó *nem* és tagadás folytán, az álom magába foglalja az érthetőség legtágabb körét, amit hermeneutikai kifejezéssel elve *Mehr an Sinn*-nek, értelemtöbbletnek nevezhetünk. Az ember többet tapasztal, mint amit tud, s amit kifejezünk, az a magunk vagy mások számára elhallgatott, elhallgattatott többlettel terhes. Amit az ember tud, az a tapasztalatból következők visszaszorítása egy a személy létezésével összeegyeztethető értelemszerkezetbe, mely éppen a létezés kérdésessége, az emberi egzisztencia „*törékenysége*” (Ricoeur) okán újra és újra visszautal a megtapasztaltak értelemtöbbletébe. Ezt a hallgatag tudást sok esetben oly nagy ráfordítással szorítjuk vissza, hogy betegségre vezet. Az így eljáró emberekről mondja Freud: „*Mint-ha egyellen törekvés vezérelné őket: az, hogy önmaguknak ártsanak, rombolják önmagukat. Azok a személyek, akik végül valóban öngyilkosságot követnek el, valószínűleg szintén ebbe a csoportba tartoznak.*”¹⁴ Az ember több, mint amit tud. A tudotton túli hallgatás és elhallgattatás körülfogta tapasztalat rejti egzisztenciánk kérdésességét, mely mindig megújuló válaszra vár, ennek hiányában a destruktív energiák felszámolják életünket. A pszichoanalízis a hermeneutikánál is erőteljesebben tudatosítja, hogy ugyan egzisztenciaértésünk csakis az ennek kérdésességére adott válaszból fogan, mégis mennyire nem magától értetődő az alapkérdések kérdezése. Mily sokáig, legtöbbször a végső pillanatig halogatjuk, hogy helyzetünk akut kérdésességét elismerjük. A pszichoanalízis tapasztalata az is, hogy a kérdésességből származó kérdezést mint egy értelemirány előrevetítését csak egy bizonyos távolságig akarjuk elvinni, legtöbbször megelégszünk a kérdés legrövidebb és legkevesébé fájó lezárásával, megválaszolásával. A pszichoanalitikus szituáció sajátja, hogy itt az analitikus lényegében ellenőrzött és fokozatos eljárással fedi fel a krízist, mely kérdésességében mutatja meg a páciensnek helyzetét.

Itt válik érthetővé az ellenállás szerepe, melynek felismerése és a beteggel történő tudatosítása az analitikus értelmezőművészet lényege.¹⁵ Ám hogy a patológikus szituációban a „*visszavezetés a múltra*” mennyire nem egyszerű és magától értetődő, az világosan kiderül akkor, amikor az analitikus növekvő szorongást tapasztal a páciensen, melyet „*a visszatérő elfojtott*”¹⁶ vált ki. Freud az 1914-ben írott EMLÉKEZÉS, ISMÉTLÉS ÉS ÁTDOLGOZÁS című metapszichológiai értekezésében érinti a múltra visszavezetés problémáját, ez visszavezetés egy feledett életeseményre, mely mindvégig energiát vont el az én okonómiai háztartásából. Az eltolás, a hangsúlyáttétel, a pótlás révén teljesen elveszti eredetét. S itt felvetődik az idő problémája, melynek kapcsán Freud megállapítja, hogy a tudattalan rendszer folyamatai *időtlenek*.¹⁷ Éppen Freud emeli ki, hogy a visszatérő vált ki szorongást, mely *nem múlt el*, nem időn kívüli, hanem leglényegibben *időbeli*, hiszen benne van jelen az egykori eseménynek elfojtott-mulasz-

tott-feledni vágyott pillanata, mint más lehetőség(ek). A tudattalan rendszer folyamatai időbeliek! Heidegger időanalíziséből tudjuk, hogy a megértésre váró, lehetőségeit be nem teljesítő esemény nem elmúlt, hanem megőrzi beteljesítésre váró lehetőségeit egy későbbi jövő számára – „az ismétlés válaszol a jelen-volt egzisztencialehetőségére”.¹⁸ Az ismétlés időbelisége az analitikus szituációban is igazolódik, mégpedig ott, ahol elválaszthatatlanul összekapcsolódik az Übertragunggal, az átvitelrel, mikor a feledésbe taszított egykorit mint vélt aktuális jelent viszi végbe (ágál) a páciens, s csak az ellenállásnak az átdolgozást követő csökkenése folytán kerül vissza az ismételt az akkor-volt időbeliségének más lehetőségébe. „Az analizált nem emlékezetként reprodukálja az elfojtottat, hanem mint cselekvést, megismétli azt, természetesen anélkül, hogy tudná, hogy ismételt.”¹⁹

A pszichoanalízis így egy igen tág megfogalmazás szerint az elfojtott-mulasztott egykori esemény más-lehetőségének újrafelismerő megértetése és megértése. Az újrafelismerés, mint Gadamer utal rá az IGAZSÁG ÉS MÓDSZER-ben, éppen az a megértendő és önmagunkat érintő többlet, amelynek folytán a valamiként ismert és értett a jövőbeni értés alapját képezi. Sohasem pusztá visszaidézésről van szó! Ezért beszélhet Merleau-Ponty a tudattalan kapcsán, mely nem időn kívüli és nem is a kontinuos idő élményfolyama, „egy architektonikus múltból”, mely a létezés újra és újra repedező és omladozó építménye következtében az ént állandó állagmegőrző munkára (konstancia-elv!) kényszeríti. Az ének fel kell ismernie, hogy csak akkor képes kivitelezni a munkát, ha az addig létrehozott a később felépítendőket meg tudja tartani. Az építmény metafora érzékelteti azt az ambivalenciát, ami egyfelől az énszerkezet bensejében képződő megtartó-romboló feszültségek és másfelől a meglevők, az elérték „folyamatos” továbbépítése között bontakozik ki. A pszichikai élet nem az értelem transzparenciája és nem is az erő telítettsége, hanem az erők munkájában mutatkozó differencia, miként Derrida²⁰ fogalmaz. Paul Ricoeur, aki már eddig is a legtöbbit tette a pszichoanalízis és a hermeneutika közti kapcsolat feltárásáért, nemrégiben a *Lettre Internationale*-ban közölt egy ilyen tárgyú írást. Előbbi problémánkkal összefüggésben a következőt mondja: „Mivel az analitikus gyakorlat az interpretációt és az ellenállások kezelését fogja együvé, szükségessé tesz egy olyan elméletet, melyben a psziché mint értelmezhető szöveg és egyidejűleg mint az erők manipulálható rendszere bukkan fel... a gyakorlat arra kényszerül minket, hogy egy átfogó elméletben együtt gondoljuk el a jelentést és az erőt.”²¹ Ricoeur ugyan itt megjegyzi, hogy Freudnak nem sikerült a jelentést és az erőt, a textuális interpretációt és az ellenállások kezelését egy koherens modellben egyesítenie. Én úgy fogalmaznék – szükségképpen nem sikerült, hiszen mindaz, ami ellenállásként, az erők tragédiáig fokozódó játékaként, illetve a szöveg tudattalan torzulásaként van jelen, éppen a naiv nyelviség elképzelését tagadja, mely szerint minden le- és átfordítható a szövegben. A tudatpszichológia pszichoanalitikus és a tudatfilozófia hermeneutikai kriúkjája alapjait illetően közös, jóllehet ez utóbbi a textust, míg az előbbi a textust deformáló erőket, az „átíró”, jelentéstorzító ellenállásokat veszi célba. A pszichoanalitikus interpretáció „nem azt akarja megérteni, amit valaki mondani kíván, hanem azt, amit nem kíván mondani, vagy nem akar elismerni”.²² Az analitikus interpretáció az értelem meg nem értésének megértését és megértetését kísérl meg. De minthogy a psziché végső soron nem textus, hanem az erők dinamikája is, ezért lehetetlen egy a kezdetekig, vagyis az értelemdeformáció patológiájának felléptéig visszamenő rekonstruktív interpretáció, ahogy azt Habermas vagy A. Lorenzer elképzei. A tudattalan nem fordítható át teljes egészében a tudatosba, ahogy nincs törésmentes megértés sem. Habermas a következőt állítja: „Az én menekvése önmaga elől művelet, mely a nyelven és a nyelv által megy végbe;

egyébként nem lenne lehetséges a védekezés folyamatát hermeneutikailag, a nyelvanalízis útján visszamenve végrehajtani.”²³ Az ilyen ellenkező irányú, visszafelé megtett megértés sem a hermeneutikai, sem a pszichoanalitikus értelmezést nem fogja fel helyesen, ideálja a konszenzusra kifutó megértés-megértetés, mely az archeológiában vagy a filológiában találja meg példaszerepét. Idézzük emlékezetünkbe a KONSTRUKCIÓK AZ ANALÍZISBEN című Freud-írást, ahol világosan kimondja, hogy a rekonstrukció az analitikus megértésnek csak a kezdete.²⁴

A konstrukció a benne megfogalmazott feltevés állandó ellenőrzését, a páciens történetmondása általi igazolódást kívánja, az értelem csak aszimptotikusan közelíthető meg. Ebben a narrációban, melyre Ricoeur is utalt, a megismételt és újrafelismert életem az átdolgozás révén a történet részévé válik. A megtagadás narrációja álbeszélést ír, míg az igenlése a lehetőségek közt őrzött voltbeli, a tudattalanban rejtőzött értelem-többlet irányában nyílik meg. A psziché mint szöveg állandóan újraíródik, azaz az elbeszél elidegenedik, s a szöveg újraértelmezésre szorul. A másiktól és a másiktól mint tudattalantól elzárkózó lélek magában íródó szövege eleven dialógus nélkül a véget, a halált írja elő.

„Az eleven dialógus nélküli, egyedül az írás által történő közlés mindig halállal zárul” – írta 1832-ben ETIKA-ja margójára Friedrich Schleiermacher.

Előadás a Ferenczi Társaság azonos címmel rendezett kollokviumán. A teljes anyag megjelenik a Cserépfalvi Kiadónál.

Jegyzetek

1. Vö. E. Panofsky: DIE RENAISSANCEN DER EUROPÄISCHEN KUNST. Suhrkamp, 1979. 153. skk. és A. Chastel: ITÁLIA MŰVÉSZETE. Corvina, 1973. 83. o.
2. Vo. S. Freud: DIE ENDLICHE UND DIE UNENDLICHE ANALYSE; in: STUD. AUSGABE ERGÄNZUNGSBAND. Fischer T. V. 1982. 360–361. o.
3. Uo. 377. o.
4. Vö. 379. o.
5. Freud: A PSZICHOANALÍZIS POGLALATA (1937); in: ESSZÉK. Gondolat, 1982. 445. o.
6. Freud: DAS UNBEWUSSTE (1915); in: DAS ICH UND DAS ES UND ANDERE METAPSYCHOLOGISCHE SCHRIFTEN. Fischer T. V. 1982. 85. o.
7. Freud: ÁLOMFEJTÉS. Helikon, 1985. 411. o.
8. Heidegger: PHÄN. INTERPRETATIONEN ZU ARISTOTELES. ANZEIGE DES HERMENEUTISCHEN SITUATION; in DILTHEY. J. b. 1989. 265. o.
9. H. v. Kleist: ÜBER DIE ALLMÄHLICHE VERTERTIGUNG DER GEDANKEN BEIM REDEN (1805); in: KLEIST WERKE I. Aufbau V. 1976. 313. o.
10. Freud: DIE VERNEINUNG (1925); in: STUD. AUSGABE. Bd. III. Fischer T. V. 1982. 373. o.
11. H.-G. Gadamer: SPRACHE UND VERSTEHEN; in: GES. WERKE II. Mohr V. 1986. 184. o.
12. Freud: ÁLOMFEJTÉS. Id. kiad. 227. o.
13. Vo. Paul Ricoeur: DIE INTERPRETATION. EIN VERSUCH ÜBER FREUD. Suhrkamp, 1974. 406. o.
14. Freud: A PSZICHOANALÍZIS POGLALATA. Id. kiad. 447. o.
15. Vö. Freud: ERINNERN, WIEDERHOLEN UND DURCHARBEITEN; in STUD. AUSGABE ERGÄNZUNGSBAND. Fischer T. V. 1982. 207. o.
16. Vö. Freud: DAS UNHEIMLICHE; in: STUD. AUSGABE. Bd. IV. Fischer T. V. 1970. 263. o.
17. Vö. Freud: DAS UNBEWUSSTE. Id. kiad. 90. o.
18. Heidegger. LÉT ÉS IDŐ. Gondolat, 1989. 618. o.
19. Freud: ERINNERN, WIEDERHOLEN. Id. kiad. 209–210. o.
20. Vö. J. Derrida: FREUD UND DER SCHAU-

PLATZ DER SCHRIFT; in: DIE SCHRIFT UND DIE DIFFERENZ. Suhrkamp, 1976. 308–309. o.

21. P. Ricoeur: WISSENSCHAFT UND PSYCHO-ANALYSE. *Lettre Int* 1989/6.

22. Gadamer: UND DENNOCH: MACHT DES GUTEN WILLENS; in: TEXT UND INTERPRETATION. Fink. V. 1984. 60. o.

23. J. Habermas: ERKENNTNIS UND INTERESSE. Suhrkamp, 1979⁵. 294–295. o.

24. Vd. Freud: KONSTRUKTIONEN IN DER ANALYSE (1937); in: STUD. AUSGABE ERGÄNZUNGSBAND. Fischer T. V. 1982. 398. o.

Térey János

ESÉLY FÉL HÁROMKOR

Megesküszöm vele, mielőtt betölt,
ébreszt, végképp kifoszt az utcazaj.

Az ablakon túl a metróállomás
elnehezdedő kontúrja csak; ő

torlódó helyszíneim között
bevárt. Esély kínálkozott,

hogy anyás és anakronisztikus
gestussal homlokon simítson,

hiába súgtam, hogy a beavatkozás
ezen a ponton már úgylis

főlöszleges. – Hiába; végül mégis
nélküle ritkultam tovább.

ANZIX, DEBRECEN

Itt, az Országzászló mögött az utca
elénk feszül, s nem ismerünk magunkra;
ez itt az udvar kétes csendje még,
a tűzfal nyers kontúrja nő felénk,
de nem simulhat úgy már semmiképp sem

elénk a kertü út, s a tompa fényben
 nem mártózhatnak zengve újra meg
 a málnabokrok és a hült kövek.
 A vérző kert a meggyfák illatával,
 mögöttünk még a hámló, sárga házfal –

(Majd önrendelkezésünk csődje lesz,
 ha mégis elragad, ha körbevesz
 a vad, friss délutáni fény – szeretnénk
 régóta eltagadni minden percét
 az itt elgördült évadoknak – és
 mégis, megint ma összeáll a kép.)

A megbontatlan ragyogásban állunk,
 kiküszöbölni úgyse lesz erőnk
 az új nyarunkat. Könnyebb lesz belátnunk,
 hogy át kell esnünk *rajta*, mielőtt

a habzó, nyers fény megritkul, fakul.
 Hanyatlunk, korrigálhatatlanul.

Méhes Károly

MESE

a kapualjban mindig zöldes kezek
 meszelik a levegőt s ujjuk között
 elmorzsolják az időt mint a szövetkereskedők
 az elégetett gyapjúszálat próbaképp
 kilépsz a *hátsó udvarba* hol egy „lélek”
 sem jár szétrohadt motorbicikliváz és
 ottfeledett tejeskannák vigyáznak valamire
 átabota lépcsőn botorkálsz le a kamrába
 ott ül az oregember piszkosszürke szakála
 korbefonja mint valami örvény
 két kezébe temeti arcát úgy ringatja magát
 nincsen nyugalma mert bár megszökött
 a Templomból te eljöttél hozzá
 és megkérdezted „igaz-e mindez?”
 azóta csak ül töri a fejét s retteg
 mikor jössz újra a válaszáért s kell
 neki szégyenbe maradnia

BESZÉLGETÉS

Avarkori kések a mosogatóban,
 bútorkárpitfoszlány a szobában –
 csak azok tudják pontosan,
 hányadán állnak, akik egy mutató
 nélküli órára emlékeznek vissza.
 Két ablaktábla között néhány
 légytetem megadja a koordinátákat.
 Harangzúgást vélsz hallani,
 pedig csak a szennyvízcsatorna zubog;
 annyit mondasz erre: „Esik!”
 Mire a másik: „Hát istenem!”

Győri János

EMBER-MELEGÉRT DIDEREGVE

Szabó István-dokumentumok

Kisfiús, törékeny testalkatával felháborodottan elégedetlen volt Szabó István. Nagy és erős szeretett volna lenni, mint amilyen szálfamagas apja volt, akit 1953 őszén – rendeltetése útján elindulva – reménytelenül magányos öregségben hagyott sorsára egy Balaton vidéki hegyközségben, Cserszegtomajon. A kisfiúként egykor teremtést játszó Szabó István épp a teremtés magán észlelt hibáit próbálta korrigálni, amikor fővárosi szálláshelye, a diákszállóvá lefokozott Eötvös-kollégium egyik mosdószobájában reggelenként ízlése és szándéka ellenére is szembeszökően magára vonta a figyelmet. A zsúfolt lakószobáknál tágasabb mosdó kövezetén olyan elszánt szorgalommal gyakorolta a fekvőtámaszt, mint-

ha nem is szellemi csillagpályára készült volna, hanem valamilyen sorsdöntő erőpróbára, melyben két karja kapná a méltó bizonyítás feladatát. Csak ritkán és szükségzavúan válaszolt a szorgalmát csodáló, de tornára rest faggatózóknak. Egy reggel azonban valaki, a már nagyon esedékes tücsokbajnokságot emlegetve, úgy szíven találta, hogy törülköző és szappantartó nélkül igyekezett vissza sokágyú szobájukba, gyengédebb figyelmű társai közé, s attól fogva lehetőleg tanúk nélkül erősítgette a kazaltetőzéshez és az egész napos lucernakaszáláshoz gyengének bizonyult karját. A mindig tanútlan magányosság persze csak ábránd maradt.

Egy tavaszi ünnepnapon a Ménesi úti kertek madárhangversenye szinte már

hajnalban felébresztett, s korán indultam mosakodni. Pistát, akit az önérzetsértő, gúnyos megjegyzés után nem láttam tornázní, a visszhangosan üres mosdóban találtam. Karjával a levegőben kaszált. Alig leplezhető megütközésemet rögvést észrevette. Arcán azonban nem bosszúságot láttam, inkább örömfélet. Szinte invitált a helyiségbe s egyúttal lényének ismeretlen-talányos világába. A kaszálast ab-bahagyva megtudakolta, hogy nem sürget-e halaszthatatlan tennivaló, nem iparkodom-e valahová, s egyre oldottabban beszélgetett velem. Mindenekelőtt az életéről, közérzetéről, nehéz helyzetéről beszélt (a csereszegi dombok közül sokévi kétkezi munka után, érettségi bizonyítvány nélkül s apját a beszolgáltatás gondjai közt hagyva került az egyetem-re), és beszélt arról is, hogy nem diplomás ember, hanem író szeretne lenni. Ugyan-csak meglepett, hogy az *Új Hang* 1954. februári számában olvasott „belépő” novellának, A LÁZADÓ-nak ő a szerzője. De nemcsak arra volt kíváncsi, hogy tet-szett-e a kegyetlenül megalázott öreg ci-gány története, hanem arra is, hogy nem unalmas-e nekem is az egyetem. Mert ő már a kezdet kezdetén halálra unta ma-gát „a jövőbe mutatóan embertelen hangú és tartalmú előadásokon”. „A keszthelyi polgá-riban az irodalomórák sokkal színvonalasabbak voltak. A bölcsészkaron csak a nyelvészek tudják és végzik példásan a feladatukat” – summázta véleményét, de vigasztalásul (és a szellemi önellátás programjaként) hozzáfűzte: „A jobbak azon-ban nem az egyetem óriáskondérijából mért moslékfejadagon élnek. Hál’ isten-nek, vannak könyvtárak is, csak hát a leg-több könyvtárba ideológiai jótállást kell vinni, hogy az ember az ismerni érdemes könyvekhez hozzájusson. Az viszont sze-rencse, hogy a kollégium könyvtárában nem kérnek ilyen engedélyt. Itt megka-pom, szó nélkül, Németh László könyveit is. Legfeljebb azt mondják: nagyon vigyáz-zak rájuk.”

A beszélgetésnek ebben a stádiumában már úgy éreztem, hogy zavaróan fölos-leges az udvariaskodás, és egy nyomra ta-lált kezdő detektív diadaléretével vágtam közbe: „Tehát te üldögélsz A MINŐ-SÉG FORRADALMÁ-n, hovatovább hetek óta? Azért nem kapom meg!”

A válasz – persze – nem maradhatott el, s ez a válasz szívem szerinti volt, mert Szabó István így felelt: „Képzeted jó nyomon jár, de én nem rajta, hanem föl-ötte üldögélek. És örülnék, ha kiadósan beszélgethetnénk róla. Nekem nagyon tetszik a kifejezés is és a kifejezés tartal-ma is.”

Mire az ébredézők elkezdtek szállin-gózni, azonos hullámhosszon voltunk. S ebben a gyors összehangolódásban talán a rokon érdeklődésnél és a hamar meg-talált közös témáknál is meghatározóbb volt a gyanútlan, a teljes bizalom.

Azon a reggelen, úgy érzem, egyszer s mindenkorra bizalmába fogadott. S élete korán beköszöntő s gyorsan hűvösödő délutánján, amikor már hallani sem akart novellái megjelentetéséről, a Szép-irodalmi Könyvkiadó szerkesztőjeként, vele is perbe szállva, némileg talán sike-rült rászorgálnom erre a bizalomra. Min-denesetre a megjelent könyvet így dedi-kálta (nekem és feleségemnek): „Győri Jancsinak – és Zsókanak, köszönettel, ragasz-kodó szeretettel s azzal a kölcsönös intelligenciával, hogy féltve őrizzük, el ne költsiük legnemesebb valutánkat, a barátságot.”

Egy dedikációt, természetesen, nem szabad a címzett vagy címzettek bizo-nyítványának tekinteni. A nekünk szólót sem, mely kétségkívül meleg őszintesége ellenére is azt bizonyítja elsősorban, hogy Szabó Istvánnak szeretetből tragikusan átlag feletti volt a létminimuma. Levelei-nek jó részét is a szeretetszomj íratta.

*

Összeállításunk nem tervszerű gyűjtés eredménye. Növekedésében, összetételé-nek alakításában hasonlíthatatlanul na-

gyobb szerepe volt a véletlennek vagy a személyes ismeretségnek, mint a módszeres anyaggyűjtésnek és a szerkesztői elképzelésnek. A kezemben lévő dokumentumok – a nekem küldött levelek és képeslapok s a nálam fennmaradt szinopszis (AZ UTOLSÓ NYÁR) és fülszöveg (A KÖTET ÍRÁSAIRÓL) – Szabó Istvánné Ráczi Piroska jóvoltából néhány évvel ezelőtt három levél másolatával gyarapodtak; ketőt közülük Nagy Lászlónak írt Szabó István, egyet pedig Farkas Lászlónak. (Mind a három nyersfogalmazvány, el nem küldött szöveg; csupán az bizonyos, hogy az első Nagy Lászlóhoz intézett levél leüszítáztott s talán módosított változatát megkapta a költő, hiszen „galambfordultával” válaszolt rá.) A viszonylag szerény terjedelmű dokumentumanyag csak azután bővült jelentősen, amikor a folyóirat fő-

szerkesztője és szerkesztője, Réz Pál és Domokos Mátyás javaslatára hozzáfogtam az összeállításához. Réz Pál egy neki és egy Kamondy Lászlónak írt levéllel bővítette az anyagot, Domokos Mátyás pedig egy levéllel és két levelezőlappal. (Mind a háromnak ő a címzettje és őrizője is.) A kezembe került írásokhoz csupán a Farkas Lászlóhoz intézett (s az ő tulajdonában lévő) Szabó István-levelekből kellett és lehetett még válogatnom, immár arra vigyázva, nehogy visszaéljek a szerkesztők által felajánlott terjedelmi lehetőséggel. (D. M.: „Felső határ: a csillagos ég.”)

Az összeállítás rendezője: a kronológia. A közrebocsátott szövegben a szögletes zárójelbe tett három pont mindenütt „az irgalom cenzúrája”-nak működését jelzi. (A kifejezést Eötvös József szótárából kölcsönöztem emlékezetem.)

Levél Kamondy Lászlónak

Bp., 1956. IX. 22.

Kedves Laci!

Ne ijedj meg, ez még nem a végrendeletem. Azt azonban nem tudom megakadályozni, hogy ne csudálkozz, hiszen a levélnél sokkal egyszerűbb s közvetlenebb érintkezési formák voltak érvényben kettőnk között – így hát méltán megütődhetsz, hogy miért választottam ezt a megoldást. De éppen, mivel tudod, hogy alkalomadtán egy telefon is megtenné, nyomban sejtet is, hogy most rendkívüli esetről van szó, s olyasmit akarok közölni Veled, amit csak levélben lehet elmondani. Kezdjük in medias res.

A péntek esti, legutóbbi látogatásomról van szó. Előtte egy órával súlyos megrázkódtatás ért, s úgy éreztem, nem mehetek haza friss sebekkel, mert abból nagy veszedelem származhat – társaságra, emberek közellétére vágyakoztam, hogy felejtsek egy kicsit, s magamhoz térjek a taglóútás borzalmas kábulatából –, s a világ legtermészetesebb módján Tehozzád vettem utamat, mert néhányszor már nagyon jól éreztem magamat Nálatok. Úgy gondoltam, most is sikerül megfélekednem nyomorúságomról, ha egy kicsit elbeszélgetünk, s majd valamivel könnyebb szívvel indulok tovább Farkasrétre.

Minden jól indult, dacára az akadozó társalgásnak. Ezt annak tudom be, hogy Te Sanyiékat vártad; hogy tükön ülsz, szórakozott viselkedésedből is érezhettem.

Ösztöneim, csalhatatlan ösztöneim, amelyekre bármikor rábízhatom magamat, makacsul azt súgták, hogy oldjak kereket, míg nem késő, vagyis ne legyek ünneprontó közöttetek a magam bugyutaságával, és főleg: ne okozzak magamnak újabb keserű-

séget. Ösztöneim arra nógattak, hogy ilyen állapotban mégsem szabad mutatkoznom az emberek előtt, mert mások számára kellemetlen s zavaró a magam baja, különösen, ha, mint én, nem tudjuk elleplezni, s nem tudunk szerepet játszani. Azt viszont nem tudtam eldönteni, hogy illik-e elpárolognom még Sanyiék megérkezése előtt, vagy sem; attól tartottam, félreérted, s azt hiszed, valamilyen okból kifolyóan nem akarok találkozni velük. Számomra ez is kínos lett volna.

Nos, Sanyiék betoppantak, s öt perc múlva éreztem, hogy itt baj lesz. Nemcsak azért, hogy nem tudtam a társaságba bekapcsolódni – ez a kisebb hiba, megtettem számtalanszor –, inkább a magam szempontjából néztem, s tudtam, hogy vesztemre maradtam itt, s ahelyett hogy némi feledést, megkönnyebbülést nyertem volna, feltáru-
l előttem magányom, elesettségem minden viszonya s mélysége. Emlékszel a *Hamlet*-ben arra a részre, mikor Hamlet eljátszatja a királyi pár előtt apja meggyilkolását, az általa beidomított színészekkel? Sátáni ötlet, mi? Hát körülbelül ezt csinálta velem a sors azon az estén – a boldog viháncolás, fényképnézegetés, az általános derű és megelégedettség közepette ott ültem én, frissen megcsonkítva, fájdalom és nyomorúság zubbonyába varrva, néztem a színjátékot, s míg forgott bennem a kés, igyekeztem jó arcot vágni hozzá.

S ez még hagyján. De nem mulasztottatok el célozgatni egyedüllétemre, a megnyugodott emberek fölényével évődtetek velem – s bár tudom, hogy nem akartatok bántani, csipkelődésnek mégis túl agresszív volt ahhoz, hogy szó nélkül hagyhatnám. Gondold végig, Laci: pár órával azelőtt beszélgettem egy lánnyal, akiben már jó ideje bíz-
 tam, s azt hittem, végre megtaláltam életem felét, s vele leszek teljes; akinek olyan szavakat mondtam el, amit csak igazinak mond az ember, s úgy éreztem, az én időm most következik, a virágzás s a termékenység ideje, mert van kiért s van miért – s erre tudomásul kell venni, hogy lehetetlen, minden lehetetlen, mert amit én akarok, ahhoz két ember kölcsönös vonzalma szükséges, ez a vonzalom pedig hiányzik az egyik részről. Szánalmas, mi? Szánalmas az ember, így, pusztá kézzel, tökéletesen lefegyverezve. Nos, így támolyogtam fel Hozzád, vesztemre. Az élet hamleti forgása remekül sikerült, mondhatom. Ti nem vagtok hibásak, csak a mítoszt teljesítettétek be, a szerepet, ami meg volt írva. Legfeljebb Rajtad csudálkozom egy kicsit, hiszen némileg ismered a helyzetemet. Te úgy játszottál, mint aki tudja a játékszabály titkos záradékát is, de megjátssza, hogy nem tud róla.

Egyszóval, nem volt szerencsés este, de teljes mértékben rám hárul miatta a felelősség: mi a csudának kellett odamennem? vagy miért nem követtem ösztöneimet?

Nyugodtan bélyegezhetsz hálátlan kutyának: számtalanszor vendégül láttál, a kenyér és só ősi és szép gesztusával, s most a magam bajai miatt Neked teszek szemrehányást. Nem erről van szó. Mindaz, amit eddig leírtam, csupán azért van, hogy igazoljam a következő kérésemet: Ha valamikor is elfog a gyengeség, rám nehezedik a bánat, s hogy meneküljek előle, netalán becsengetnék Hozzád, ne nyiss ajtót. Ne nyiss ajtót, csak mutasd fel ezt a levelet a rácson keresztül.

Egyébként ne félt, egy teherhordó öszvér sem bír el annyit, mint én. Néha elcsodálkozom, hogy miért nem feküdtem oda egy autóbusz elé, hiszen képtelenség az én életem. De Cserszeg jó iskola volt, s úgy látszik, még nincs vége. Néhány embert megfosztok attól az örömtől, hogy ivásnak adnám magam: a terveim sokkal nagyobb szabásúak, semhogy ilyen neveléses végbe fulladjanak.

Az azonban végképp világossá vált előttem, hogy kerülnöm kell az embereket. Egyrészt, hogy ne kellemetlenkedjek nekik a sutasággommal, másrészt, hogy ne húzzak ki

megint olyan főnyereményt, mint péntek este Nálatok. Képzeld el, még én sem bírnám sokáig, ha gyakorta kéne olyan utakat tenni hazafelé, mint amilyen az az út volt. Jó egészséget, jó munkát! Üdvözl:

Szabó István

Farkasrétre – Szabó István 1956 őszén Farkasréten lakott.

Képeslap Győri Jánosnak

1964. aug. 15., Sopot

Kedves János és Zsóka!

Hát elvetődünk ide a tengerhez, amely után évek óta sóvárogtunk. Az idő szeszélyes, de mi nem tágitunk: sokat csavargunk, és engem még az sem gátol a szabad gyönyörködésben, hogy egy megíratlan regény nyomja a lelkiismeretemet. Lehet, hogy a tengeri szél kifújja belőlem a fölösleges fejezeteket, s így majd jobban megy a munka.

Szeretettel üdv. benneteket

Szabó Pista
Éva

Egy megíratlan regény – Két novelláskötetének (A LÁZADÓ, 1956; VARÁZSLAT KERTJE, 1963) megjelenése után a mind nagyobb válságba kerülő Szabó István egyre több ösztönzést kapott a „továbblépésre”, a regénybeli „összegezésre”. A Szépirodalmi Könyvkiadó is regényt kért tőle. 1963 végén be is adott egy regényrészletet, melyet bevallása szerint – szokásától eltérően – rögtönözve írt. Anyagi helyzete kényszerítette a rögtönzésre. A lektori vélemények nagyon kedvezőek voltak, nem késett az előleg sem, de a tengerpartról hazajövet Szabó István úgy érezte, hogy megkezdett regényét mégsem érdemes – sőt: nem szabad – befejeznie. S egyenesen megakadályozta, hogy a részlet napvilágot lásson. Juhász Ferenc azzal fordult hozzám: nem tudnék-e az *Új Írás*nak ajánlani valamit az általam olvasott kéziratokból? Örömmel és gyanútlanul javasoltam – persze – Szabó István regényrészletét. S a boldog egyetértés reményében telefonon felhívtam a barátomat, aki jóakaratomat illően megköszönte, s lóhalálában igyekezett az *Új Írás* szerkesztőségébe, hogy visszaszerezze a regényrészletet. Azzal az indokkal, hogy itt-ott még szeretne javíthatni rajta. Juhász Ferenc a kéziratot sosem látta többet.

Szabó István, amikor bejött hozzám a kiadóba, mosolyogva – már-már elégedetten – mondta el, hogy jobbító kísérlete kudarcba fulladt, s a mellékhelyiségben megnyugvással hallgatta, hogyan zuhog a víz az agyonjavítva széttépett kéziratra. Viszont kezembe adta egy reménybeli regény itt közölt szinopszisát. Azt mondta: – Ez a regény lenne az én feltámadásom. – Mikor azt kérdeztem, hogy Tolsztoj regényére gondol-e vagy húsvétra, így válaszolt: – Mind a kettőre.

Éva – Szabó István első felesége.

Az utolsó nyár

Szinopszis

Csanaki Ádám meg az édesapja asszony nélkül tengődnek otthon és az öt hold földön. Csanakiné három évvel ezelőtt meghalt; a két férfi azóta úgy él, mint két elvadult orvas. Meglátszik rajtuk és egész életükön a gondoskodó, ügyes női kéz hiánya; rosszul tápláltak, elhanyagoltak, házuk örökké rendetlen. Gazdaságuk is zilált, rosszul vezetett: a szervezőerőnek, amit egy jó gazdaasszony adhat a férfiak munkájához, nyoma sincs, legfeljebb nyers, fizikai erővel pótolják: így rengeteget dolgoznak, de alig van eredménye. Éppen csak eléldéglének valahogy. Pedig a beszolgáltatás nehéz éveiben nagy szerepe lenne az asszonyi ügyességnek, amely mellékutakon is megtalálná a boldogulás különböző módjait.

A házimunkákat rendszerint Ádám végzi el, lévén fiatal s az ilyen munkára alkalmasabb. Úgy-ahogy megtanult főzni – persze tudása nem terjed tovább a paprikás krumpli, bableves egyszerű ábécéjén –, ő jár időnkint a piacra is, hogy valami pénzhez jussanak. Talicskán tolja az árut a közeli kisváros piacára. Ezt szegyeilli a legjobban, mert ez a leginkább asszonynak való munka. A főzéssel még csak el lehet rejtőzni, de ezt mindenki látja. A kényszerűség azonban rászoritja a húszéves fiút, hogy ilyen férfiatlannak tetsző feladatokat is ellásson.

A hagyományos, íratlan törvények szerint valamelyiküknek meg kéne nősülnie. Az egész hegyközségnek ez a kimondatlan – sőt néha kimondott – véleménye. Asszony nélkül nem lehet gazdálkodni. Melyikük nősüljön? Csanaki már idős ember, hatvanon felül jár – hallani sem akar ilyesmiről; nemrég határozottan visszautasított egy jó szándékú kísérletet, amikor egy özvegyasszonyt kommandáltak neki. Ragaszkodik felesége emlékéhez, s inkább vállalja ezt a nyomorult vergődést, mintsem egy idegen lény megjelenését a házban. Marad tehát Ádám: ő a fiatal, a nősülés mindenképpen az ő feladata lenne. Előbb-utóbb úgyis rá kerül a sor. Igaz, kissé korai – még katona sem volt –, de az ő helyzetükben most ez alig számít. Sőt, mivel őszre már fenyeget a bevonulás réme, az apa egyedül maradna; egy fiatalasszony éppen pótolná Ádámot odahaza. A nősülés magától értetődőnek látszik.

De a fiúnak sincs kedve hozzá. Nemcsak azért, mert szerelem nélkül, pusztán a célszerűség kedvéért nem tudja ezt a lépést megtenni; mások a tervei is: nincs szándékában parasztnak megmaradni. Gyerekkora óta rajzol, és ahogy felnőtté vált, nem szűnt meg rajzolászenvedélye, inkább egyre jobban elmélyült; paraszti munkáját csak mellékesnek, esetlegesnek érzi a művészi munka mellett; abból él, de nem az a hivatása. Mostani helyzete, sorsa csak ideiglenes: jövőjét nem tudja így elképzelni. A művészi hivatástudat egyre nagyobb erővel dolgozik benne, otthoni munkáját kényszerűen végzi, s már aligha lenne képes belenyugodni abba, hogy megmaradjon a föld mellett. A házasság ezt jelentené, meg a lemondást, tönkremenést, boldogtalanságot is, tehát a jelképes halált.

Másra hivatottságában nem alaptalanul hisz. A közeli városban akad néhány baráti pártfogója, akik ismerik rajzait, igen tehetségesnek tartják, és egyöntetű véleményük, hogy Ádámnak el kell indulnia a maga útján. A múzeumigazgató elérte, hogy munkái illetékes kezekbe jussanak, néhány meg is jelent a fővárosi lapokban, sőt, Ádámot fel akarják venni a Képzőművészeti Főiskolára; még a középiskola hiánya sem számít. Csak felvételi kérelmét kell benyújtania.

Az öreg Csanaki az egyetlen, aki nem szorgalmazza Ádám nősülését, noha érdekei ezt kívánják. Még csak célzásokat sem tesz a fiának, mintha teljesen rábízna az ügyet; valójában a kímélet, az emberi belátás vezeti: ő maga is érzi, milyen szerencsétlenségbe sodorná a fiút egy kényszerű házasság. Jól ismeri Ádámot, és tudja: jó paraszt úgysem lesz belőle, annál már sokkal többet olvasott, és a kukorica vagy a széna sorsánál sokkal jobban érdekli a rajz, munkáját csak azért végzi, mert nem tehet mást. Régóta látja és egyre inkább megbizonyosodik, hogy Ádám útja elvezet innen, már folyik a készülődés, s ezt aligha lehet megakadályozni. Csanaki nem is olyan ember, aki szembeszegülne a sors nagy erejű törvényeivel. Eddig se üldözte a fiát, amiért olyan sokat olvas, sőt rajzolgat; soha egy szóval nem bántotta érte, nem az egyetlen gyerek iránti majomszeretetből, hiszen másként szigorú ember volt – hanem bölcs belátással és nem mindennapi intelligenciával átérezte, hogy a fiú másra rendeltetett, és hiábavaló lenne útját állni. Igaz, apai ábrándjai az ifjú gazdáról szétfoszlottak, de értelme nem engedte meg, hogy önző módon, természetellenes dolgokat kovessen el. Fatalista megnyugvással tűrte, míg Ádám szemmel láthatóan másfajta életre készülődött; még egy kis büszkeség is volt benne a fia iránt.

A nyár elején Ádámnak döntenie kellett: megy-e a főiskolára vagy sem. Súlyos és kínzó probléma előtt állt. Megteheti-e, hogy sorsára hagyja idős apját, egyedül, gondviselő nélkül, mikor az a munkát is egyre nehezebben bírja, a bcszolgáltatással meg éppen nem tud majd megbirkózni. Rokonaikra nem támaszkodhatnak. Az öreg Csanakira a teljes magárahagyatottság vár; a fiú úgy érzi, kegyetlenséget, aljas dolgot művel, ha ezt megteszi vele. Mintha keresztülgázolna az apján, aki nem ilyen öregséget érdemel, hanem igenis azt, hogy reményei megvalósuljanak: a fia majd helyére áll, és gondviselője lesz. De a saját út hívása nagyon erős: Ádám aligha tud lemondani Pestről. Itt a nagy alkalom, hogy azzá legyen, ami szeretne lenni; hiszen már most inkább művész, mint földművelő, csak fél lábbal, fél szívvel él itthon, s régóta ideiglenesnek érzi ezt is. Elszörnyed, ha arra gondol, hogy megnősülne, és örökre itt maradna. Talán öngyilkosság lenne ebből. Úgyis egyre jobban szorul a hurok körülötte: az életét nem tudja már sokáig így elképzelni; ideje, hogy végre a hivatás felé forduljon. Egyre többet lázadozik mostani sorsa ellen, munkáját is mind kedvetlenebbül végzi.

A főiskola ügyét titokban tartja az apja előtt, mindaddig, amíg nem tud dönten. De az arra érdemesnek tartott embereket sorban kikérdezi, mitévő legyen; tanácsaikkal nem sokra megy, mert mindenki másképpen beszél. Legtöbbször úgy adják meg a feloldozást: menj, orulj, ha mehetsz, úgyszincs jövője a gazdálkodásnak. Ez a praktikus vigasz kevés Ádámnak; ő a kérdés erkölcsi megoldását keresi, azaz: megteheti-e, hogy az apját sorsára hagyja. Ámde itt senkitől sem kap segítséget.

A városban élő, intellektuel pártfogói egyértelműen azt követelik, hogy Ádámnak mennie kell a főiskolára – aggályoknak helye nincs. Nagyobb bünt követne el, ha ott-hon maradna. Persze, súlyos probléma az övé, de ilyenkor kíméletlennek kell lenni. Jézus is azt mondta: ki az én atyám, ki az én anyám, és kik az én testvéreim?

Ádámot ez sem nyugtatja meg.

A döntést az is megnehezíti, hogy tulajdonképpen már szabad ember, jóformán ő a családfő, az apja nemigen szól bele semmibe. Ahogy öregedett, úgy engedte át lassan fiának a vezetést. Ádám tehát felelős, és magára van utalva a döntésben. Ha az apja megtiltaná, hogy elmenjen, akkor fellázadhatna, összeveszne vele, és csak azért is ott-hagyná. Így nemcsak a saját, hanem az apja sorsa is az ő kezében van. E kettős felelősség teszi habozóvá, ez kínozza, mert akárhogy dönt, valamelyikük áldozat lesz.

Félelmes súly van az ember vállán, ha szabadon választhat. Még arra is gondol gyávább pillanataiban: hátha nem veszik fel a főiskolára, s akkor minden megoldódik.

Apjának a múzeumigazgató árulja el a főiskola tervét, azzal a céllal, hogy Csanakit meggyőzze és beleegyezését megszerezze. Nagy meglepetésre azonban Csanakit nem kell meggyőzni: nyugodtan, szinte derűsen fogadja a dolgot, mintha régóta tudna már róla, és eldöntötte volna magában, hogy így lesz; nem haragszik, nem mutat elkeseredést, mondhatni: nemesen viselkedik; ettől fogva ő maga könnyíti meg Ádámnak, hogy megtegye az első lépéseket. Kezébe adja a szabadságot és feloldozást, leveszi a teher jó részét a fiú lelkéről, mintha utolsó pillanatig teljesíteni akarná apai kötelességét. Utoljára még családfői rangra emelkedett, s ebben nagyvonalúságról, bölcseségről tett tanúbizonyságot – az ő emberi nagyságának és a fiú szenvedésének akar emléket állítani ez a leendő munka.

Csanaki – Szabó István novellaköltészetében a Csanaki-történetek egytől egyig önéletrajzi fogantatásúak. AZ UTOLSÓ NYÁR egyértelműen önéletrajzi hitelességű regény lett volna; sajnos, nem készült el.

Levelek Győri Jánosnak

Bp., 1971. okt. 8.

Kedves Barátom!

Telefonbeszélgetésünk óta sok minden történt.

Másnap (szept. 28-án) valóban ki kellett hívni a körzeti ügyeletet. Nem a hasmenésem miatt, ez lett a kisebb baj, hanem hirtelen magas láz tört ki rajtam. Az orvos tüdőgyulladászt állapított meg. Azonnal kihívta a mentőket, és azok beszállítottak az Uzsoki úti kórházba. Azóta itt vagyok.

A kezelőorvosom szerint a tüdőgyulladásom igen csúnya és makacs, nem is tudtak 3-4 nap alatt – mint szokványos esetekben – kikezelni, a dolog régóta lappanghatott, és a tudóm körül van még egyéb disznóság is. (Mellhártyalenövés stb.) Jelenleg nyomják belém a tetráninjekciókat, több-kevesebb eredménnyel. Még szúr a hátam, arról nem is beszélve, hogy a sok viszontagságtól teljesen legyöngultem.

Hát nagyjából ez a szomorú helyzet.

Most itt fekszem tehetetlenül, és mit sem tudok tenni közös dolgunk ügyében. Pedig ha máskor nem, most igazán szükségem lenne rá, hogy az ügy haladjon. Ti. nemcsak a betegség nyom, hanem egyéb is: teljesen pénz nélkül vagyok, és ez kórházban kétszeresen rossz[abb], mint odakinn. Kezelésem még hetekig eltart.

Kedves János, nem lehetne nyomorúságos helyzetemre valami megoldást találni? Mindössze kétezer forintba lenne szükségem, még itt bent a kórházban, hogy valami kintartásom legyen. Tudom, hogy szinte képtelenség, amit kérek, hiszen még a szerződést sem kötöttük meg. Mit tehet ilyen esetben a kiadó, mit sem, fogalmam sincs.

Megtennéd-e, hogy erről a jajos-bajos dolgomról konzultálnál Domokos Matyival? Ketten talán kisütnének valamit az érdekemben. Lehet, hogy még hetekig benn kell maradnom a kórházban, s most afféle gyorssegély vagy gyors segítség kellene, hogy ezt az időt átvészeljem. Az Alap támogatására nem számíthatok, mert az idén már vol-

tam kórházban (idegosztályon), és akkor kimerítettem minden segélylehetőséget. László Gyula ezt nyíltan megmondta annak idején, úgyhogy nincs értelme az Alaphoz fordulnom.

Hát íme a kutyaszorító. Amikor lehetőség nyílna arra, hogy az erkölcsi föltámogatás (kötetem megjelentetése) mellett valami kis anyagi mankóhoz is jutnék – erre én egyszerre ágnak esek, és tehetetlenné válok. Pedig – az ügy érdekében – az én részemről is megfelelő akuvitás kívántatna, hogy minél előbb megszülethessék az a szerződés. De innen a kórházból még azt sem tudom elintézni, hogy *A lázadó*ból szerezzek egy példányt.

Nem tudom, öregem, mi lesz velem. Gyöngye vagyok, leromlottam 48 kilóra, és gondolhatod, hogy lelkileg-idegileg sem állok jobban; végképp elborított a keserűség, már-már nem is tudok küzdeni ellene. Az orvosi törődésről is jól tudod, milyen manapság: ahol pénzt szagolnak, egészen másként táncolnak. Hát énnálam nyomban megérezték, hogy nincs pénzem – és ehhez igazodik nemcsak a kezelés, hanem a hang is; ezt a hangot szeretném elnémítani és persze a gyógyításomon is lendíteni azzal, hogy némi kis pénzt löknék a kezelőorvosnak. Mindez hiú álom, hiszen még azt sem tudom, hogy a jövő héten miből veszek egy kis kajapótlékot.

Kedves János, ha lehet, minél előbb válaszolj a levelemre, akár jót, akár rosszat. Ne haragudj, hogy a barátságunkkal visszaélek, és ilyen lehetetlen kéréssel támadok rád. De úgy érzem, nem fordulhatok máshoz, csak hozzád.

Barátú szeretettel üdvözlöl

Szabó Pista

Címem: Bp. XIV., Uzsoki Kórház
III. Bel. osztály, 206

Ui. Nagyon nehezen megy a levélírás is, de alighanem kénytelen leszek László Gyulának is írni, az Alap-levonások ügyében. *A lázadó*-ügyben: talán Kamondy Laci kölcsönadná dedikált példányát legépelésre, de én innen még telefonálni sem tudok, mert nem eresztenek ki az osztályról. Megtennéd-e, hogy felhívod, és az én nevemben is elkéred a kötetet?

Telefonbeszélgetésünk: Szabó Istvánnak növekvő lelki és írói válságában nemcsak AZ UTOLSÓ NYÁR című regényét nem volt ereje megírni, 1966 és 1971 között nemigen fejezett be novellát sem. S míg a kiadó a várva várt regényt szerette volna megjelentetni, s nem a válogatott novellákat, magát Szabó Istvánt Domokos Mátyással arról kellett meggyőznünk, hogy „korszerűtlen” írásából nagyszerű válogatást lehet összeállítani. Telefonbeszélgetésünk eredeti célja találkozásunk időpontjának rögzítése volt, de én a hetedik emeletről az utcai telefonfülkéhez letámolygó Szabó Istvánnak azt javasoltam, hogy (ha már készülék mellett áll) azonnal hívjon orvost.

A levelet EGY CYÖTRÓDÓ TEHETSÉGRŐL című írásomban (*Új írás*, 1976. május) részben megjelentettem.

Kedves Jancsi!

A Szépirodalminál megjelenő (*ha megjelenő*) könyv elé igen nagy aggodalommal nézek. Úgy várom, mint valami közelgő szerencsétlenséget. Ha volt még valami írói rangocskám, akkor ez a könyv úgy eltemet, örökre, mint a Don-kanyar bakáit a hó. Szín-

vonásban egyenetlen, igen sok darabja korszerűen, naturalista, ráadásul paraszti: ki a fenét érdekel manapság ez a témakör? A parasztságot mint osztályt összezúzták, szétzüllesztették. Mégiscsak ez volt a nemzet alapja. Ne hidd, hogy retrográd nézete- ket hirdetek, de a kollektivizálás egészen mást hozott, mint amit vártunk. Az *egyéni*leg gazdálkodó falu *közösségibb* volt, mint a mostani, látszólag *közösen* gazdálkodó, de egye- dleiben *önzően magába forduló* tsz-tagság. Ha ehhez a témához nyúlnék, a hazai szocia- lizmus alapjait támadnám meg. Ez nincs szándékomban. Maradnak tehát a periferi- kus, súlyos ügyeket nem bolygató témák, s így lesz a felelős íróból szórakoztató iparos.

Indulatomban kissé előreszaladtam. Maradjunk a könyvemnél. Megjelenését nem akadályozhatom meg, de *nem is akarom megakadályozni*. Reális, gyakorlati elkötelezett- ségeim vannak, mind a Kiadónál, mind az Alapnál. Holmi szeszélyből nem rúghatok föl konkrét megállapodásokat. Finnyáságból sem, mert gondolnom kell a maradék honoráriumra. Fogalmam sincs, hol tart, milyen állapotban van a kötet, illetve az a nyomasztó szörny, aminek *Ne nézz hátra* a neve. Már ez a cím is képtelenség, hiszen folyton-folyvást hátranézegetek – mi mást tehetne egy ember, aki valamikor írásra adta a fejét? Fantasztikus regényt írni nincs szándékomban, tehát *csak* a jövőbe nem bá- mulhatok. Igenis, kötelességem hátranézegetni, mert van itt egy réteg, amely nagyon szeretné, ha az ország népe sok mindent elfelejtene, a lehető leggyorsabban. Ez nem megy. Az emberi nem egyik legszebb vonása az emlékezet. Persze, sok baj forrása is, de nélküle nem lennének emberek.

Kedves Jancsi, ne neheztelj, amiért a *Ne nézz hátra* címet kifogásolom, hiszen az ál- talam átadott listából Te választottad ki, én meg akkori gyöngé állapotomban gondol- kodás nélkül beleegyeztem. Pedig ellentmond a kötet tartalmának is. Egyszóval: mást kell kitalálni.

Tavaly, az Uzsoki Kórházban összetákoltsz fulszöveget és önéletrajzot, hacsak lehet- séges, sőt mindenképpen vond vissza. Gyógyszeres hatás alatt írtam, nem vállalhatom egyetlen sorát sem. Legalább *így* ne tegye magát az ember nevetségessé. Különb- en is, mire való egy könyvet megzenésíteni? Nincs ellenszenvesebb, dühítőbb látvány, mint amikor egy könyvtárban vagy könyvesboltban az olvasók a fulszöveg elolvasása révén döntenek el, hogy melyik könyvet válasszák. Igenis, tessék vállalni a kockázatot. Hogy a mai embernek erre nincs ideje? Akkor ne is kezdjen az olvasáshoz. S ha már a fulszö- vegnél tartunk, annyi idétlenséggel találkoztam ebben a műfajban, hogy fölöslegesnek tartom a számukat szaporítani. A Gallimard, a Fischer Verlag vagy a Macmillan cég ezt egyelőre jobban csinálja. És nem óhajtok fényképet sem a fültre – nem vagyok én filmsztár, hogy gimnazista lányok a szobájuk falára ragasszanak.

Jó lenne már találkozunk, hogy ezeket a kérdéseket – és az általam még nem is- merteket is – megbeszéljük. Itt a kórházban lehetetlen akár egy ötperces komoly dis- kurzust lefolytatni. A kiadóhoz meg nincs kedvem bemenni, mert egy sereg ismerőssel összefutok, és sztereotip válaszokat kell adnom sztereotip kérdésekre. Mitévők le- gyünk tehát? Elszoktam az eszpresszóktól is. Legjobb lenne, ha szombat délután vagy vasárnap folyamán – amennyiben ezt családfői pozíciód megengedi – a lakásomon meglátogatnál. Ti minden hétfvégén hazaengednek a kórházból. Otthon mindent nyugodtan megbeszélhetnénk. Írj a lakásomra egy expressz levélapot, hogy hol és mi- lyen időpontban találkozhatnánk, és a megjelölt helyről hazamennénk. De mindez csak akkor esedékes, ha családi életed és otthoni elfoglaltságod nem akadályoz benne. Én, hacsak lehetséges, megpróbállak fölhívni péntek du. 2-től.

Kedves barátom, ne haragudj, ha helyenkint nyersen fogalmaztam, de már az is

nagy eredmény, hogy már tudok mérges vagy jókedvű lenni. [...] ez a se nem kommunista, se nem szociáldemokrata stáb minden alkalommal földühít, ha látom, hogyan posványosítják el a magyar szellemi életet. Működésük veszélyes és jól átgondoltan nemzetellenes; hosszú távra szóló manipulálást érzek benne. Úgy érzem, jogosan beszélhetek bűneikről, mert egyrészt valóban a népből jöttem, másrészt mint író a nemes baloldalhoz tartozom: ez magától értetődő. Ezért fáj, hogy ebben a menetben a polgárság kiütéssel győzött.

Lehet, öregem, hogy Te nem látod ilyen sötéten a helyzetet, de akkor cáfold meg, levélben vagy élőszóval. Régóta ismert, baráti vigyorod talán ezúttal is segítene rajtam. Zsókat és fiatalokat szeretettel köszöntöm. Baráti üdvözléssel

Szabó Pista

Olthoni címem: Bp. XIV., Varga Gy. András park 16/B

Kórházi címem: Bp. II., Vörös Hadsereg útja 116.

Országos Ideg- és Elmegyógyintézet, III/B férfiosztály

A Szépirodalminál megjelenő (ha megjelenő) könyv – A NE NÉZZ HÁTRA 1973 januárjában végül is megjelent, s a megjelenés és fogadtatás új alkotókorszak nyitánya lett Szabó István életében. A mégis lehetséges feltámadásé.

Te választottad ki – Szabó István legalább öt-hat címet javasolt, s köztük a NE NÉZZ HÁTRA volt a legjobb. De nem én választottam ki, hanem Illés Endre, aki nem változtatott a döntésén. Maradt a fénykép is. De a Szabó István által írt életrajzhoz és „fülszöveghez” nem ragaszkodott a kiadó. Az életrajz az ISKOLA A MAGASBAN című kötetben már napvilágot látott (ŐNÉLETRAJZ, II), az ún. fülszöveg (A KÖTET ÍRÁSÁIRÓL) most jelenik meg először.

A levél egyébként nem postán érkezett, Szabó István maga kézbesítette.

A kötet írásairól

Fülszöveg

Önálló életre szánt, egymástól látszólag vadidegen írások egyszer csak közös tető alá kerülnek. Első pillantásra csupán annyi a rokonság közöttük, hogy ugyanaz az író írta őket: egy soknejű férfi gyermekei. Első pillantásra, mondom. Ahányan vannak, annyifélék, de tüzetesebb odafigyelésre már egyre több hasonló vonást fedez föl rajtuk az ember, mintha az a férfi mégiscsak hűségesen kitartott volna egy asszony mellett. Így is van. Csapodársága csak látszat. Élete során mindig ugyanazt a nőt hódítja meg, mindannyiszor az első légyott ujjongó örömeivel – és az örömet követő keserű szájjal, hogy a hódítás ezúttal sem volt teljes, várni kell a következő találkozóra.

Közben itt sorakoznak e találkozók gyümölcsei, tető kell a fejük fölé, pedig talán szerencsésebb volna, ha külön-külön kőszálnának a világban, és nem fedeznék fel, hogy valamiképp együvé tartoznak. Ezt az együvé tartozást apjuk makacsságának köszönhetik, az állhatatosságnak és hűségnek, amellyel újra meg újra megkísérli a rábízott feladat teljesítését. Ők bizonyítják az egyetlen célért számtalanszor megismételt ostromot. Hadd legyenek hát együtt, a kudarc és gyarlóság gyermekei, így, egy seregben talán föl-fölvillantják a reménység fényét, hogy érdemes, hogy egyszer sikerül megírni, amit kezdettől fogva akart – hiszen mi egyéb éltetné ezen a földön.

Levelek Nagy Lászlónak

Bp., 1972. dec. 16., szombat

Kedves Laci Bátyám!

A kétségbeesés meg a rémület adja kezembe a tollat. Alig-alig hevertem ki Kamondy László barátunk pusztulását (egyáltalán, kihevertem-e, szabad-e kiheverni?), és most, csütörtökön, szembenéztek velem a fekete ólombetűk: MEGHALT KONDOR BÉLA. Már a nekrológ olvasása közben Te jutottál eszembe, hiszen tudtam, hogy ő talán a legközelebb barátod volt – és azt is sejtettem, hogy szombatra kezemben lesz a méltó, igazi búcsúztató.

Most olvastam el. Igen, így kell a fájdalom felülkerekedni, így kell szembenézni a „piszkos erőssel”. Aki megbénul a Kígyó tekintetétől, tudjuk, mi a sorsa. De az első mondatod nagyon megütött, mert úgy éreztem, nekem is szól. Barátaim már csak a noteszomban vannak: nevek, címek, telefonszámok. Meg az emlékek. Évek óta élek elvadultan, ember-melegért dideregve, de erőm nincs, hogy elinduljak a baráti aklok felé. Se erőm, se bátorságom. Nem mer visszatérni a tékozló fiú!

Elég a siránkozásból. De ismerek egy erdélyi román közmondást: „Amitől az ember igen fél, az előbb-utóbb megtörténik vele.” Hát ha a „halálraszántak magányosak”, akkor sok jóra nem számíthatok. Mégis: mint a valóságban Bajcsy-Zsilinszky, én a képzeletben várom, elképzelt revolverrel, az ugyancsak elképzelt Gestapót. És lehet, hogy önnönmagamra töröm rá az ajtót: mert a Gestapo is én vagyok.

Nem akarlak Téged ijesztgetni, sem másokat, galád és hitvány zsarolás lenne. Én „élet-rszántan” várom a legrosszabbat. Ezt sugallják a búcsúztatód utolsó mondatai is.

Azt hiszem, Zsdanov már nem él, de az istenit, „szellemét a tűz nem égeté meg” – íme, hullanak, hullanak a jók! És akik élünk, fulladozunk a görénybűzben.

Talán egyetlen nagyszerű tulajdonsága az embernek, hogy nem tud beletörődni a halálba. Ezért ír, fest, épít – még fákat is ezért ültet –, mert közben „elfelejti”, hogy mi vár rá. Csodálatos ez. Mint a Westerplatte lengyel hősei, ez a nyolcvan-egynéhány katoná, 1939 szeptemberében. Ilyen a hárommilliárd is.

Mi meghalunk, de az igazság, a szépség fényes és örökkévaló. Talán ezért tudunk élni, bár *amazi* is tudjuk. Előkelően így szokták mondani: Heroikus pesszimizmus.

Igent, kemény igent akarok mondani az életre, még a pánik kellős közepén is. Lagzikra, keresztelőkre szeretnék járni, nem temetésekre. Az ember örömnépeire, nem halottú torokra. Mégis el kell menni: el kell fogadni a megdönthetetlen dialektikát.

Laci bátyám, Neked nincs szükséged vigasztaló szóra, nem olyan fából faragtak. Befogadod a szenvedést, de le is gyűröd. Én vagyok az esendőbb – ezért született meg ez a levél, a levél szavai, mondatai, nehogy kitörjön belőlem az értelmetlen üvöltés!

Téged és Margitot csak azzal deríthetlek föl, hogy szentestén megszületik a Kisedd. A kétezer éves Remény.

Szeretettel üdvözöl
Szabó Pista

Kamondy László 1972. október 23-án, Kondor Béla 1972. december 12-én halt meg.

Kedves Laci!

Leveled igen-igen jólesett. Egyrészt, hogy ilyen hamar, galambfordultával megérkezett, másrészt pedig, hogy nem bátyáskodó-atyáskodó, fölszínes vigasztalgatással intézted el sirámainkat. A harmadikat alig merem említeni: tulajdonképpen nem is számítottam válaszra, mivel gondoltam, elég a magad baja, bánata, keserve, hogyan jusson még másokkal való toródásra is? Lám, ezúttal is jutott, noha – látszatra – nem tartoztam a „legközelibb” embereid közé, már indulásunkat és főként eredményeinket nézve nem.

Hangot kellett adnom elkeseredésemnek, amely éppen akkor ért sorozatosan, amikor kilábalóban voltam a saját zűrzavaros félmúltamból. Derűsen, jó erőben terveztem a jövőt, a rám váró munkát, és a lábam megint belegabalyodott a gubancba, amelyről azt hittem, már a talpam alatt van, legyőzötte. Kihez fordultam volna? Szinte magától értetődően jött tollam alá a neved, mint ahogy majdnem naponként nyúlok a *Deres majális*ért, onnan tudom, milyen a harag szépsége, a fájdalom nem legyűrő, hanem fölemelő ereje, a minden rossz és gonosz fölött a vigasz örökmécsese. Meg az emlékezés, az emlékezés, a volt paraszti fészekmelegség! Ha tudnád, milyen állapotban van az a kötet! Kondor Bélának kellett meghalnia, hogy mindezt elmondhassam – bár előbb-utóbb nyíltan jelét adtam volna, egy nyilvánosság elé szánt vallomásban, mit jelent nekem meg jó néhányunknak a te költészeted. Röviden: a folyam, a nagy folyam fősodrát, pedig mellette, jobbról-balról, nem jelentéktelen fodrok tájékszának. Szemtől szembe igen bajos lett volna mindezt megvallanom, hiszen még akkor is sután dadogok, ha ezt mondom: – Elég jó idő van, csak ne csípne annyira a szél. – Azt hiszem, nemcsak az utánad jövő költőhadakra (versírókra) voltál és vagy igen nagy hatással, hanem a (látszatra) másik vetésforgó, a próza művelőire is, ezt koronatanúként állíthatom. Sánta, Kamondy, Csurka, Galgóczi – mind-mind úgy tekint rád, mint szilárd támpontra, a tisztesség archimedesi pontjára. Véghezvitted azt a különös csodát, hogy „szemben álló” voltod ellenére is „haladóbb” vagy, mint a hivatalosan is „elkötelezett”-nek kikiáltott verselők. Lópogácsa a markukba. Te már akkor is elkötelezett voltál, amikor hírét sem hallottad ennek a szónak. Csak eleve elkötelezetten lehet és szabad ebben a kis országban tollhoz nyúlni. Ezt nem tudják azok, akik ispánként nyomakodnának fölénk – hogy ebből a zsiros-kényelmes stallumból döntsenek, ítélkezzenek, sőt elhítenek magukkal és a világgal, hogy nélkülük itt nem lenne „irodalmi élet”. Hát homály és zűrzavar nem lenne, valóban. A bazaltkeménység zavarja, idegesíti őket; meg az, hogy akad néhány ember, aki nem olyan, mint ők. Mit tehetnek? Ha a bazaltot már nem tudják elmozdítani, megkerülik – de ebből a kénytelenségből is igyekeznek hasznot csikarni. Arany János túljárt az osztrákok meg itthoni szolgálk eszén; erre fölfelé tolták, nagy ravaszul, hogy fagyjon meg az alpesi kötrónuson. Majdnem jól számítottak. (Persze, ehhez olyan formátumú irodalompolitikus is kellett, mint Gyulai Pál, aki szándékán kívül, de hathatósan az ő kezükre játszott.)

Kedves Laci, vigasztaló leveledből látom, hogy te a földön jársz, anélkül hogy földhözragadt lennél. Tudom, hogy utálod a szembedicsérést, de egy mentségem van: érdek nélkül teszem, és már régen meg akartam köszönni neked, amit a költészeted számomra nyújtott. Érdék nélkül? Mégsem. Hiszen ez a költészet jelentette és jelenti az én el-elakadó masinámnak a transzmissziót. Talán csak Dosztojevszkijtől kaptam – még fiatalabb fejjel – ilyen tartós és hathatós erőt. De a te költészeted hazai, az én támaszom.

Különös, mondhatná akárki. Valóban különös. Én vagyok az a magyar prózaíró, aki szívesebben olvas verset, mint prózát. A friss folyóiratokból is először a verseket olvasom el. Pedig nem vagyok zugverselő, sokkal erősebb bennem a mesekényszer, meg főként az emberek között feszülő, az őket mozgató dráma iránti érzék. Elégedett vagyok műfajommal. (Eredményeimrel már nem, természetesen. Még a mennyiségükkel sem.)

A kézírásos hagyatékban fennmaradt nyersfogalmazvány – sajnos – csak levéltöredék.

Levél Réz Pálnak

Bp., 1973. febr. 9.

Kedves Pali!

Én vagy gyors levélíró vagyok, vagy semmilyen. Mivel soraid nagyon megörvendeztetek, nyilvánvaló, hogy az első utat választottam. Azaz: nem is kellett választanom. Magától értetődően nyúltam papír-toll után.

Egy könyvedikálás ritkán lesz holmi levelezés csírája; a mi esetünkben még különösebbnek tekinthető, hiszen jól tudom, hol található Réz Pali lóállása, ezt a bunkert akár mikor fölkereshetem. Mégis vannak azonban egy és más dolgok, amiket csakis levélben lehet elmondani – bármilyen közvetlen, baráti legyen két ember kapcsolata.

Visszaugrom három-négy évet az időben.

1969 vagy 1970 nyarán ott lődörögtem a Lapkiadó épülete táján, úgy két óra körül, egyes-egyedül. Nagyon elkenődött, nagyon keserű és hitevesztett állapotban: olyan letört voltam, hogy aznap még egy falatot sem ettem; ha kaviárral vagy nem tudom milyen ingyencsüggel kínálnak, azt is undorral visszautasítottam volna. Ekkor jött velem szemben két vidám fickó. Réz Pali meg Csurka Pista. Az egyikük, Réz, azt mondta: – Az istenedet, te Szabó Pista, miért nem írod a novelláidat? – En, nagy szorultságomban, azzal vágtam ki magamat, hogy azért nem tudok írni, mert nincs sorvezetőm. Annyi baj legyen, mondtad Te, majd küldesz egyet. S egy kis ideig még elbolondoztunk ott a járdán, jóízű nevetgélések közepette. Mert akármilyen rossz lelkiállapotban voltam is, Ti ebből nem láthatatok semmit: nem szoktam a belvilágomat kívül, az arcomon körbehordozni, mutogatni. Aztán szétváltunk. De én negyedóra múlva már jóízűen bekebeleztem egy adag pirított májat az Emke büfében, az Akácfa utcai oldalon.

Miért idéztem föl ezt a jelentéktelennek látszó kis epizódot?

Annak a lezser, sőt banálisnak is nevezhető mondatnak a kedvéért. Mert akármilyen hihetetlennek hangzik, de ez a néhány odavetett szó tízszer többet ért nekem, mint egy korosabb és tekintélyesebb nagyságunk kioktatása, amelyben akkortájt részesültem. (Nem a kiadó kötelékébe tartozik.) Először is megpirongatott méltatlan életmódomért – ez még helyénvaló volt –, aztán nagy komolyan fejtegetni kezdte, hogy én nemcsak önmagamnak tartozom felelősséggel, hanem a köznek is, mert olyan kincsnek a birtokában vagyok, amit nem szabad felelőtlenül eltékozolnom, én nem X. Y. vagyok, hanem... Szóval zuhogtak rám a szebbnél szebb közhelyek. Már-már ott tartottunk, hogy olyasféle nemzeti vagyonnak számítok, mint egy Rippl-Rónai-kép. Énbennem szép lassan, de biztosan emelkedett a higanyszál, mert: I. az járt az eszemben,

hogy azért megkínálhatna egy konyakkal; 2. egy AKÖV-gépkecsivezető éppen olyan értékes vagy értéktelen a köz számára, mint én; 3. ellensége vagyok mindenféle arisztokratizmusnak, de leginkább a művészeknek, mert fellegvárat ad egy sereg silány embernek, ahonnan nagyképűen nézdegélhetik az alattuk nyüzsgő világot (noha maltert kellene keverniük); 4. gyűlölöm a nagyképűséget, tehát meggyűlöltem ezt az embert. Vagy megsajnáltam?

Mindenestre: elérte az ellenkezőjét, mint amit akart. Egy megátalkodott öszvér engedelmes lovacska volt hozzám képest. Így soha, senki sem tudott velem boldogulni. Legalább olyan féltékenyen őrzöm szuverenitásomat, mint a hajdan oly büszke Anglia.

De a Te könnyed, pajtáskodó szavadra egészen másképp reagáltam. *Látod, Pali, ez az, amit nem felejtettem el.* Nyomban megérezttem, hogy ez az ember csipkelődik ugyan, afféle baráti izélgetés ez, de mégis várja, akarja, hogy dolgozzam, tehát nagyon is komolyan beszél. Komolyabban, mint az a fölkent és fennkölt egyén. Te bedobta a mentőövet.

Egyelőre csak ebédelni rohantam, nem írni – akkor az is nagy szó volt, hogy megmozdult bennem az életöszton. Mindjárt jön az írás problémája és vele a levelednek ama passzusai is, amelyek ezzel kapcsolatosak.

Az 1960-as évek derekán rohamosan elbizonytalanodtam. Pedig rengeteg megírnivalóm lett volna. (A témák jó része ma is érvényes, remélem, papírra kerülnek.) Tehát nem ürült ki az iszák, ellenben más baj történt. Föltámadt bennem a kétely: kit érdekel ma már egy eltűnőben lévő világ, különösen akkor, ha olyan „maradi” formában írják meg, ahogyan én írok? Az „új stíl” megzavart, elvette bátorságomat. Az, amit Te érdeként emelsz ki leveledben – hogy „nem követtél kordivatot, nem majomkodtál” –, az bizony hosszú időre megbénított: bcbeszéltem magamnak, hogy „tovább kellene lépnem”, „korszerűbbnek” kellene lennem, hiszen nevetségessé válok, ha így írok ezután is. Mentésemre szolgáljon, hogy el sem kezdtem kísérletezni. Inkább nem írtam. (Szerencsére fogalmam sem volt, hogyan kezdjem el az „új módit”. Pedig olvasni olvastam efféléket, bőségesen, de nem fogtak rajtam. Megint az a bizonyos szuverenitás?) Engem írás közben annyira lenyűgöz a valóság megragadásának és kifejezésének a vágya, annyira megbabonáz a hitelességre való törekvés, hogy egyszerűen *nincs érkezésem* formai játékokra, ilyen-amolyan mesterkedésre. Nem a tudatosság szerepét és fontosságát vonom én kétségbe (néhányik novellámról öt-hat változat is készült, tehát egyáltalán nem vagyok „ösztonös” író), szakmai huncutságom azonban csak odáig terjed, hogy kimódolom írás közben, mit *ne* mondjon egyik vagy másik szereplőm. No meg Jóska bácsit nem azért ültetem le, mert van Jóska bácsi meg egy szék... És két párbeszéd közé oda kell illeszteni valami cselekményt, tölteléknek. Nem. Jóska bácsinak *valamiért* le kell ülnie. S nem föltétlenül azért, mert nagyon elfáradt a nádvágásban. Ilyenkor minden ember leül, ha teheti. Egyszóval: furfangos író vagyok én, csak Ti még nem vettétek észre. Azaz: én jól eltitkoltam.

Kedves Pali, dicséző leveled olvastán úgy elpirultam, mint egy szűz lány. Megismétlem, az esett legjobban, az a „nem-majomkodás”. Éppen mostanában kapaszkodom ki a kétségek verméből, s a Te szavaid nagy erőt adnak ehhez. Visszatérőben van a nyugalom: maradj meg, Szabó, a magad természetességénél. Mást úgysem tehetsz. Elszalasztottál néhány évet, az ivás lealacsonyított, de íróként talán nem váltál nevetségessé. A poharat is eldobtam már régen.

Az *Utoljára* címen ne akadaj föl: nincs benne semmi szimboliztika. Véletlenül került a ciklus végére, amelyet Győri Jancsi állított össze. Nem rám vonatkozik, hanem

arra az öregemberre, aki még egyszer, „utoljára” hasznos szeretne lenni. Neki már nem sikerül. Én viszont most veszek új lélegzetet.

Sajnos, tört kell döfnöm a szívedbe, Pali: nem használom a sorvezetőt. Ti. a polgári iskola elvégzése után maradt egy csomó irkám, félig üresen. Kamaszkoromban azokba kezdtem írogatni. És megrögződött a szokás. Igaz, hogy íróként a *vonalas papírról* áttértem a kockásra, amint láthatod – de ahogy Te is írtad, ideológiát így is találtam. Azaz: kialakult magától. Külön bejáratú ugyan, de azt hiszem, megbízható és ütszes-séges ideológia.

Köszönöm leveledet; csatolom a sorvezető mellé. De úgy helyezem el a fiókomban, hogy gyakran kezembé kerüljön, ti. szeretek egyedül is jóízűen el-elmosolyodni.

Igaz szeretettel és barátsággal köszönt:

Szabó Pista

Majd küldök egyet – Réz Pál valóban elküldte az ígért sorvezetőt.

Az *UTOLJÁRA címen ne akadj föl*n – Abban valóban nincs „szimbolisztika”, hogy a novella a *NE NÉZZ HÁTRA* című kötet végére került, de nem véletlenül került oda. Egyrészt: gyönyörű novella, tehát szépen zárja a könyvet; másrészt: a kötet összeállításakor mindenképp az utolsó befejezett-megjelent novellák egyike volt.

Levezelőlap Domokos Mátyásnak

[1973. április 1.]

Kedves Matiasz! Megkaptam B. Lacitól az *Új Könyvek* márc. számát, benne a Te „embertelenül magasztaló, de kitűnő recenzió”-dat. (Ezek az ő szavai, nagyon szeretem azt a fiút, húsz éve jó barátok vagyunk. Egyébként ő a sajtófőnököm és a nemzetbiztonsági főtanácsadóm; azért áll olyan jól a szénám, mondd meg neki.) A lap jellege nem engedte meg, hogy elemzésbe bocsátkozz, néhány mondatával mégis a lényegre útsz rá. Különösen jólesett, hogy írásaim magyar nyelvét megérzed, szóvá teszed. Erre igen kényes vagyok. Kemény, zárt, magyar közösségből jöttem, abban a „mélyvíz”-ben „csak” úszni kellett. És 17-18 éves koromban már tudatosan figyeltem ezt a tüneményt, amelyet nyelvnek nevezünk. A *Varázslat kertje* idején jót-rosszat összeírtak rólam a kritikusok, de hogy milyen az írásaim nyelve... Egy huncut ígét sem. (Teljesen le is szoktak erről.) Akkor igen rosszulest ez a fajta semmibebevés. Rosszulesik majd most is, mert ebbe nem tudok belenyugodni. S közben egy rövidnadrágos úttörő ilyesmiket ír az És-be: „líraiak is ezek a kis prózai írások... mívés egyszerűségükkel...” Was ist das „mívés egyszerűség”? [...]kének kotelessége lenne, hogy ezt a magas titkot feltárja előttem, de egy elhagyott erdőszélen ám! Nem, nem jó, mert kiszámíthatatlan fickó vagyok ugyan, de nem vértanú-gyáros. Csendben orvendezek a könyvnek, és csendes, de szilárd halát érzek Irántatok, amiért nem hallgattatok fafejű makacsságomra. Gy. Jancsit üdvözlöm. Szeretettel:

Szabó István

B. Laci – Bereczky László, az *Új Könyvek*, majd a *Könyvtáros* főszerkesztője.

Recenziódal – Domokos Mátyás recenziója 1973 márciusában jelent meg. Nagy és gyönyörű esz-széje viszont megkésve, csak 1988-ban készült el (AZ ÍRÓI TISZTESSÉG KERESZTJE; *Kortárs*, 1988. november). Bárcsak Szabó István is olvashatta volna!

Levél Domokos Mátyásnak

Kedves Mátyásom!

Igen örültem nyílt szavú levelednek. Ilyennek ismertelek vagy inkább éreztelek Téged magadat is, eléggé megbízható ösztöneimmal. (Csak azokkal tudok eligazodni a világban.) Jólesik elkönyvelnem, hogy ezúttal sem csaltak meg. Pedig 10-12 éves ismeret-ségünk alatt „csak” tárgyaltunk (nem sokat), vagy futólag élcelődtünk a Kiadó folyo-sóján. Mégis tudtam, hogy egyik szövetségessel beszélek. Miért?

Ezt fejtegetni már nehezebb dió.

Most, a tetejébe, itt az ígéreted is, leveled foglatában, hogy részletesebb, hosszabb munkában foglalkoznál velem – hadd szóljon nagyobbat az az ulló! Ez bizony igen jólesett. De miért a „megszégyenültség”, a „szörnyű mulasztás”? Még semmi se késő – (vagy ha igen, akkor én kétszeresen elmondhatom magamról). Nem tagadom, a *Vár-rázslat kertje* idején sokkal jobban örültem volna, ha Domokos Mátyás ír a könyvemről, mint mondjuk [...] Pityuka (megint egy kiscserkész, jaj!), de imígy boronáltam el ma-gamban a kérdést: „Tetszik Matyinak a könyvem, ez biztos, csak hát, úgy látszik, más művek foglalkoztatják.” Ami csendben emésztett – és emészt ma is –, az az, hogy Ti, az igazi értők, akiknek a szavát megszívlelnénk, sorra-rendre átengeditek a terepet ennek a gyanús sercnek. Honnan veszem, hogy igazán értesz az irodalomhoz? Hiszen nem bújtam-bogarásztam végig Domokos M. kritikus működésének dokumentu-mait. Sőt, személyes tapasztalataim révén bátran mondhatom: ez a Mátyás nem tiszteli sem az írókat, sem az írományaikat. Így beszél velük: „Mi lesz, mester, azzal a tetőfe-déssel? Már itt a november is, becsurog az eső. Nem erről volt szó.” Valahogy ilyen-formán vettél le a lábamról, mert a könnyed hang mögött hitelesebb, állhatatosabb tiszteletet éreztem, mint azokéban, akikre reggel nyolckor a feleségük adja föl a tógát, palástot, szent megilletődöttséggel, mert a férjük megy „szerkeszteni”.

Kérlek tehát, ne „félj” az önként vállalt feladattól; bár mindig óvatosan bántam fe-lebarátaim félelmeivel, hiszen nem láthattam tisztán azok rugóit. Higgyél benne, Má-tyás, hogy vállalkozásod sikerül, engem meg ne kímélj (ha netán a könyörületesség okozná gátlásaidat). Mostanában elég teherbíró vagyok. *A kritika pedig nem Róbert bácsi levele*, amivel ez a szerencsétlen [...] A[...] akart föltáplálni, ma sem tudom, miért. Falra mászni is megtanított a jóindulatával. No de azóta mégis megkapta tőlem a beosztását, eléggé brutálisan. Ismerhetsz, Matyi, elég jámbor fickó vagyok, de a butaság hihetet-lenül agresszívává tesz, Sárkányölő Szent György válik belőlem, nem látok a vörös köd-től. A[...] ilyesmit motyogott: „Ezt azért nem érdemeltem meg.” Mégis volt annyi lé-lekjelenléte, hogy *nem* kérdezte meg tőlem, melyik építőipari vállalathoz tudnám be-szerezni. Mert vannak összeköttetésem!

Látod, milyenek az írók? Domokos Matyi nem tiszteli a keresztjüket (hátha habszi-vacsból van), erre ők dacból nem írják meg legfőbb műüket, határidőre. Alkotói vál-ság, ezen csak Illés Endre segíthet. (Pérez kell.) A[...] éjig dicsér egy novellistát, erre

ő hálából lehordja slendrián, stupid alaknak, még magyar szidalmat is használ a tetejébe: taplóagyú! (Azt hiszi, hogy ettől leomlanak Jerikó falai.) Szóval érdemes velük foglalkozni? Erdemes, Matyikám; amit leírtam, mind ezt sugallja. Azt már nem merem mondani, hogy az infantilizmusban megrekedt embertársaink felkarolása Istennek tetsző mivelkedet, mert hátha a Te szemedet is elfutja a vörös köd, jó Parkerodat sarokba vágod, és a tervezett portrét nem írod meg. – Vágy neki, öregem, mindenre való tekintet nélkül, azazhogy... Te hamarabb észbe kapsz, amikor már több kettőnél. A medáliák pedig hadd csorömpöljenek. Némely korosabb írónk úgy fest, mint Grisa őrmester 45-ben, amikor az Elbánál ünnepélyesen és öntudatosan lejtott az amerikaiakkal, közben örült, hogy végre kifújhatja magát. Kitüntetései ragyognak: mind tiszta trombitaarany. Ezek az alattomos, vigyori jenik – még csak véletlenül sincs rendszeren begombolva az ingzubbonyuk! – összecsdülnek, bámulják őt, Grisát, egymást bökdosik a könyökükkel, és nevetés közben potyog valami a szájukból: rágógumi. (Pfuj!) Mert nevetnek, jókedvűek, orulnek ők is, hogy vége a háborúnak. Az ő jóvoltából.

És Grigorij Grigorjevics [...] szerzsant kitüntetésein szikrázik a verőfény. De ő ártatlan. Az egyszerű nép még egyszerűbbé nyomorított fia. A szűzföld.

Nagyobb gond ez az Általad is említett „álértékrend”. Hát igen. Csakhogy nem új dolog ez, már a két háború között (a 30-as években) írt róla Nagy Lajos, a „szelíd” Kosztolányi, Illyés meg mások is, hogy két „lista” forog a magyar szellemi életben: az elsőt maguk az írók meg jó zászlótartóik állították *volna* össze, ha önmagától is meg nem születik (az értékes olvasóréteg tudatában); a második lista a Kisfaludy Társaságé: aki erre felvétetett, az szerepelhet a középiskolai tankönyvekben, művei aranygazzal cirkalmazott keménykötésben jelennek meg. (E különös folyondárokat a legképzettebb botanikusok sem tudták azonosítani.)

Már jóval előbb Ady is el-elpüfölte őket, versben, cikkekben – gyönyörűen szállt a por az öreg díványból, asztmásan fulladozott a Tekintély. A Komolyság.

Am úgy látszik, nemcsak az isten örökkévaló, hanem az asztma is. Illetve az Akadémia. A Szent Korlátoltság minden időben kap templomot. Viszont ma nehezebb a dolgunk. Illetve a Tíetek nehezebb, a jó ügy zászlóvivőié, mert manapság sokkal kuszábbak az arcvonalak. Nem lehet odaütni. Jó és rossz, róka meg kicsi öz egy fatorzs hátán sodródik a közös árban. Ha nem vigyázunk, még megsajnáljuk a rókát.

Egy korszak végére értünk. (III. egy szakasz végére.) Higgyél nekem, Matyi, az ak-szakállnak: emlékszem én egy másik „békeidő”-re is. A többiről meg olvastam, hallottam: nagyjából mind egyforma. Összegezünk. Bazi nagy konyvsorozatok (nehogy felhordüljön könyvkiadói önérzeted!), kézikönyvek és lexikonok (minden témakorból), aztán meg mindennek a története, jóformán semminek sem a jövője. Én magam egy érdekes könyvet olvasgatok, a Medicina adta ki, persze kis példányszámban és drágán. (Petházi Ödön–Makkos Mária: *A kétkezi miskalólástól a tudományos ivartalanításig.*)

Persze, ez nem tart vissza attól, hogy megátalkodott parasztjaimmal bíbelődjem napközben. (Jellemző: még Plehanovot sem olvasták!) Megpróbálok jó útra terelni őket, s mindig én kerülök az uszályukba. Hogy' lehetséges ez?

Kedves Matyi, igen örülnék, ha szegedi utad az én számomra is kedvezően ütött volna ki. Ugye, megírod azt a portrét? Ha megírtad, nyugodtan készülhetsz a háborúra, gondoskodj szárított kenyérről (oroszul szuhari). Ezek a beképzelt amik azt hiszik (a nagy Henry óta), hogy ők állnak az erdő felől. Csúnyán tévednek.

A közeljövőben bemegyek Hozzátok a Kiadóba, hogy egy kicsit fönntartsalak Beneteket a munkában. Szeretnék Tőled két dolgot is megtudakolni.

Győri Jancsinak add át, légy szíves, baráti üdvözetemet.

Igaz szeretettel:
Szabó István

Ui. Ha nem leszel jóba velem, rátok uszítom [...]et!

Levelezőlap Domokos Mátyásnak

1973. VI. 20.

Kedves Mátyás! Már jó ideje elolvastam a Tiszatájban Fodor A. könyvéről írott tanulmányodat. (Hogy pimasz legyek: kíváncsi voltam, mire számíthatok.) E zárójeles mondatban nemcsak szemtelenség van ám – mivel Bandi kötetének anyagát csak töredékesen ismerem (igen rendszertelen folyóirat-vásárló vagyok), ezúttal nem a véleményedre, inkább alapállásodra és megközelítési módszeredre s nem kevésbé a művekhez való viszonyod megismerésére törekedtem. A jó tanulmányírónak éppúgy önálló, egyéni arcúnak kell lennie, mint más alkotónak – hiszen nem gépies közvetítő, aki fölmondja a leckét, hanem a maga szuverén módján beszél a befogadott, tehát transzformált és lényegében újraalkotott műről, ha az egyenrangú értelmezést így fogjuk föl. Elemzésekcbe nem bocsátkozhatom, a fenti okok miatt, ellenben azt színtisztán látom és érzem, hogy tanulmányod teljes összhangban van hozzám írt leveleiddel. „Kettős könyvvitelt” nem tapasztaltam. Az ilyen kritükustól szívesen veszem a legkeményebb igazságot is. Nem csekélység manapság az sem, hogy magyarul írja véleményét ez a kritikus!

Szeretettel ölel: Szabó Pista

Ui. Győri Jancsinak add át baráti üdvözetemet. Erősen remélem, hogy Zsóka állapota azóta sokat javult.

Képeslap Győri Jánosnak

[1973]

Kedves János, szeretettel üdvözöllek Téged és Zsókat szülőföldem székhelyéről. A kép a Festeüch-kastély bejáratát ábrázolja; kamaszkoromban, 1945 holdog tavaszán láttam, hogyan verik le a hercegi címet.

Szabó Pista

Levelek Farkas Lászlónak

[1973]

Kedves László!

Keszthelyen vettem meg az Új Írást, és fölfelé ballagtomban Czerszegen olvastam el *Fábián vallomásait*. A baráti szeretet és hála ereje markolt meg: érdemes írni, mégis érdemes! Nagyszerű diadal, ha a kimondatlant, de fontosat meghallják a hivatottak, kritikád példás tömörsége és üllő–kalapács-csengése bizonyosság volt nekem, hogy nem penzumként kopogtat le azt a másfél oldalt. Nem találtam a szakmai zsargonból vett kényelmes fordulatokat; ha ilyesmit olvasok, fölmered kezem szárán a szőr. Gyűlölöm a gondolati lustaságot. Köszönöm, pajtás, hogy továbbadtad Fábián keserveit.

Bizony, Fábián! Otthon járt Fábián az édes Czerszegen, ahol ábécét tanult, és gesztenyét lopott, most pedig szépen eligazgatta szülei sírját, hogy méltón várja őket a Mindenszentek.

Apám keresztje előtt állva, a nyakkendőm fojtogatott. Föléledt a kemény, egyenes paraszt, Szabó József. Kicsi kis kölyökké váltam, apám kézbe fogta mancsomat, és tudtam, tudtam, hogy nem érhet semmi baj, semmi veszedelem. Szavaira úgy füleltem, mint Isten igazságára. Talán ez a mérhetetlen bizalom ad még ma is élni való erőt.

De az öreg fák is szövetségeseim. És a tipegő, hunyori szemű nagymamák, akiknek még Pistü vagyok, mint harminc évvel ezelőtt. Megkérdezték akkor: – Ki fia vagy, öcsce? – Szabó Józsefé, Fodor Annáé! – Így feleltem én, és gyerekfejemet megsimogatta egy súlyos, dolgos kéz: – Tisztoltetem a szüleidet, Pistü!

Hinnéd-e, László, hogy szorító magányomban érzem fejem búbján a kéz szentségét, mintha mágikus erő futott volna végig minden ízemen. Tudom, hogy megáldottak. Nem engem, Szabó Istvánt, hanem a gyermeket, a jövőt, a reményt. És a hegyközség, Czerszeg: nekivetem a hátam, mint csárdafalnak a betyár, akit üldöznek a vármegye pandúrjai.

Gyöngé, esendő ember vagyok, de képtelen az árulásra. A hajdani rozskenyér, amit gyerekkoromban ettem, hűségre kötelez az Osztály iránt, hiszen ott ülök most is egy parasztasszony kötényében: onnan figyelem a világot. El kell mondanom az igazukat, amíg nem késő.

A fogadalom egyszerűen hangzik, a cselekedet annál nehezebb. Miért? Nyelvemen ugyanannyi az „igen”, mint a „nem”. Parasztaimat kivetköztették. Gyűlölöm a „pu-fajkát”, gumicsizmát, nem parasztok ezek, hanem muzsikok, és legfőbb gondjuk: hogyan járjanak túl a sztároszta (tsz-elnök) eszén. Ámde (vagy éppen ezért?) egyiküknek sincs foltos ruhájú, mezítlábas gyereke: ebben a szegény községben nincs szegénység. Laci, ez ám a két malomkő! Apám ékes ünneplőjére emlékezem, a fekete csizmaszár tükörvillogására. Nincs, nincs sehol. És két pompás nőniusz lovunkra alig raktam föl az istrángot, alig ultem föl az ülésre, Rigó és Bogár már röpítették velem a kocsit, ők maguk is röpülni akartak, és nagyszerű vérük ezt parancsolta. Lazára eresztett gyp-lőszárral robogtak velem a Diósi-dülőbe, mintha megsúgtam volna nekik reggel, hol lesz a szántás e napon. Délben lóherét ropogtattak a kocsiderékből, én meg ledőltem egy kicsit szenderegni. Sipkám a szememre húztam. Az riasztott fel, hogy a sipkám ráncigálják: Rigó kedves pofája meredt rám, így figyelmeztetett, vezessem el őket itatásra. Nagyon nehéz ilyen emlékektől szabadulni. Én ugyan nem is akarok mindebből eldobálni semmit, de ha írásra kerül a sor, vigyáznom kell, nehogy elcsússzak az érzélgősség felé. Vagy fejemre olvashatják a kényelmes, sztereotip szöveget: narodnyik

nosztalgia, a Falu fölmagasztalása, reakciós életszemlélet stb. stb. Ó, dehogy! Csak az elsüllyedő paraszti Atlantisz felmutatására kérek jogot!

Pajtás, ecseri szülött vagy, bizonyára láttál kislegény korodban vetésnéző gazdákat; vasárnap a dűlőutakon ballagcsáltak. Eget, földet pásztáztok a tekintetük. Tanakodtak egymással, „tapasztalatot cseréltek”. Akkor nem a vagyonosodás járt az eszükben, nem. Csupán az „életért” aggódtak. A zsendülő növényekért. A munkájukért. Minden lehetett ez, de kapzsóság soha. Az én számon pedig nem szentimentalizmus az emlékezés. „Idill” meg éppenséggel nem.

Rigó és Bogár eltűnt; egy Hoffer traktor nyergében találtam magam. De úgy gondoztam ezt az ártatlan gépet is, hogy ragyogjon, mint a tücsök. Nemegyszer szívárványt láttam a fáradságtól.

Snitt, változik a kép: Farkas Mihály katonája vagyok, Szabadszálláson, Izsák, Fülöpszállás határában tanulom a hadimesterséget. Elárvult zalai fiúk hevernek a poros árokparton, egy főhadnagy előadást tart a hidraulika útkairól, az oda-vissza csúszó ágyúcsőről, hogyan és miért engedelmeskedik a fizika törvényeinek, miért nem repül hátra az a cső...

De éjszakai ügyeletesként a *Csendes Dont* olvasom, örökre megragad Grigorij Meljehov élete, sorsa. Talán ekkor kapott erősítést a „fábiánság”? De ott kerül papírra *A lázadó* is, a megalázott és felmagasztosult öreg cigány története. Megtaláltam a szavam. Minden ember hajtsa végre a maga forradalmát. Nem individualizmus ez. Forradalom egyenlő igazság; igazság egyenlő közös ügy. Csakhogy minden embernek más és más a harcmodora.

A levelet Szabó István nem fejezte be és nem küldte el. Kézirata a hagyatékban maradt. Szövegének jelentős részét azonban már olvashattuk Farkas László SZABÓ ISTVÁN LAZADÁSA ÉS HÜSÉGE című írásának végén (*Új Írás*, 1984. október).

Fábián vallomása – Farkas László kriukája, mely az *Új Írás* 1973. októberi számában jelent meg.
Fábián – Szabó István novelláinak gyakori fiatalember szereplője, az író egyik alteregója.

Bp., 1975. okt. 6.

Kedves Lászlóm!

Alighanem törököt fogtál, pajtás!

Mégpedig miért? Azért, mert az elmúlt héten is írtam egy novellát, az *Új Írásnak*, előre megfontolt szándékkal. Ez súlyosbító körülmény. Enyhítőnek számít viszont az, hogy eme dolgozat majdnem szervesen kapcsolódik az *Arizona Jack*hez. „Majdnem”, mondom én, mert a novella így magában is megáll valahogy a lábán, sőt menni is tud a maga módján, persze az olvasónak nem tesz semmi rosszat, ha az előzőt is ismeri. Ezzel nem lesz baj. Az *Új Írásnak* stabil olvasótábora van, tehát ebből ne csináljunk gondot.

Kedves kenyeres pajtásom, remélem, ez a munkám sem lesz számotokra elvetendő – én, mindenesetre, míg lemásoltam, nem találtam rossznak. Két napja jóízűen ebédelek, vacsorázom, ez az én gyakorlatomban a megelégedettség (nem az önteltség) jele. Milyen jó lenne, ha még ez a kisdéd novella is beleférne az *Új Írásba*, még ez idei karácsonyig. Vajon lesz-e módja a szerkesztőségnek, hogy idei utolsó kívánságomat teljesítse? Az mindenesetre célszerűnek mondható, hogy ez a második novella nyom-

ban kövesse az elsőt. Rövid már az év, de talán nem kérek Töletek holmi hallatlan lehetetlenséget.

Azután itt mondok el Neked egy újabb kérést.

Ehhez a második beszélyhez – mivel folytatása az elsőnek – írtam néhány mondatos áthidaló szöveget. Úgy képezem el nyomtatásban, hogy a novellacím és a novella közé beszorítanátok, apró betűsen, sűrű sorokban, miként a mottót vagy idézetet, a bal oldalra. Azt hiszem, ez a nyomdai tördelésnél nem okoz majd különösebb gondot. Én szeretném, ha az írás ezzel a betéttel kezdődne. Lászlóm, tedd lehetővé ezt a Pista barátod kedvéért!

Az említett írásocskát külön mellékelem a novellához. Másfajta papírra írtam, ne-hogy gépelés közben összekeveredjek a történettel. És légy szíves, pajtás, olyan jóleső gyorsasággal válaszolni, mint a múltkor. Türelmetlen vagyok, akár egy eladó lány. S tudod, hogy azok nem ismernek tréfát! Hajjaj!

Sok-sok szeretettel és igaz barátsággal ölel:

Szabó Pista

Ui. Holnap vagy holnapután a kézirat is megérkezik a szerkesztőségbe. Kérlek, viseld ennek is gondját, barátian. Az sem lehetetlen, hogy a novella előbb érkezik meg, mint a levelem. Vagy egyszerre mind a kettő.

Írtam egy novellát – Az ARIZONA JACK TÉRDEPEL című novelláról van szó, mely az ARIZONA JACK-kel együtt jelent meg 1975 decemberében.

Bp., 1975. nov. 10.

Kedves Laci Komám!

Meglehet, hogy novellahadjáratomat, amelyet az Új Írás ellen intézek, fölöttébb nagy-képűség volt Bugyonnij lovasoffenzívájához hasonlítanom, de most is azt merem mondani: az én hadicselekményem *intenzitása* vetekszik a Marsalléval. Kész vagyok erről a témáról zártkörű vitát folytatni Veled jó minőségű levélpapíron. Ha érveim meg-inognának, legjobb argumentumként egy újabb novellát vetek be a küzdelembe, mint friss hadoszlopot.

Mikéntlen most is. Megint egy novellát követtem el hétfőtől csütörtökig, és tiszta, emelkedett lélekkel vártam november 7-ét. Azon a napon bolsevik voltam, és éppen olyan idealista, mint azok a régi-régi forradalmárok. A pragmatizmus szellem-ördögét elüldöztem magamtól, várjon csak sorára a szurke hétköznapokra, amikor hasznát vehetem, bár akkor is módjával, sőt csínján, mert a pragmatizmus tőzsomszédja a cinizmus, ezt az urat pedig közel sem engedem magamhoz. Másféle vitorlás repulón ülök én.

Szó, ami szó, Lacikám: megint egy novellinóval jelentkezem Nálad. Remélem, ez sem hoz szégyent a fejemre; ha igen, akkor könyörtelenül add tudtomra, és én nyom-ban kardélre hányom. Az írás belbecséről, légy szíves, mindenesetre tudósíts a közeli napokban, hogy aztán tekintetemet egy újabb hegy megmászására függeszthessem.

Alighanem már észrevetted, hogy itt novellaciklus alakulgat a kezem nyomán; nekem nincs más kívánságom, csupán annyi, hogy jó lenne és szeretném, ha a sorozat

darabjai az Új Írásban jelennének meg. Abban is reménykedem, hogy talán még nem untátok meg Csanaki Jancsit, e novellák állandó hősét.

Most már jól letettem a garast Nátatok 1976-ra, ilyen még nem fordult elő Szabó István fennállása óta!

Igaz szeretettel ölel:
Szabó Pista

Ui. Barátom, illő istenfélelemmel forgasd irkámat, mert amint látod, ez is vonalas ám! A szántogató ökröt a barázda vezeti, engem meg az a vékony vonal a fűzetben. No, azért ne feledkezzünk meg, László, a Fölöttünkvalóról sem! – No és Lukács György? – kérdezhetnéd. Jobb kezem nagyujján a bütyök alázattal viseli sorsát. Illemtudó, sőt felelősségteljes bütyök, mert írás közben sohasem fáj, csak utána, de akkor én már Fradi-kolbászt nyeszetelek példátlanul rossz bicskámmal. Mit nekem bütyök!

Megint egy novellát követtem el – Vagy AZ A DÉLELŐTT című novelláját, vagy A MÁSFELÉ BÁMULÓ ISTEN-t írta meg.

Bp., 1975. nov. 16.

Kedves Laci!

Szerencsére nem küldtem el egy héttel ezelőtt a legeslegújabb novellát meg a hozzá írt kísérőlevelet, így most már a Te leveledre is válaszolhatok, és ezt is odatehetem az írásom mellé. Flbeszélésem tehát kétfogatú hintón robog be a szerkesztőségbe.

Kedves öregem, a *Vesződtség, békességet* úgy dicsérted meg, amilyen dicséretre már régóta áhítoztam: „semmi cifraság meg különckedés a mondataidban”. Hát igen, én nem csemegeüzlet kirakatának tekintek egy novellát. Írás közben a lehető legmegfelelőbb mondatokat keresem, talán nem is jutna a kedvemből cifrázkodásra, sem időm, annyira elkötelez a jó értelemben vett hűség. A stílusbravúroktól, a stílrromantikától nagyon viszolygok, annyira, hogy ha ilyen természetű művet olvasok, a kezem szárán fölmered a szőr. (Nem viccelek.) Tehát szerencsére, valahol, valamikor igen erős védőoltást kaptam minden effajta veszedelem ellen. Hogy mégis „elég egy sort elolvasni, hogy Rád ismerjen az ember”!? (Idézet Farkas Lászlótól.) Talán szuverenitásomnak köszönhető, meg makacsságomnak, hogy mindent úgy akarok leírni, ahogyan én látom, érzem és gondolom. Csak ennyiből állna az „egyéniség”? Ennyiből? Hát nem elegendő ez?

Meg hát, kedves Lacikám, csodálatos anyag a magyar nyelv! Boldogság birkózni vele, én majdnem a részegség állapotába kerülök, amikor öltre megyünk. És mégis tiszta kell hogy legyen az agyvelő. Meg azt hiszem, nem árt, ha igazat ír az ember. Különben a nyelv csúfosan cserbenhagyja, és akkor csakugyan „cifrázkodni” kell.

Pajtás, jó lenne, ha beleférnék a januári számba, mert akkor ez a legújabb novellám márciusban jöhetne. Márciusi születésű vagyok, ez lenne a Ti születésnapjaid ajándékotok. De hát a folyóirat szerkesztési problémáit nem én oldom meg, ügyeit sem irányíthatom. De ezt az írásomat is fogadjátok olyan szeretettel, mint a többieket. Talán ezzel sem vallok szégyent. Amikor a munka végére jutottam, nem éreztem magam letörtnek.

Kedves Laci, hálásan köszönöm figyelmességedet, a *Vesződség, békesség* legépett példányát. Külön dossziéba kerülnek a Csanaki Jancsi-novellák, mint ahogy onálló kötetet tervezek e rokon elbeszélésekből. Azt hiszem, kár lenne sajátos világukat másfajta írásokkal összekeverni.

Sok szeretettel köszönt:
Szabó Pista

A legeslegújabb novella – Lehetséges, hogy: Az a DÉLELŐTT, és egyáltalán nem lehetetlen, hogy A MÁSFELÉ BÁMULÓ ISTEN. Mindkét novella 1976 márciusában jelent meg az *Új Írásban*, körülbelül két héttel írójuk halála előtt.

Vesződség, békesség – Ez a novella 1976 januárjában látott napvilágot az *Új Írásban*.

Márciusi születésű vagyok – Szabó István 1931. március 7-én született, és 1976. március 16-án halt meg.

Kár lenne sajátos világukat másfajta írásokkal összekeverni – Az utolsó Csanaki Jancsi-történetekét nem is lehet. A korábbi kisfiútörténetekben a drámaiságé volt a főszólam, a késeiekben a líráé. Azok jobbára a lázadást igazolták, az utóbbiak a visszatérés vágyát, a nosztalgiát; még a gyötrelmeket idézve is. Ragaszkodóbb hűségét ritkán érlelt lázadás.

Röhrig Géza

NOVEMBER

Nem vagyok hajlandó egy bolygón
tartózkodni vele. Színtelen mézben ülök,
kint az eső tüzet nyit a tömegre.
Leesik rólam, mint egy pióca, a péniszem.

Átlapoz minden könyvet a szél.
A november egy rossz, demagóg hónap.
Eljön, hogy földadja és kinyírja társait,
hónapok Júdása, november, te.

Welker Ervin

ALMAFA UJJA

Almafa ujjá, almafa,
ó, ha ma újra hajtana,
ág-ege lenne zöld egem,
fekve csak árnya-szőnyegen.

Szélben a lombja izzana,
almafa ujjá, almafa,
úgy hajol át az éveken,
ringva a fényen fényesen.

Csönd ul a résbe. Szélsziget.
Hül, ami hülhet. Kézhideg
almafa ujjá. Almafa,
mintha a csonkja látszana.

Boldogok itt a boldogok.
Keskeny a szája. Nem zokog,
nem hiszi, nem hisz, nincs szava.
– Almafa ujjá, almafa.

FIGYELŐ

A GONOSZ BIRODALMA

Bojtár Endre: Európa megrablása. A balti államok bekebelezésének története dokumentumok tükrében. 1938–1989

Szabad Tér Kiadó, 1989. 334 oldal, 98 Ft

„Egy senkinek formálisan hadat nem üzent nép elvesztette minden negyedik gyermekét – ide számítva a deportáltakat, az emigránsokat, a fasiszták és sztálinisták táboráiban, börtöneiben és az erdőben elpusztítottakat. Lengyelorszáéért, amelynek minden hatodik embere veszett oda, részvétellel és iszonyattal szólnak a világ harangjai. Litvániáról – egy szó sincs. Mert kis nép vagyunk, amelyet az álinternacionalista segítség letorolt a világ összes térképéről” – idézi Bojtár Eugenijus Ignatavicius litván író, s hozzáfűzi: „Ami a térképeket illeti, igaz van. A számokban egy kicsit téved. Litvánia és a másik két balti állam 1940 és 1954 között minden harmadik emberét vesztette el. Az írónak szerencsére abban sincs igaza, hogy a balti kérdést sikerült volna kitörölni a köztudatból.” (305. o.) Mi persze mindaddig keveset tudtunk a dologról. Így Bojtár könyve, amely dokumentumok alapján részletesen ismerteti a három balti köztársaságnak a Szovjetunió által történt bekebelezését – hogy az elcsépelet frázist használjam, amely ez esetben biztosan jellemzi a helyzetet –, hézagpótló mű. Bojtár dokumentálja, miként egyezett meg egymással a náci Németország és a sztálini Szovjetunió a közük eső területek, Lengyelország és a balti államok érdekszférákra történő felosztásában, miként szállta meg a Szovjetunió ennek folyománya-ként a három kis országot (s miért nem sikerült neki Finnországot is megszállnia), miként kényszerítette ki kommunista, illetve szovjetbarát kormányok létrejöttét ezekben az országokban, amelyek azután „a dolgozók követelésére” bevitték a maguk országát „a testvéri szovjet népek szövetségébe”. (Urbsyš litván külügyminiszter: „...A szó a szövetséges köztársaságok jogaira terelődött. Kértem Sztálint, hogy valóban kiválhatnak-e a Szovjetunióból, ha akar-

nak. – Persze, kiválhatnak, ha akarnak, de azért van ott mindegyikben a kommunista párt, hogy soha ne akarjanak.”)

A könyv végigkíséri a három nemzet rémes sorsát egészen addig a pillanatig, amíg a Szovjetunió a második világháború után újra helyreállítja hatalmát a balti térségben. Mit mondjak? É könyv elolvasása előtt sem volt kétségem afelől, hogy mi még olcsón megúsztuk a felszabadulást; hogy ennek a három kis nemzetnek a sorsa összehasonlíthatatlanul rosszabb volt a közép-európai nemzetekénél; s mégis, olvasván a dokumentumokat, gyakran elállt a lélegzetem. Hogy a totalitárius hatalmak miként egyezkedtek embermilliók sorsáról, azt ma már tudjuk, ha a vonatkozó dokumentumok egyikét-másikát nem ismerte is még az ember. Az elborzasztó adatokhoz meg sajnos hozzá vagyunk szokva. Rezzenedenül olvassuk, hány tízezer embert deportáltak, gyilkoltak meg stb. Az igazán megdöbbentő olvasmányt a balti politikusok visszaemlékezései jelentették a számomra, beszélőik a szovjet vezetőkkel folytatott tárgyalásairól. Láthatóan a szerző számára is a szovjet vezetők magatartásának irracionális, különösen irracionális, semmifajta értelmes indokkal nem magyarázható hazugságai jelentik ennek a fantasztikus és szörnyű történetnek a legfeltűnőbb elemét. Bojtár felteszi például a kérdést, mi szüksége volt a Szovjetunióknak arra, hogy mielőtt erőszakkal megszállta, majd bekebelezte a balti köztársaságokat, előbb barátsági és kölcsönös segélynyújtási szerződést kössön velük. Hiszen e szerződések megkötésének pillanatában is világos kellett legyen már mindenki számára, miről is van szó. Erre Bojtár talál még valamilyen értelemben „racionális” magyarázatot. Azt írja: „A kölcsönös segítségnyújtás egyellen értelme az volt, ami minden szovjet politikai lépésé, s amit Zbigniew Herbert tárt fel...: »Itt minden választás, népszavazás: felmérés. Hogy milyen mértékig hagyta magát a társadalom bilincsbe verni, hogy mennyire fáradt el, hogy mennyire lett úrrá rajta a hitetlenség és így tovább.« A szerződés a bekebelezés első lépéseként a baltrak morális ellenál-

lását volt hivatva megtorni, az ortuk alá döngölvén, hogy a szovjet azt teszi velük, amit csak akar. Vették is az üzenetet. Litvániában például a szerződés után az a rímes – ez eselben szó szerint kínrímes – mondás járta, hogy »Vilnius musu, Lietuva rusu«, »Vilnius a miénk, Litvánia az oroszoké.« (A szerződésben ugyanis a Szovjetunió ünnepélyesen visszaadta Litvániának az ősi fővárost, Vilniust, hogy azután az egész országot szőröstül-bőröstül bekebelezze. – V. M.) (76. o.) Persze őszintén szólva nem tudom, hogy ez a magyarázat racionális-e. Hiszen a bekebelezés, gondolom, önmagában is elegendő lett volna ahhoz, hogy a baltiak tudomásul vegyék: azt teszik velük, amit akarnak. A bolsevikok magatartására a maga egészében Bojtár azután csak egy magyarázatot tud. Számára az egész „bolsevik jelenség” aberráció, deviancia, a Szovjetunió története Sztálin aljasságának és elmebetegségének credményeképpen alakult úgy, ahogy alakult.

Nos, az EURÓPA MEGRABIÁSA-t – bármily frivol is itt ezt a szót használni – élvezettel olvastam, nagyon sok mindent tanultam belőle, a könnyről a maga egészében csak jót mondhatok. (Egyetlen kifogásom talán csak az, hogy hiányzik belőle egy névmutató a fontosabb szereplők életrajzával. Ezeknek az országoknak ez a néhány éves története rendkívül komplikált, a nevek az olvasó számára ismeretlenek, én úgy vagyok a dologgal, hogy a névre ránézve semmiképpen sem tudom megmondani, hogy valaki litván-e, lett-e vagy ész-t-e, jóllehet tudom, hogy az észtek finnugor nyelvet beszélnek, a lettek és litvánok pedig indoeurópaiak, s így gyakran elveszítem a konkrét történetek fonalát. Sokszor szerettem volna hátralapozni, s megnézni, hogy ki is ez a...)

A szerző bolsevizmusmagyarázatával viszont szeretnék röviden vitába szállni. Nem mintha biztos volnék benne, hogy nekem van igazam. Lehet, hogy erre a véres és megalázó hetven évre végül is nincsen más magyarázat, mint hogy maga a sátán került hatalomra. Amíg azonban találok rá másikat, igyekszem hinni benne. Ha a bolsevizmust az ördög művének tekintem, az a tökéletes kiszolgáltatottság érzését kelti bennem. Nos, hadd idézzem Bojtár Endre egy megállapítását: „Ugyancsak elenyészően kevesen vannak azok, akiket talán »bolsevik típusként« lehetne jellemezni, értve ezen az

olyan embert, akit kizárólag a hatalomvágy mozgat, mert élete valahogy úgy alakult, hogy mindenfajta – család, nemzeti – köteletlen kívül kerülve, az Istentől megfosztott, hagyomány és erkölcs nélküli üres világban találta magát. – Ezt a típust formázza az apa nélkül felnőtt, grúzról oroszra változó Sztálin...” (165. o.) Nem tulajdonítanék a megjegyzésnek különösebb jelentőséget, ha a szovjet rendszer megteremtőinek és támogatóinak Bojtár által adott tipológiájában ez a számosságát tekintve elenyészően kis csoport nem a bolsevik típus elnevezést nyerte volna. Mint hogy azonban éppen ez a bolsevik típus, arra kell következtetnem: Bojtár szerint a szovjet társadalom azért lett olyan, amilyen, mert ez a fajta gyökértelen, hataloméhes embertípus hozta létre. Ezért a mérhetetlen kegyetlenség, a másik semmifajta normális ésszel fel nem fogható megalázása, a semmifajta racionális érveléssel meg nem magyarázható hazugságok tömege stb. Nos, én ezt nem hiszem. A félreértések elkerülése végett: a már kialakult rendszer nyilvánvalóan kedvezett az ilyenfajta emberek hatalomra kerülésének. Ezt nehéz lenne kétségbe vonni. De hogy éppen az ilyenfajta lenne a bolsevik, azt számomra semmi sem látszik igazolni. Bojtár tipológiájából hiányzik is az a típus, amelyik a bolsevizmus megszületésében megítélésem szerint a döntő szerepet játszotta, nevezetesen a fanatikus.

Teljesen egyetértek Bojtárnak a következő, szinte karkatórának tűnő leírásával: „Németországnak és a Szovjetunióknak egyaránt a világhatalom volt a célja. Az ilyen irányú szovjet törekvéseket azonban jóval nehezebb tetten érni, mint a németekét, mégpedig azért, mert a német felsőbbrendűség létele összhangban áll a náci fajelmélettel, belesimult abba, míg az orosz birodalom kiterjesztésének eszméje elvben ellenkezett a nemzetek megszüntetését célul kitűző kommunista világhatalommal. Mégis, a Szovjetunió mindkettőt alkalmazta, felváltva. Hol a Velikaja Rusz, a Nagy Oroszország, hol a nemzetközivé lett bolsevik világ mézesmadzagját húzta el az újabb és újabb nemzedékek orra előtt, illetve irtott ki milliókat azért, mert nem voltak bolsevikok, más milliókat meg azért, mert nem voltak oroszok.” (19–20. o.) De a bolsevikok pontosan azért kerülhettek hatalomra, s azért élvezheték – még akkor is, amikor a hit fanatikus lovagjait már régen a hatalom cinikus megszállottjai váltották fel a legfelsőbb bolsevik veze-

tésben – az európai „progresszió” támogatását („Ma már hihetetlen, de a népszerűsítésben – a szovjet–finn Kuusinen-kormány népszerűsítésében – K.M. – olyan emberek is részt vettek, mint G. B. Shaw, John Steinbeck, Nehru, Martin Andersen Nexö” – mondja Bojtár furcsállóan), mert látszatra nem az orosz világhatalmi törekvéseket, hanem a morálisan korrump európai világnak az orosz szellemiség által való megváltását képviselték, s a mozgalom vezetőinek többsége is az anukapitalista eszme igazságának megszállott híve volt. Csak amikor világhatalmá lett, hogy szó sincsen világmegváltásról, hogy a rendszert belső dinamikája az orosz világhatalmi törekvések megvalósításának irányába viszi, kerültek egyértelműen előtérbe azok, akik számára a hatalom nem eszköz volt többé, hanem maga a cél. S akkor is csak azért, amit Bojtár kiemel: a többé-kevésbé világhatalmá vált orosz világhatalmi törekvések mindig a világmegváltás erkölcsileg magasrendű céljába burkoltan jelentek meg – a rendszer tehát cinikussá vált. Egy cinikus rendszer pedig természetesen választja ki a legfőbb vezetői posztokra azokat, akiket Bojtár „bolsevik típus”-nak nevez, azokat, akik nemcsak hatalomhések, hanem élvezik, hogy a többség, jóllehet látja, mégsem meri – furcsa módon a többi között morális okokból nem meri – nyíltan elvállalni a kértetelműséget. Sztálin játszik az emberekkel, mint macska az egérrel. (Érdeemes felidézni a következő jelenetet, amelyhez hasonlóval Hruscsov EMLÉKIRAT-ában is találkozunk. Sztálinnak nem tetszik Mikojan viselkedése. „... hogy az incidenst tréfára fordítsa, mosolyogva Vorosilovhoz fordult: – Klementij Jefremovics, ugyan büntesd már meg! – Hogy parancsolja, Joszif Visszarionovics? – Hát kaukázusi módra. – Vorosilov hívott egy pincért, hozatott egy poharat, egy hatalmas serleget, és teletöltötte vörösborral. [Majdnem egy egész üveg ment bele.] Mikojan elé rakta, és ráparancsolt: – Kunn! – Mikojan Sztálinra pislogott, de amikor látta annak dühös tekintetét, reszkétó kezébe fogta a serleget, és inni kezdett. Vorosilov egészen addig nógatta, míg csak egy csepp is volt a serlegetben.) Nála a hatalom valóban a hatalomért van. Szó sincs a cél szentesíti az eszközt európai racionalitásáról. A többiek – s itt Bojtár, azt hiszem, megint kifejejt egy típust, talán a legfontosabbat – egyszerűen nem tudnak mit kezdeni a situációval, s ezért teljesen reflektálatlanokká lesznek. Bojtár megkülönböz-

tet bosszúra éheseket, haszonleső karrieristákat és baloldaliakat. A rendszer oszlopai azonban azok voltak, akiket Vincas Krévé litván író, külügyminiszter következő története jellemez: „Én azt mondtam erre: »Mindenkinek felelős a szavaiért, még egy politikus is. Ma ki biztosíthat afelelől, hogy a helyzetet kell okolni, nem pedig önt, aki szándékos hazugságokkal traktál?« – Dekanozov arca elvörösödött, s nagyon megsértődött. Ezt Vasziljev is észrevette, s azonnal közbevágott, hogy valamiképp mentse a helyzetet: – »Dekanozov elvtárs grúz, s a grúzok mind nagyon egyenes, őszinte emberek, mint Sztálin elvtárs. A grúzok nem ismerik a képmutatást, s ezért olykor gorombának tűnnek. Tudja, uram, Dekanozov elvtárs, akárcsak a Szovjetunió egész adminisztratív vezetősége, gyakorlatilag csak a kommunista párt végrehajtó szerveit alkotják. A Szovjetuniót a kommunista párt irányítja, az dönt egyedül, s nekünk valamennyiünknek végre kell hajlani a döntéseit. Sem én, sem Dekanozov elvtárs nem tartozunk azok közé, akik a döntéseket hozzák. Mi valamennyien vakon teljesítjük a párt döntéseit, úgyhogy kár bennünket hibáztatni a párt indítékai miatt, vagy azért, mert változtatnak a taktikán. Dekanozov elvtárs akkor is egyenes és őszinte volt, most is az.» (159–160. o.)

Meggyőződése, hogy ez a Vasziljev lényegében őszintén beszélt. De ha tévedek is, nincs-e vajon a felsőbbégtől való elhatárolásnak és ugyanakkor a vele való teljes azonosulásnak e problémátlan vállalásában, saját individualitásának ebben a tökéletes tagadásában valami sajátosan orosz (még ha az illető történetes grúz is)? Valami, amit a hatalomnak az egyén gyökértelenségéből fakadó nagyon is európai akarásával nem lehet leírni?

A szerzővel folytatott vitám lényege talán éppen ebben rejlik: Míg Szovjet-Oroszország politikájának a leírásában és elemzésében Bojtár a leghatározottabban az orosz specifikumokból indul ki, addig a bolsevik egyed magatartásának magyarázatakor megelégedezik róla, hogy itt is valami megmásíthatatlanul orosz jelenséggel állunk szemben. Az ő bolsevikja, akárcsak azok a bolsevik típusok, akiket észre sem vesz, nem az európai értelemben vett gonosz, hanem valami nagyon sajátosan orosz testestítenek meg. Ettől nem lesznek számunkra „elfogadhatóbbak”, ettől nem leszünk e magatartás számunkra való következményeivel szemben megbocsátóbbak. Hiszen amikor azt várták el tőlünk, középeurópaiak-

tól, a baltiakat is beleértve, hogy alkalmazkodjunk e magatartásokhoz, hogy természetesnek fogadjuk el azokat, saját identitásunk feladását követelték. Nemcsak Európát rabolták meg. El akarták rabolni valamennyiünk európaiságát.

Vajda Mihály

VIZSGÁLAT EGY MINDEN GYANÚ FELETT ÁLLÓ RENDSZER ÜGYÉBEN

Vajda Mihály: *Orosz szocializmus Közép-Európában Századvég, 1989. 194 oldal, 120 Ft*

I. „Nem hiszem, hogy a redistributív gazdaság elvileg működésképtelen, s hogy a piac a gazdaság összehangolásának egyetlen ésszerű módja. Ezekért a kudarcokért a bürokrácia konokságát hibáztatom; öngyilkos módon szabotálta a reformot, s ezzel éppen azt a mechanizmust ásta alá, amelytől tulajdon fennmaradása is függöl.” Szelényi Iván írta ezt 1986–87-ben egy tanulmányában, melyben felülvizsgálta AZ ÉRTELMSÉG ÚTJA AZ OSZTÁLYHATALOMHOZ című, Konrád Györggyel közösen írott könyvük alapteízisét. Az idézett mondat sok szempontból figyelemre méltó és bírálható, most csak azt emelném ki, hogy Szelényi – sokadmagával természetesen – még az elmúlt évtized második felében is evidenciaként kezeli a szocializmust mint társadalmi-gazdasági formát (Konráddal közös könyvükben a racionális redistribúció társadalmaként jellemezte), és működésképtelenségének okaként a bürokrácia „konokságát” és a reformokkal szembeni ellenállását emeli ki. Nem arról az igen olcsó és fölületes szempontról van szó, miszerint Szelényi (és bárki más) nem vette észre azt, hogy a szocializmus a „végéhez közeledik”, nem is arról, hogy lehetséges-e egyáltalán redistributív gazdaság, hanem arról, hogy ha ma, e „rendszer” bukásának pillanatában át kívánjuk világítani e közel-volt szisztémát, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a létező szocializmus társadalomelméleti analízisei nagyrészt *struktúraelemzések*

voltak, valamiképpen a priori feltételezték, hogy Közép- és Kelet-Európa háború utáni társadalmi egy ilyen vagy olyan módon leírható *társadalmi rendszer variánsai*.

Norbert Elias – Vajda által is idézett – „helyzetjelentése” átvilágítja a társadalmat elemző tudomány helyzetét: „*Látásból csak kétfajta javaslat között választhatunk: az első szerint a társadalmon kívüli egyes emberek a tulajdonképpeni létezők, voltaképpeni valóságok, míg a társadalom absztrakció, tulajdonképpen nem létezik; a második a társadalmat rendszernek, sui generis társadalmi ténynek, önálló, az egyedeken túli valóságnak tekinti.*” A vizsgált tárgy maga kell hogy a vizsgálat módszerét konstitálja. Éppen ezért a „*történelmi tény*” – példának okáért az, hogy a szocializmusnak nevezett „társadalmi tény” válságba jutott, sőt néhol megszűnt, átalakult, vagy éppenséggel a *változás folyamata* zajlik – meg kell hogy *határozza* vizsgálatunk módszerét is. „*A gondolati csapda, melybe az »individuum« és a »társadalom« fogalmainak e statikus felfogását képviselők újból és újból beleesnek, csak úgy nyitható fel, ha... a fenti fogalmakat úgy fejlesztjük tovább, hogy folyamatokra vonatkozzanak*” – írja Elias. Vajda könyve abból a szempontból érdekes kísérlet, hogy – bár esszéi javarészt még nem a „bomlás” pillanataiban születtek –, ellentétben számos előtte született „megértési” kísérlettel, ő – részben Elias nyomán – folyamatot elemez. Ennek az a következménye, hogy egyfelől nem kizárólagos princípiumokat keres, melyekből mintegy „levezethetők” egy társadalmi alakulat jellemvonásai, sem nem elég szik meg azzal, amivel az ún. kritikai elmélet oly sokáig beérte, hogy kimutatja az ellentmondásokat az elmélet (jelesül a marxizmus) és a gyakorlat között. Mindkét esetben ugyanis arra *kényszerülünk*, hogy a társadalomban zajló folyamatokhoz képest „idegen” szempontokat erőltessünk rá az empiriára. Ugyanis: nyilvánvaló, hogy például egy társadalom fontos és kiemelt értelmezési szempontja saját legitimációs elvének felmutatása. Helyesen írta Szelényi és Konrád: „*Egy-egy társadalom... jellemezhető a benne érvényesülő uralkodó legitimációs elvvel.*” De éppen az ő könyvük a példa arra, hogy milyen ellentmondásokhoz vezet az elmélet, ha ezt az elvet „feltétel nélkül” alkalmazza, hiszen előfordulhat – és a szocializmus közép-európai országaiban éppen ez történt –, hogy *maga a „rendszer”* deklarált és kinyilván-

nított legitimációs elvei *ellenére* tartotta fenn magát. Sőt Az ideologikus legitimációs elv leplezését követően a Szelényiek által kimutatót „mögöttes” legitimáció sem írta le és magyarázta a „létező” szocializmust. (Ezt Vajda részletesen elemzi A LÉTEZŐ SZOCIALIZMUS A HAGYOMÁNYOK FÉNYÉBEN című esszéjében.) Nekünk most a megközelítés módszertani oldala fontos. Nem lehetséges a társadalomtudományban a priori kijelölni az elemzés szempontjait, mert ezzel magát a tárgyat mintegy metafizikusan kimerevíjük, és magát a folyamatot „hibázzuk el”. Itt két megszorítást kell tenni. Egyfelől, **nem** egyszerűen arról van szó, hogy az eddigi kritikai elméletek rosszak vagy hibásak. Hanem arról a mélyebben fekvő okról, hogy „a történelem csele” juttatta zsákutcába az elméletet. Elsősorban nem szubjektív hibákról van szó, hanem arról, hogy az a paradigmaváltás, melynek meg kell történnie, ha ténylegesen meg kívánjuk érteni Közép- és Kelet-Európa elmúlt negyven évét, nem zajlott le a „polgári szociológia” évszázados történetében, a kutatási kritikátlanul átvette Max Webernek az uralmi formák leírására vonatkozó elméletét, anélkül hogy a tényleges történelmi folyamat (a tárgy) által feltételezett paradigmaváltás bekövetkezett volna. És ez éppen úgy része a történetnek (nem csupán az idológiatörténetnek), mint az elmélettől függetlenül végbement folyamat.

A másik megszorítás mai helyzetünkre vonatkozik. Mai tudásunk átértékeli az egész folyamatot, ma már könnyebb és egyszerűbb látnunk a folyamat elemzésekor elkövetett hibákat. Ez a tudástöbblet azonban éppen hogy **nem ad okot** semmiféle fölényes metakritikai pozíció elfoglalására. Hiszen a történetnek a kritikai elmélet is része és alkotóeleme volt, tehát elsősorban meg kell értenünk azt a pozíciót, amelyben fogant. Másrészt úgy vélem, és erre Vajda esszéi is indítanak, távol vagyunk még attól, hogy a lezajlott folyamatot – a paradigmaváltás segédelmével – már „helyesen” értenénk.

2. „Szerintem a modern történelmet általánosságban is a hatalmi egységek története gyanánt kellene tárgyalni, nem pedig társadalmi-gazdasági alakulatok történeteként. És ez azt jelenti: a nemzeti társadalmakat, amelyek Európa legújabb történelmét tekintve a társadalmi fejlődés szervezeti kereteit szolgáltatják, nem lehet a „társadalmi-gazdasági formá-

ciók» változatai gyanánt felfogni” – írja Vajda egyik tanulmánya lábjegyzetében. A mostani paradigmaváltás lényege a paradigmák leváltása Átfogó értelemben van szó paradigma(le)váltásról, nem csupán a társadalomelméletben. A metafizikai korszak destrukciója (Heidegger) „leváltja” a paradigmák mindent átfogó rendszerét, másképpen: a modern átadja helyét a posztmodernnek. Vajda politikai esszéiben ugyanaz a váltás ment végbe, mint filozófiai gondolkodásában. Nem csupán az értékek átértékeléséről van szó (ez lenne a paradigmaváltás), hanem magának a (metafizikai) értéknek a megkérdőjelezéséről, ha tetszik, az általánosság, az univerzalitás destrukciójáról. Ezt legáltalánosabban nevezhetjük a posztmodern felé fordulásnak. Az univerzális helyébe az univerzalitások lépnek, az értékrendszer helyébe az értékrendszerek, a hagyomány helyébe a hagyományok. Ebből következik, hogy a filozófus vagy társadalomtudós csakis *inherens* mértékeket használhat, ha meg akarja érteni egy filozófiai rendszer vagy egy társadalom sajátosságait. A *sikeresség* mércéje csakis az adott „rendszer” belső viszonyaiból fakadó kritériumok alapján dönthető el. Az idegen mércé alkalmazása azonban nemcsak értékelésbeli, hanem megértésbeli zavarokat is okoz. „Nem kellene-e éppen kritikai beállítódásunkra való tekintettel feladnunk a termelés paradigmáját és vele az egész történelemfilozófiát, amelynek keretében az élet minősége, az emberek hétköznapi elméletileg nem tárgyalhatók?”

Mindez éppen hogy **nem jelenti** az elmélet feladását. Jelenti viszont azt az *elméleti pluralizmust*, amely a „létező hagyományok fényében” fel kell hogy tárja egy adott „fejlődés” belső kritériumait. „Megengedhető absztrakció-e még, ha a mai Svédország és a náci Németország esetében egyaránt kapitalizmusról beszélünk, és egyszerűen figyelmen kívül hagyjuk a különbségeket, amelyek a közvetlen társadalmi együttélés gyakorlatában jelen vannak?” További – logikus – következménye ezen álláspontnak, hogy el kell vetnie a kritikai elmélet hagyományos intézményekre koncentráló elemzését. Ugyanis egyfelől az intézményekkel szemben támasztott elvárások és kritériumok ismét csak az univerzalizmust csempészik vissza, másfelől nem lehetséges az intézmények működéséről számot adni akkor, ha figyelmen kívül hagyjuk az „emberi ténye-

zöt”, vagyis azokat a készségeket és hagyományokat stb., melyek egy adott társadalom sajátos történetében kialakultak. Az említett sikeresség vagy működésképtelenség csak akkor írható le, ha tisztában vagyunk azokkal a készségekkel és magatartásmódokkal, melyek egy nemzet tagjait jellemzik. Csak így érhető el, hogy az érvényesség és funkció ne váljon ketté. Itt azonban a következő nehézséggel kell szembenéznünk: ha a sikeresség, tehát az érték megléte csakis belső kritériumok alapján dönthető el, ha tehát nincs történelemfilozófiai mérce ennek eldöntésére, akkor az elemző számára csakis két út marad. Vagy *elfogadja* az adott közösség és társadalom saját értékeit, és ez esetben lemond saját vállalt vagy vallott értékeiről, vagy pedig ütközteti a két értékrendszert, és ez esetben benne ragad a „metafizikai” korszakban. Az ellentmondás, úgy vélem, látszólagos. Ugyanis az elemző saját értékeit megtarthatja anélkül, hogy ezen mérné a tőle eltérőt. A sikeresség és érvényesség megállapítása nem kell hogy annak elfogadását jelentse. Ily módon valóban alternatívákban és lehetőségekben teljes történetet lát, és az utak pluralizmusának csupán az értékek pluralizmusát kell jelentenie. Mindez azt feltételezi, hogy azt a történelmi kihívást kell rekonstruálni, melyre sikeres vagy sikertelen válaszként fogható fél az adott formáció.

3. „*Micsoda hát a szovjet rendszer, a kelet-európai »létező szocializmus«? Válasz a modern orosz történelem megoldatlan problémáira.*” A szocializmus elmélete Nyugaton születik meg, s az a tény, hogy Keleten „valósul meg”, arra indítja az elemzőt, hogy a történelmi kihívások elemzése felől közeledjen hozzá. Kétségtelen, hogy a marxai elmélet a polgári társadalom antinómiáinak feloldására született. Az a magasabb rendű racionalitás, melyen Marx társadalomelmélete nyugszik, azonban csakis ott valósulhatott meg, ahol a polgári racionalitás maga nem is létezik: „*Az a társadalmi forma, mely a marxai társadalomelemzés vezető eszméje s egyben a radikális szocialista mozgalmak regulatív princípiuma – Marx értéktelezése ellenére –, egy közvetítés nélküli totalitás; benne a partikularitások nem őrzik meg magukat és egymást, és ezért nem is lehetnek képesek egy önmaguk lételeze embe-ri-racionális telosz megvalósítani.*” A közvetítések nélküli totalitás csak ott „törhet át”, ahol a polgári társadalom csírái is hiányoznak. A meg-

valósult szocializmus egy más, nem európai történelem modernizációs kihívásaira adott válasz. Ha tehát meg akarjuk érteni, akkor orosz szocializmusról kell beszélünk, hiszen az európai (és közép-európai) történet kihívásaira nem bizonyult válasznak, illetve ahol – mint nálunk is – rákényszerítették a társadalomra, ott csakis zsákutcaként értelmezhető. Ebből logikailag persze még nem következik, hogy Oroszországban sikeres volt. Vajda válaszkísérlete azonban azért tanulságos, mert meghaladva számos eddigi kérdésfelvetést, nem ideológiai, hanem történelmi helyét keresi a szocializmusnak. Így maga a kérdésfelvetés haladja meg azt a dilemmát, hogy társadalmi rendszer-e a szocializmus, vagy akár az a kérdést is, hogy mennyiben tért el a megvalósult változat az eredeti marxai intencióktól. Anélkül, hogy Vajda választ maradtakalanul elfogadnám, mégis igen fontos értelmezési kísérletnek tartom, mely módszerét tekintve kiindulópontja lehet a létezett (és nhol még ma is létező) szocializmus vizsgálatának.

4. Egy társadalmat a maga „konkrét totalitásában” akkor érthetünk meg, ha a már jelzett egyoldalúságokat kiküszöbölve a társadalom intézményrendszerét és a történelme során kialakult személyes- és magatartásformákat *együttesen* elemezzük. Ezt nevezi Vajda – Norbert Elias nyomán – *civilizációs modellnek*. Nyilvánvaló, hogy intézményrendszer és emberi magatartás *együttese* alkotja azokat a feltételeket, melyek lehetővé teszik (vagy sem) egy alternatíva kibomlását. „*Ha az orosz forradalom tragédiáját meg akarjuk érteni, világosan kell látnunk, hogy az annak eredményeként létrejött társadalom egy találkozás eredménye: találkoztak egymással egyrészi intézmények, melyek elvben a polgári demokrácia hiányosságait voltak hivatva felszámolni, másrészt egyedek, akiknek sohasem volt lehetőségük arra, hogy akár csak a demokrácia alacsonyabb formáihoz szükséges magatartásformákat elsajátítsák.*” Minden civilizációs modell intézmények és magatartásformák együtteséből áll elő. Ebből adódik, hogy a feladat (függetlenül az azt megfogalmazók ideologikus programjaitól) csak e kettő kölcsönös mineműségéből fakadhat. Minden egyéb céltételezés „külső” ezen társadalom inherens céljaihoz képest. Az orosz forradalom és ezzel az orosz szocializmus tényleges kérdése az erre a kihívásra adandó válasz. És a sikeresség is csak az intéz-

mények és magatartások e sajátos civilizációján mérhető. Az orosz civilizációt elemezve Vajda – Castoriadis nyomán – erre a következtetésre jut: „Az az álláspontja [ü. Castoriadisnak], hogy a szovjet társadalom a maga inherens céljait tekintve jól funkcionál, mert működése jól szolgálja azt az egyetlen célt, amelynek az utóbbi évtizedekben egész struktúrája alárendelődött: a szocializmus világméretű győzelmének jelszavába burkolt szovjet – pontosabban orosz – világhegemoniát.” Hosszú időn keresztül igaznak bizonyult, hogy „a célok, a struktúra és a működés a posztstálini időszakban egyre inkább összhangba kerülnek egymással”. Egy pillanatra tegyük még zárójelbe, hogy mára ez a kérdés másképpen néz ki. Castoriadis azon elemzése, hogy nem egy, hanem két orosz társadalom létezett, egy katonai és egy civil, és hogy ez a kétfajta társadalom az előbbi sikeres működése nyomán mintegy elnyelte az utóbbit, a katonai mintegy lefolyozta az összes erőforrásokat (hogy az elemzés központi kategóriáját használjuk), ez teremtette meg az imaginaire-nek, a nagy orosz birodalmi gondolatnak az alapját. Az orosz társadalom (vagy két társadalom) működőképessége csakis saját imaginaire-jén, összetartó gondolatán mérhető. Sikerességét nem a nyugati civilizációs modell, a civil társadalom demokráciája és jóléte jelentette, mert az intézmények és magatartáskészségek egy a nyugattól eltérő civilizációs modellt teremtettek. Idáig igaz van Vajdának és Castoriadisnak. Itt azonban – épp a jelen történelmének fényében – meg kell állapítani, hogy a civilizációs modellek eme „posztmodern” alkalmazásának is megvan az a veszélye, hogy – ha rugalmasabban is, mint a struktúraelemzések – mintha irányt szabna a történelemnek. Ugyanis a civilizációs modellnek épp az az óriási előnye, hogy egy civilizációt „nyitva hagy” azon lehetőségek számára, melyeket a történelem meg-megújuló formákban elé vetít. „Ördögi kör – írja Vajda egy Gorbacsov-ról szóló esszéjében. – Ahhoz, hogy a birodalmi rendszer ne veszítse el legitimitációját, európai típusú modernizációra van szükség. De az európai típusú modernizáció, ha lehetséges lenne is, magát az impériumot fenyegeti.” Ez az a pont, ahol Vajda elemzéseit meg kellene majd hosszabbítani. Differenciálni kell az orosz civilizációs modellt, nyilvánvaló, hogy a birodalomhoz tartozó kis népek je-

lenkori elszakadási kísérleteit és Gorbacsov választát ismét csak a *hagyományok*, az *intézmények* és a *magatartásmódok* fényében tovább kell gondolni. Castoriadis túlságosan lekerekítette modelljét, és ha módszertanilag rendkívül határozott választ adott is az orosz különös vizsgálatához, a civilizációs modellt még tovább kell mélyíteni, ha a jelent is ennek fényében kívánjuk értelmezni.

5. „A bátorság szép erény, de egy jó társadalomnak egyik igen fontos kritériuma, hogy benne még azok is tisztességesek maradhatnak, akik alkatilag gyávák.” Vajdának tökéletesen igaza van. Könyvének – terjedelmileg is – jelentős része foglalkozik a közép-európai létezett szocializmusokkal, és ezen belül a magyar „alternatívával”. Vajda elemzéseinek nézőpontja világos: a magyar demokratikus ellenzékhez tartozván, annak az akkor még maroknyi (néhány száz fős) csoportnak az értékeit tette magáévá, amely elsőként mondta fel a „hamis kiegyezést”, amely először törte meg az 56 utáni elhallgatások jelentette csendet, elsőként szegte szembe a kádárizmus paternalizmusával az emberi jogok és a demokrácia értékeit. Azok közé tartozott, akik, ha későn is, de mégiscsak felismerték Bibó jelentőségét, és azok közé, akik elsőként haladták meg a marxizmusnak még a kritikai változatát is. Itt ezen elemzésekből egyetlen pontra szeretnék kitérni, melyről, bár Vajda álláspontja nem teljesen egyértelmű ez ügyben, úgy érzem, beszélünk kellene már csak saját közelmúltunk és magatartásunk tisztázása érdekében is. A probléma az, hogy az 56-ot követő megtorlások után a kádárizmus kiegyezést ajánlott a magyar társadalomnak, rétegenként és együttvéve is. Az értelmiség, annak fejében, hogy hallgat a forradalom követeléseiről, hogy legalábbis nem beszél a megtorlásokról, egyszóval az amnézia fejében előbb apróbb, később egyre nagyobb kiváltságokhoz jutott. Utazhatott, állást kapott, néha még érdekes dolgokat írhatott-olvashatott is. Az értelmiség – hasonlóan a társadalom többi rétegéhez – megkötötte a maga külön alkuját. Az már a helyzet tragikumához tartozik, hogy éppen az egy Bibó nem volt hajlandó kompromisszumot kötni, aki mindig is a szentektől és a hősoktól akarta „megkímélni” a társadalmat. Vajda ezt írja: „A közösségi feltételek hiányozván,

MÁSKÉNT KEZDETT HERMENEUTIKA

Bacsó Béla: *A megértés művészele – a művészel megértése*
JAK füzetek 48. Magueló, 1989 [1990]
 278 oldal, 78 Ft

A megértés művészetének tétje a „voltaképpeni tapasztalatnak” (Gadamer), történetiségünk tapasztalatának megértése – s ha ez maga nem is kísértés, de mindenkor olyan kísérlet, amely időbeágyazottságunk és végességünk megkísérlő tapasztalatán alapul. A voltaképpeni tapasztalat megértése nem a kognitív „aktusok” egyike, hanem maga az egzisztenciálhermeneutikai kísérlet, amely a „hermészi elv” jelenlétét éppen annak révén tudja felmérni, hogy nem tért ki az „új mitológiák” és szekularizált eszkatológiatörekvések egyre hevesebb hullámaiban föltároló pluralitás és relativitás elismerése elől. S így az elől sem, hogy az embert eredendően kísérletre és kísértésre íteltetettnek lássa.

Bacsó Béla hermeneutikai tanulmánykötetének egyik írása felidéz egy mészetet, Goya DESASTRES-sorozatának első darabját. Egy képet, amelyben (mint írja), „magunkra ismerünk”: a térdeplő alakot és a testet körülvevő, elemésztő sötétséget – a kegyelem várásának és elmaradásának pillanatát, amelyben láthatóvá válik „a kitörni kész, mégis visszavetett ember egzisztenciális tragédiájának” folyamata (150–151. o.). Bacsó kötetének elolvasása után egy másik képre kellett gondolnom, pontosabban egy másik „ránk valló” jelenetre. Szilénosz vonakodására. Szilénoszéra, aki fölöttébb húzódozik attól, hogy a legfőbb jót tudakoló midászi kérdésre megadja a „voltaképpeni tapasztalatnak” megfelelő választ. S ezzel a baljós feleletig tartó vonakodással mindenekelőtt az időbeliségünkről szóló nyelv természetes „nehézkedését” fedte föl, nevezetesen azt, hogy arról feltehetőleg csak a vigasztalás vagy a radikális vigasztalanítás kényszerű (és hamisító) állításával tudunk hitelt érdemlően hallgatni. – Mert beszélni akkor sem az időbeliség adta tapasztalatról beszélt Dionüszosz tanítója. Nem a

abszurd dolog az egyeseken számon kérni valamit.” Ez a gondolat bizonyára igaz, és Bibó szellemében fogant Vajda végkövetkeztetése így szól: „Máig meggyőződésem, hogy a hatvanas évek közepén bekövetkezett kádárista konszolidációnak semmiféle pozitív alternatívája nem volt.” Ami jöhetett volna, az a cseh 68 utáni helyzet. Ha jól olvasom, Vajda a fenti mondattal „vágja el” a vitát, mármint azt, hogy helyes volt-e a kiegyezés vagy sem. Az érvelésben azonban csúsztatás van, és ennek oka nézetem szerint az, hogy Vajda – legalábbis az értelmiségre vonatkoztatva – nem döntötte el, hogy e réteg különalkuja helyes volt-e. Erre a problémára ugyanis nem válasz az, hogy a kádárizmusnak nem volt pozitív alternatívája. Azt, hogy az értelmiség kiegyezése helyes volt-e vagy sem, ez a válasz semmiképpen sem dönti el. Épp Vajda idézi pl. a cseh 68 utáni helyzetet, ahol a társadalom jelentős rétegei nem egyeztek ki. De a kádári konszolidáció és Husák terrorja közti különbség még nem válasz a feltett kérdésre. Ugyanis 56 elfelejtése hosszú három évtizedre megpecsételte sorsunkat, és pragmatikus szempontból sem tudható, hogy a forradalom eszméinek fenntartása még meddig „húzta volna el” a kádári megtorlást. Úgy gondolom, hogy noha egyetértek Vajdával abban, hogy az értelmiség ne legyen messianisztikus csapat a társadalom előtt, a társadalom kiegyezése a terror nyomán érthető és szükségszerű volt. Nem áll ez azonban az értelmiségre! Ez a réteg itt feladta – öns érdekében – transzkontextuális tudását és szerepét, azt, hogy valamilyen mintát és fogódzót nyújtson egy megnyomorított társadalom egészének. Egyénileg nem lehet senkit elmarasztalni. De legalább most, hogy vége van az eddig létezett szocializmusnak, kicsit önkritikusabbak lehetünk, és kell is lennünk.

Ugyanakkor teljesen egyetértek Vajda könyvének utolsó mondatával: „Amióta nem hiszek a kinyilatkoztatásban (marxizmusban), meggyőződésemet mindig egy csipetnyi szkepszissel kell képviselnem.” Az intelleum a recenzensnek is szól.

Kardos András

változékonyságról és nem az esendőségről, nem arról, hogy emlékezetünk szerint emléünk, és óhatatlanul reményünk felől emlékezünk meg, s hogy ez a mozgástér mindig hátrált – **hanem idővel** adott egy sötét és talányos választ a (mihamarabbi) nemlét kívánatosságáról. Egy választ, amely a *halandók nyelvén* értelmesnek számíthat, mert megfelelné az értelmük szerint adható feleletnek, ha a „voltaképpen tapasztalat” *teljességtől* hirtelen el kellene viselniük. Így hát Szilénosz vonakodott, mert *ők*, akik kísérletezők és kísértettek lévén a **válaszra** mindenkor **rászorulnak**, e tapasztalatnak csak a **terhét**, *relativizáló* súlyát éreznék – könnyűségét **aligha**.

Bacsó hermeneutikai tanulmányai, elméleti írásai, úgy vélem, valójában erről, a történetiségtapasztalat *megszóllaltatásának* lehetőségéről szólnak (s persze az „elbeszélés nehézségeiről” is), amikor azt az alapvető, a nyelviség univerzalizálásán nyugvó kapcsolatot elemzik, amely történetiségünk és időbeliségünk tapasztalata, valamint egzisztenciamegértésünk között fennáll. A művészet jelentősége és fontossága ezen az összefüggésen belül, a filozófiai „kérdés” elsőbbségével tematizálódik; más szóval, a kötet írásai a „művészet megértésének” nem művészetelméleti, hanem elsősorban művészetfilozófiai kísérletei. Amellett, hogy e kérdés mindenekelőtt a hermeneutika gadameri megújításához és Heidegger egzisztenciálfilozófiájához kapcsolódik (Bacsó fordította A MŰVÉSZET EREDETÉ-t, ill. társfordítója volt a LÉT ÉS IDŐ-nek), a metafizika destrukciójához kapott ösztönzések mind a kortárs tudományosság, mind pedig a gondolkodástörténeti hagyomány (a romantika filozófiája, fenomenológia, befogadásesztétika stb.) tekintetében **rendkívül** széles spektrumot mutatnak. Ez a komoly elméleti felkészültség egyúttal magát a hermeneutikai hagyományt is szuverén módon rekonstruálja; ez tűnik ki a kötet egyik legfontosabb írásából (A TÉVEDÉS ELKERÜLHETLENSÉGE), amely Schleiermacher filozófiáját e tradíció szempontjából kulcsfontosságú előzményként tárgyalja – jelentősen eltérve a diltheyi és gadameri recepciótól.

Egy tanulmánykötethez, amely elméleti kérdéseket taglal, messzemenőkéig eleget téve a tudományos kifejtés követelményeinek,

nem szokás „értelmezési ajánlatot” nyújtani. Ha most mégis ezt teszem meg a kritika keretében, annak természetesen nem az az oka, mintha Bacsó Béla könyve műalkotás lenne, bármilyen értelemben, hanem egy sajátos *reprezentáció*, amely nemcsak azt vonja be a megértésbe, amit a kötet mond, hanem – ezen keresztül – azt is, amit a kötet *önmagán* látni enged. Mire gondolok? Ezek a tanulmányok, amelyek csaknem tízévi munkát fognak át, a hermeneutika által feltett kérdéseket vizsgálják, de egyben a szemlélet jelentős *átalakulását* is mutatják a hermeneutika körén belül. Bacsó ezt nem explikálja ugyan, de **nem is** „rejtő el” – szigorú kronológiát tart az írások sorrendjében, és e változás körén kívül eső fontos tanulmányokat, a Lukács- és a Zalai-írást, „Függetlenség”-ként illeszti a kötet anyagába. Az említett reprezentáció részint abban rejlik, hogy amit ezek az írások újra és újra kérdéssé tesznek s több vonatkozásban tematizálnak, pontosan az válik **láthatóvá** magán a kötetben is a szemlélet jól érzékelhető megváltozásában. Másrészt: a legkésőbbi tanulmányokban kikristályosodó teoretikus álláspont, amely történetiségünk megértését horizontunk újrastrukturálódásában, *elmozdulásában* alapozza meg, magára a kötetegészre nézve is visszaható-értelmező szerephez jut az olvasó szemében, s ez a szemlélet *átalakulását*, másként kezdesét bevonja a kötet megértésébe, „történeti idejének” föltárulásába.

Ez az *átalakulás* röviden az egzisztenciál-hermeneutika *térnyeréseként* írható le azzal a kommunikatív-esztétikai hermeneutikával szemben, amelynek kötődése meglehetősen szoros a művészet recepcióesztétikai megközelítésétől nem idegen „*aktivista princípiumhoz*”, valamint az „*interszubjektív ész kritikájaként jellemezhető*” társadalomfilozófiához (Habermas, Apel). Ez utóbbi szemlélet jegyeit viseli magán a kötet első két tanulmánya és a „Függetlenség”-ben különösen a Lukács-írás; bennük a megértés **applikatív jellege**, az igazság interszubjektivitása és maga a dialogikusság egyben *lelélményese* a „*történelem kritikai eszméjének*”, amennyiben az a kiürült, elidegenedett közlésműködés és tradíciók tagadásával „*a megszermentes dialogikus univerzum visszaállítódását tételezi*” (47. o.).

Többről van szó, mint pusztán a befogadás,

a másként értés szabadságáról és a világeképek dialógusában elismert pluralitásról: „A konszenzusra törekvő applikatív megértés minden aktusában – mint önmagával és másokkal szemben felelősségteli aktusnak – a szabadság törvényét kívánja érvényesíteni.” (61. o.) Mindez azt jelenti, hogy a hermeneutika (a konszenzust célzó dialógus révén) „felveszi magába a történelefilozófiai és kritikai társadalomtudomány igényét” (46. o.), és döntő szerephez juthat egy lehetséges „kritikai társadalomfilozófia” megvalósulásában. Nem véleden tehát, hogy a művészet szükséglec – mint a „társadalomkritika néma fóruma” – elsősorban ezen a horizonton nyeri el jelentőségét ezekben az írásokban. Ennek lényege, hogy a mű saját világunktól különáll, idegen világlátást őriz, s az értéket hiányossági módként (modus deficiens) magában foglalva, az interpretáció igazságát felfogásunk radikális átformálódásában jelöli ki. Ebbe a koncepcióba és (mondjuk ki) etikába illeszkedik az izlésközösség értékeslegesen elváráshorizontját megbontó befogadás tézise – összhangban azzal, hogy az érték hiányossági módja „mint önkritikai reflexió a legtisztább értelemben társadalomkritikai reflexió” (70. o.).

Ezekben az írásokban a „voltaképpen tapasztalat” megértése kizár minden affirmatív viszonyt a hagyományhoz; történetiségünk lényegének hordozóját és beteljesítőjét éppen az attól való elfordulásban, különválásban látja. – Ez az, amiben a leginkább tetten érhető a kötet szemléletváltozása (időben 1982-től, a MŰVÉSZET ÉS TAPASZTALAT-tól kezdve). A tradícióhoz való viszonyt az a felismerés teszi kulcsfontosságúvá, hogy gondolkodásunk, létszemléletünk „előmegértő struktúrája” (Heidegger) nem a hagyomány totális tagadása révén áll kapcsolatban egzisztenciamegértésünkkel, hanem éppen a tagadás és igenlés (bizonyos hagyományra visszanyúló s azzal „dialogizáló”) meghatározottsága révén. A remény történelemszervező elvének azért kell kiegészülnie az emlékezéssel (99. o.), mert megértésünk mindenkori, lényegszerűen hozzátartozó diszpozicionalitása (Bacsó ennek tisztázásában látja Heidegger „igazi filozófiai tettét”) csak egy meghatározott hagyomány vonatkozásában képes felfedni azt, ami egzisztenciánk számára aktuálisan kérdéses. A hermeneutika csak ezáltal, a hagyomány révén feltá-

róló kérdésesség világosságában juthat el oda, hogy túllépjen a másként kezdés lehetőségének elvontságán, és a világban adott előfeltevéseinkkel együtt élve-revideálva valósítson meg egy másfajta radikalitást: az egzisztenciamegértésből fakadó alternatívák felállítását. „A tradíció radikális értelmezése nem az elszakadás szubverzív-leátrális gesztusában, hanem magamnak mint a tradícióhoz tartozónak a tudatos öntelmezésében rejlik.” (88. o.)

Az, hogy itt a radikalitás joggal kerülhet szóba, Bacsó „másként kezdett” hermeneutikájának lényeges vonására mutat, bizonyos folyamatosságra, amely ugyanakkor csak hordozója és nem megerhelője az elméletalkotásnak. Bacsó ugyanis nyilvánvalóan termékenynek tartja a gadameri hagyománykonceptiót abban a vonatkozásban, hogy „az öntételező szubjektivitás ellenpontját jelöli ki” (119. o.), és ily módon „minden apollóni önhiltség megtréfálója” (99. o.), ám az IGAZSÁG ÉS MÓDSZER felfogását már nem követi ott, ahol a szubjektivitáskritika a szubjektum aktivitásának kritikájává széleledik. Főleg az utolsóként született írás, a Schleiermacher-tanulmány képviseli egyértelműen a hagyománnyal való kapcsolat dinamikus felfogását, amely oldva a tradícióviszony kérdés-válasz logikájának merevségén, a hagyományra mindig ráutalt kérdésésnek elsőbbséget ad a „kikérdezéssel” szemben. Hiszen ha „a minket kérdező [...] csak azért kérdez, mert várakozó bizonytalanságban létezzünk” (185. o.), akkor voltaképpen nem a hagyomány az, ami megszólít minket, hanem rajta keresztül a horizontunkon még „helyét nem lelő” (atopon), a néma tapasztalat, amely horizontunk változatlanságában nem is bírható szóra. A Schleiermacher-tanulmány mutatja a legvilágosabban, hogy Bacsó nem az IGAZSÁG ÉS MÓDSZER Gadamerénél kezdi „másként” saját hermeneutikáját – elméletére korántsem nehezül rá a tradíciót túlsúlyba juttató követelmény, az „önértelmezés folytonosságának fenntartása”, már csak azért sem, mert az éppen a megújuló másként kezdést lehetővé tevő feltételek tisztázására irányul elsősorban.

A tradíciófelfogás módosulásából érthető meg a szemlélet további változásai. Bacsó (Gadamer Schleiermacher-interpretációját elemezve) kiemeli a „logosz relacionális struktúráját” (162. o.), szemben „a részek megértéséből

nyert eredmények addíciójával" (186–187. o.), amelytől, úgy tűnik, nem állt teljesen távol a korábbi írások befogadaskoncepciója, a befogadás „radikálisan jelentésbővítő karaktere”. A megértés mint újra és újra megkísérelt más-ként kezdés, mint szükségképpen időleges „átértékelés, átértelmezés és áthangolódás” – végtelen feladat; s ennek megfelelően a Schleiermacher-tanulmányban a konszenzus már nem végcélja a dialógusnak, hanem a megértés és megértetés természetes létmódjának, *agonisztikájának* az előfeltétele.

Azok a művészetfilozófiai elgondolások, amelyek ennek nyomán hangot kapnak, természetesen a művészet egzisztenciamegértésünkben betöltött szerepét helyezik előtérbe. A változás itt is alapvető: a műalkotás nem „az élet korrekcióját” jelenti, amely „a meglévővel radikálisan szembeállítja a meglévő disszonanciának a formaalkotásban „megoldást” nyertó totalitását” (131. o.), hanem történeiségünk tapasztalatának megnyitását. Ugyanakkor a szépséget és az igazság megtörténtét, a tetszést és az egzisztenciamegértést sajátos módon nem a megőrzés kapcsolja össze. Ez tűnik ki abból a (sajnos, eléggé kifejtetlenül maradt) gondolatból, hogy a mű a szemlélete során, benne *elidőzve* von be minket történeti-időbeli egzisztenciánkba (134. o.); az „igazság tudásának néma *pilánalata*” (185. o.) éppen *azáltal* következik be, hogy az értelemhorizontunkon „*helyét nem lelő*” ebben az elidőzésben – *mint* előzetes tudásunk elmozdulása, újrastrukturálódása – megmutatkozik. Bacsó nem megőrzésről és nem horizont-összeolvadásról beszél, hanem a művel láthatóvá vált „*voltaképpeni tapasztalat*” és egyben lehetővé tett másként kezdésről. Ezek lényegi összetartozásának tisztázása, úgy vélem, a kötet egyik legfontosabb gondolati eredménye.

Mindez a művészetről való gondolkodást valóban függetleníti az utópiagondolat és a normativitás tehertételeitől (128. o.). Nem függetlenítheti ugyanakkor annak felmérésétől, hogy a művészetelmélet oldaláról joggal föltehető kérdéseknek mennyiben tud és főleg mennyiben kíván megfelelni. (Gondolok itt arra, hogy az egzisztenciamegértéssel kapcsolatban miként jutnak szóhoz, ill. „visszanyerhetők-e” egyáltalán például a művek anyag- és alak sajátosságainak belső összefüggései, a for-

masorozatok és hagyományozódó műformák, a különböző „esztétikai minőségek” és modalitások stb.) Az, hogy Bacsó nem feltételezi ezek irrelevanciáját, nyilvánvalóan kitérnek a *Max Raphael*-tanulmányból – ennek ellenére az olvasó számára kérdés marad, hogy a művészetelmélet szempontjai milyen súllyal lehetnek jelen egy egzisztenciálhermeneutikai művészetfelfogásban.

Visszatérve a „*voltaképpeni tapasztalat*” és a másként kezdés összetartozásának szemléletű pozíciójára: lényegesnek tartom ezt abból a szempontból is, hogy láthatóvá teszi az egyoldalúság és a hamis univerzalizálás veszélyét a metafizika destrukciójában. Az egzisztenciamegértést Bacsó sem a dialógusnak, sem magának a tradíciót őrző nyelviségnek nem teszi derivátumává (l. az agonisztika előtérbe állítását, ill. a Gadamerrel szembeni kritikáját, 184–185. o.) – más szóval: sem a kommunikatív racionalitásban, sem pedig a nyelvi tradícióval kapcsolatban nem fogadható el számára az a „túlbiztosítás” (185. o.), amely megértésünkkel szemben egy relativitástól mentes tudás hordozóivá tenné őket. Ezzel a lényegi elhatárolással a megértés számára hozzáférhető lesz, hogy egzisztálásunk, megértő létezésünk erendendő „állapota” éppen az *elmozdulás* – amelyben értelemhorizontunk időleges egysége, relativitása és a megértés elvi lezárhatatlansága nem a mindenkori létezés korlátját jelenti, hanem *lágasságának* lehetőségét.

A véges-időleges és a relatív a megértés számára nem a lét „és” az igazság depravációja, hanem megtörténtük *történésfeltétele* és -módja – s ez Bacsó felfogásában a „*lehetőségérzéknek*” (Musil), a szabadság lehetséges megalapozásának kérdése is. Önmagában a történetiség-tapasztalat nem szólalatható meg, de az, aminek erejénél fogva a „*gondolkodás meggondolandó élete*” (Nietzsche) a tradíció és a „*helyét nem lelő*” vonzásában másként kezdődik, mégis képes ezt a tapasztalatot szóra bírni. A „*voltaképpeni tapasztalat*”, amelyről Bacsó reprezentatív tanulmánykötete ugyanazt állítja, mint amit maga „reprezentál”: a kérdezés történeti mozgásformája önmagán is láthatóvá teszi a válasz *lényegét*.

Hévízi Ottó

TÉRZENE, RÁCSOKKAL

Bertók László: *Kó a tollpihén*
Orpheusz, 1990. 90 oldal, 60 Ft

A szonett maga az értékörzés; írása egyszerre demonstrálja a mesterség tiszteletét és az egyre kevésbé kimondható nevű földrészünkhez tartozást. „*Un sonnet sans défauts vaut seul un long Poème*”, egy hibátlan szonett Boileau szerint hosszú költeménnyel ér föl. E forma – sőt, a szonettkoszorú – újabban tapasztalható népszerűsége erős kísértés a kritikus számára; nem egy cikk dicsóította vagy kárhóztatta az onként vállalt korlátozottságot, „szabad szolgálatot” a konkrét művek helyett. Mivel nem szívesen tévednek efféle ideologikus mellékösvényre, csak annyit teszek itt szóvá: ez a szonett már nem egészen az, amit a Napkirály esztétája hibátlannak talált volna. A nyolcadik, vagy, mint Shakespeare-nél, a tizenkettedik sor után mind gyakrabban marad el a tartalmi váltás (ellenpont vagy konklúzió); egynemű hangulat, homogén érzés festésére használják a formát, „*okai helyébe más okok lépnek... a formából egy vélelén, nem lényegéhez tartozó élvezet származik*”. Az idézet forrása, Popper Leó kétségtelen túlzással minősítette giccsnek a hasonló apró visszaéléseket – inkább pazarlásról van szó: a „hangulat-szonett” nem adja vissza a kikalapálására fordított energiát.

Bertók László nehezen túlbecsülhető érdeme, hogy csak néha enged e divatnak (például: A TŰDŐBEN A ZŰZMARA); a nyolcvanegy szabálytalan tagolású, szimultán ritmusú vers többsége klasszikus szépségű, zárt kompozíció. Ha mégse mindegyik győz meg arról, hogy szonett *akart* lenni, annak oka a képalkotás egyenletlenségében rejlik.

Új kötetében merész fordulatokra – a maguk helyén nemegyszer stílusterésre – bukkanhatunk: „*teli tudó a végtelen / mézlik az Uristen lába*” vagy „*toporog a kör közepén / mint a temetőben a vicc...*”.

(Hasonló irányú változást figyelhetünk meg a többé-kevésbé a *Jelenkor*hoz kötődő „pannon” líra más jeles képviselőinél: Tolnai Ottónál, Parti Nagy Lajosnál is. Szívesen tanulnak egymástól: biztató előjel azok számára, akik szívesen látnák Baranya központját a „magyar Krakkó” kitüntetett státusában. Két-

séggkívül közéjük tartozik szenvedélyes lokálpatriótaként ismert szerzőnk is.)

Hasonló képei segítségével Bertók igen nagy – az egész versen át nehezen tartható – tömörséget ér el, a forma üresen maradt részeit így kénytelen hígabb anyaggal tölteni föl. Eljárását ritka pontossággal írja le az ars poetica-értékű AHOGY BOTORKÁLSZ MAGADIG: „...*az utolsó szőig kiarts / a többi téglá meg habarcs...*”. A tömörség és hiány váltakozása indokolja, hogy az egyébként találó KÓ A TOLLPIHÉN helyett a RÁCSOK KÖZÖTT A TÉRZENE címet is lehetségesnek érzem.

Térzenejellegét a nyersanyagként használt közhelyek adják: számos bolcs szöveget idéz fel és forgat ki („*ha az Uristen itt lakik*”; „*számolj meg előbb háromig*”; „*a nyele a fejsze helyett*” stb.). A játék mögött nosztalgia is rejlik egy kultúra és értékrend iránt, melynek talán ezek az utolsó eleven részecskéi. A költő minduntalan viszatérő, meghatározó élménye a végnapjait élő hagyományos paraszti közösségben töltött gyermekkor, a rend tapasztalata. Emberi csinalmány volt, világnézet és erkölcsi erő, de ő a világ egyetemes rendjének, kozmosznak vélte (A VILÁGNAK NÉGY SARKA VOLT). Innen származik felfogása; túl hat és fél önálló kötetben (utóbbi a ZÖLD PAJZS ALATT című válogatás), már többen megírták róla, hogy platonikus realista. A jelenségek világa (szerinte krízis színhelye) mögött feltételez egy mélyebb realitást: a látszat és valóság, spleen és ideál – kő és tollpihe – fogalomparjaival körülírható ket-tősségben gondolkodik: „...*van a valóság s van a lény / a köztes úr a gondolat [...] és senki nincsen a helyén / csak a szótárban a szavak*”. (ÁLLUNK A VILÁG KÖZEPÉN) A költészet híd, a rejtett dolgok megismerésének eszköze, a világharmónia pótszere. Ez indokolja finom pátozát, mit kellő lemondás, kétely ellensúlyoz. (MINTHA GYORSAN ELOLTANÁNK, VALAKI NÉZ A RÁCSON ÁT – figyelemre méltó darabok!) Eszközei szempontjából mindegy, az egyéni vagy a nemzeti tudatról ír-e; az említett kettősség közösségi indítatású munkáiban is fönnáll. (A legjobbak közül való a CSAK BE KELLENE VALLANI.)

Akár egyetértünk vele, akár elvetjük világszemléletét, tagadhatatlanul sugároz valami biztató kegyelemféléseget; ahogy Tandori fogalmazta, „*emberileg is jobban megvagyunk állala*”. (*Jelenkor*, '80/3.) Nem könnyű hát Bertókot elfoguladatul szemlélni, és különösen

nem a gyengéiről szólni; van pedig újabb műveiben egyféle (a „pannon” hagyományból némileg kírívó) homályosság. A gondolati tartalom terhét okolhatjuk, amiért a merész képek elvontabbak is a régebbieknél, az érzékeknek kevesebbet adnak. Ezért nem helyezném a lovábblépést jelentő kötetet A KETTÉSZAKADT VILLAMOS fölé. A látszat és jelenség ezúttal egybeesik: igazi költő valódi versei – de úgy sejtem, még innen a pálya csúcsán.

Hajdú Gergely

A LENGYEL ÚJNYELV-KUTATÁS EREDMÉNYEI*

Nowo-mowa. Materiały z sesji naukowej poświęconej problemom współczesnego języka polskiego odbytej na UJ w dniach 16 i 17 stycznia. London, 1985. 188 oldal.
Jakub Karpiński: Mowa do ludzi. Szkice o języku polityki. London, 1984. 86 oldal

*„A démon hazug. Hazudni fog,
hogy megkeverjen munket;
de össze is fogja heverni
a hazugságokat az
igazságokkal, hogy így támadjon.
A támadás lélektani jellegű.”*

(W. P. Blaty: AZ ÖRDÖGŰZŐ)

A magyar nyelvészet csak a legutóbbi időkben kezd megbarátkozni az orwelli új nyelv fogalmával. A cenzurális kötöttségek mellett ez a tartózkodás azzal is magyarázható, hogy a fogalom tudományos státusa sokak számára erősen kétséges volt. Ráadásul az alapművek – Klemperer: A HARMADIK BIRODALOM NYELVE, Orwell: 1984 – csak nagy késéssel jelentek meg magyarul. A hiányt a szépirodalom igyekezett a maga eszközeivel pótolni. Kitüntetett szerepe van Hamvas Bélának, aki az élő irodalomból sokáig kirekesztett kéziratosszerű

ben, regényeiben a magyar irodalomban eddig nem tapasztalt mélységben vizsgálta az intézményes hazugságot: „Az, hogy a hivatal az embert karabolta és börtönbe hurcolta, sokkal könnyebben el lehetett viselni, mint ha hazudott. [...] Abban a pillanatban, amikor a hivatal nemcsak a hatalomra és a vagyoni, hanem az igazságra is szemet vet, az embert nemcsak biológiai, hanem ontológiai életteliheletőségétől is meg akarja fosztani. A hazugság ilyen merénylet az ember ontológiai létezése ellen.”

New speak, új nyelv, lengyelül nowo-mowa. Jelent-e ez valamit a nyelvtudomány számára, mennyiben több ez egy regényből vett metaforánál? Mielőtt rátérnék a lengyel szakirodalom ismertetésére, hadd hivatkozzam egy abszolút tudományos tekintélyre: Chomsky egy könyvében² NOTES ON ORWELLIAN PROBLEM címen külön fejezetet szentel ennek a témának.

Orwell 1984 című regényét 1953-ban fordították lengyelre, de legalább ennyire fontos, hogy Miłosz világszerte alpműként számon tartott esszékötetében,³ A RABUL EJTETT ÉRTELEM-ben el tudja helyezni Orwellt egy bizart lengyel irodalmi hagyományban: az 1984-et Witkiewicz regényei, AZ ŐSZ BÚCSÚJA és a TELHETETLENSÉG mellé helyezi. A szépirodalom később is megőrzi kezdeményező szerepét, a Gulagot megjárt Aleksander Wat a kommunizmus szemantikai problémáiról („a bűn szemantikájáról”) ír nagy esszéket. A hatvanas évek végén a lengyel költészet új hulláma a propaganda nyelvének kritikáját helyezi érdeklődése középpontjába. A ma is népszerű katolikus publicista és regényíró, Stefan Kisielewski Tomasz Stalinski álnéven, emigráns kiadónál megjelentetett regényeiben olyan „like it is” írásmódot népszerűsít, amely a Lengyelországban 1945 után létrejött új minőséget próbálja megragadni új fogalmak segítségével. ÁRNYAK A BARLANGBAN című regényének értelmiségi főhőse a lengyel új nyelvet vizsgálja, és erre a következtetésre jut: „A szó formálja a gondolati tartalmat, nem pedig fordítva, íme, az új, vakítóan világos és megdöbbentően egyszerű koncepció.”

Ilyen értékes előzmények után a lengyel nyelvészek úgy érezték, elég felkészültek ahhoz, hogy az 1980. augusztusi konfliktust nyelvileg is értelmezzék, és e kivételes történelmi pillanatban az új nyelv fogalmát is megpróbálják elhelyezni a nyelvtudományban.

* E cikk tárgya, az ismertetett könyvek kapcsolódnak Szende Tamás tanulmányához (LINGUA POLITICA CUM VOLUNTATE FALSUM ENUNTIANDI. Holmi, 1990. március).

1981 januárjában a Jagelló Egyetemen nyelvészeti konferenciát rendeztek erről a témáról.⁵

A konferencia nem összegezni akart, csak vázolta a problémát, s igyekezett azt egyéntársadalom-hatalom-nyelv viszonyrendszerbe helyezni. A lengyel nyelvben megfigyelhető változásokból indultak ki. A nyelv normális körülmények közt átlátszó, a rajta kívül álló jelenségekre irányítja a figyelmet. Ha kommunikatív funkciója háttérbe szorul, hirtelen látni kezdjük, felhívja magára a figyelmet, mint a levegő, amelyet szintén csak akkor kezdünk látni, ha mérgezett, szennyezett, halálos. A közelmúltban átélte társadalmi konfliktusban pedig végleg lelepleződött e nyelv hatásmechanizmusa: nem közöl, hanem befolyásol, nem egyenrangú partnerek közti dialógust, hanem meggyőzést, indoktrinációt feltételez.

E nyelv hatékonyságának számos feltétele inkább a századunkban végbement információs forradalomhoz, nem pedig egyértelműen a totalitárius rendszerekhez köthető. Terjedése összefügg azzal, hogy az ismereteket egyre inkább a tömegkommunikáció jelrendszerei közvetítik, háttérbe szorul a közvetlen tapasztalat útján megszerezhető tudás. Bonyolult át-
tételek jönnek létre, egyre nagyobb mennyiségben kapjuk az ellenőrizhetetlen információkat. Az így keletkező résekbe pedig benyomul a hazugság. Szövevényes ontológiai helyzetet hoz létre: a lét és nemlét mellett bevezeti a tervezett lét minőségét, de ezt igyekszik észrevétlenül tenni. Kábító információs zajt kreál hát, amellyel szembekerülvén (Orwell nyomán) meg kell fordítanunk a nyelvfilozófia hagyományos alapkérdését: már nem arra kérdezzünk rá, létezhet-e gondolkodás nyelv nélkül, hanem a gondolkodás nélkül létező, a gondolatot megőelő nyelv belső logikáját próbáljuk megismerni.

A fogalom leíró megközelítése mindenekelőtt banális stilisztikai eszközök minden határon túllépő felhasználódására hívja fel a figyelmet (lehet, hogy ez esetben a mennyiség valóban minőségbe csap át). A szemantikai közegek a jelentetthez való viszonyukat tekintve értékelő anónimiákká alakulnak *in plus* (eufemizmus: tartós válság helyett átmeneti nehézség, okkupációs sztrájk helyett ilyen körülírás: „néhány tanítványban diákok kisebb csoportja az intézet falain belül maradt, és nem vett részt a tanítási

órákon”); hiperbola: az eredmények felnagyítása) vagy *in minus* (vulgarizmus: rothadó kapitalizmus). Az új nyelv a nyelvi tabu és az eufemizmus kontaminációja, ahol az eufemizmus különböző fokú lehet, szélsőséges esetben antifrázisba is átmehet: ha egy rendszer nem nevezhető autoriternek, demokratikusnak nevezik. Nem részleges szemantikai módosítást hajtanak végre ebbe vagy abba az irányba, hanem antinomikusan fogalmaznak, az ellenkezőjét állítják valamiről.

Ez a visszaélés nem egyedi, hanem rendszeres, már nem tekinthető alkalminak, a *parole*-ból a *langue*-ba kerül át. Nagy általánosságban ez különbözteti meg az új nyelvet az egyszerű hazugságtól. Az emberek mindig is hazudtak, mégis, a hazugságban a szavak ugyanazt jelentik, csak a mondat hazug. Az új nyelvben már maguk a szavak is hazugok, és csak ebből következik, hogy a mondat is hazug. A hazugság egyszeri, alkalmi jelenség, az új nyelvben rögződik az ellentétes értelmű kifejezések helye, kanonizálja őket a céltudatos erőszak. A hazugság a hazug ember hitelét veszi el, az új nyelv magát a nyelvet hiteltelenné.

Az új nyelv a totalitárius rendszerek ideológiai szükségleteit elégíti ki. Mint Orwellnél, kifejlett formájában lehetetlenné teheti, hogy a zárt rendszerekben monopolizált pártpropaganda világán kívül eső dolgokat is meg lehessen fogalmazni rajta. Ezért Sesztov már a kezdet kezdetén, 1919-ben a szavak uralmaként definiálta az orosz bolsevizmust („*ruszskij bolsevizm vo pervuh carsztvo szlov*”). Évtizedek múlva Alain Besançon is azt hangsúlyozta, hogy a kommunizmus *logokrácia*, nem pedig *ideokrácia*.

Mivel az új nyelv elnyomó jellegű, érdeklődhet iránta a *nyelvi pragmatika*, társadalmi hatását vizsgálhatja a *szociolingvisztika*. Nyelvi eszközeit a *stilisztika*, a *szintaxis*, a *lexikológia*, a *szövegnyelvészet* és a *prozódia* írja le. Tegyük egy kitérőt a prozódianál, a krakkói konferencia anyaga helyett idézzük ismét Hamvas már említett esszéjét: „*Ez a hang [...] általó tónusával minden borzalmat ki tud mondani és üdvözülségnek tud feltüntetni. A serdülő gyermek egyszerűségével beszél, azzal a bölcsödálhanggal, amely nem tartalmával győz meg, hanem szimfonikus hangzatával. Elhítteli, hogy az élet [...] már nem is valóság, hanem a költészet egy neme, és ha ez a kormányzat fennmarad, az édenkert valósul meg. [...] Ennek a hangnak*

nem lehet nem hinn. Ez a hazudozás entuziazmus. Ez a sodomai hang. Amíg az ember értelmére hivatkoznak, nincs különösebb baj, mert az a galódságon heresztüllát. A szüv romlottsága ellen nem lehet védekezni.⁶ Az aktust kísérhetik nyelven kívüli eszközök – gesztus, kép, szimbólum, zene és egyéb nem verbális eszközök –, ezért az általános szemantika is vizsgálhatja.

Az új nyelv mint hatalomgyakorlási technika belső mechanizmusa, függetlenül a doktrína tartalmától, minden totalitárius rendszerben azonos. Anna Krasnowolska például a muzulmán Irán propagandájában talált kommunista fordulatokat, hevenyészetten átalakított jelszavakat („Világ elnyomottjai, egyesüljetek!”). Működésének feltételei, a világ bármely pontján, a következők: cenzúrával őrzött monopólium a társadalmat nem informáló, hanem manipuláló tömegkommunikációs eszközök felett; többszatornás üzenetküldés; a szellemi élet minden formáját felváltó doktrína parareligionális státusa.

Az új nyelv szemantikai-pragmatikai sajátosságainak számbavételekor ki kell emelnünk Alfred Korzybskit,⁷ aki már a harmincas években összefüggést talált a nyelv perszváziós funkciója és a zárt rendszerekre jellemző kétértékű orientáció (amely ellentétben áll a természetes nyelvek sokértékű orientációjával), a bináris emocionális minősítés között, amely bizonyos prekonceptiók alapján ugyanazt a jelenséget nevezheti bonoknak vagy jegyeknek, paruzánnak vagy banditának, törvényességnek vagy bürokráciának, segítségnek vagy agresszióknak. Ellentétes szempontok is érvényesülnek, ilyen a pragmatika és a rituálé, az előbbi a hatás eredményére koncentrál, az utóbbi viszont arra kényszeríti a közlőt, hogy bizonyos állandósult fordulatokat meghatározott sorrendben ismétljen, mivel a parareligionális helyzetben lévő doktrína egyfajta szakrális nyelvet igényel. A fogalmak ezért szilárd hierarchiába épülnek bele, s ez bizonyos szórendi törvényekben is kifejeződhet. A klasszikus kommunizmusban a „szocializmus” fogalma a hierarchia csúcsán helyezkedett el, nem kellett jelzőt állítani mellé (a demokratikus, emberarcú, humanista, létező jelzők gyanúsak vagy újak), ugyanakkor a „szocialista” jelző helyretehetett önmagukban kissé kétértelmű fogalmakat (demokrácia, humanizmus stb.). Bármilyen furcsa, volt idő, amikor a „de-

mokratikus szocializmust” cseh eltévelyedésnek tekintették, míg a szerkezet megfordítása, a „szocialista demokrácia” vezércikkeket ihletett. A nyelv leképezte a létezők hierarchiáját: a legmagasabb rendű nincs meghatározva, a másodrangú fogalmaknak azonban életet adhat.

Az új nyelv mágikus, hisz abban, hogy a szavak teremtik a valóságot, azonosítja a gondolatot, a nevet a léttel. Elemei felcserélhetőek, bizonyos szavakat tetszőlegesen bevezet vagy kiktat, változtatja azok jelentését. Az üzenet küldője így manipulálhat a nyelvvel, változtathat a nyelvhasználaton. Hisz „minden fogalom, mely automatikusan emelkedik jogerőre, és egyidejűleg képes tetszőleges tartalmakat hordozni, korlátlan hatalom forrásává válik”.

Ha épp nem harcias, az új nyelv homályos és óvatos, kerül a egyértelmű érzelmi minősítést, tobzódik az olyan jelzőkben, mint „bizonyos, valamilyen, különféle, meghatározott” stb. Eseményeknek, történeteknek nevezi a forradalmat. Idiomatikus, ezért nem lehet tökéletesen lefordítani a természetes nyelvekre. Ez kedvez a zárt rendszerek izolációjának, elősegíti a „másvilág” kialakulását. Szelektív, csak olyan tartalmakat közöl, amelyek az üzenet küldőjére nézve kedvezők.

Az új nyelv kerül a meglepetést, ezért kedveli a halott metaforákat és más közhellyé vált formulákat (pl. sütögeti a pecsenyéjét). Nagyobb szerkezetek építése közben azonban gyakran hibásan vonja össze ezeket: „hattyúdala szétpattan, mint a szappanbuborék, a mi valóságunk izzó parazsán”. Mindig voltak, akik ügyetlenül fogalmaztak, de ezek a nyelvi hibák ilyen helyzetben hivatalos, intézményes támogatást kapnak.

Nyelvi eszközei önmagukban nem érdekesek, de együttvéve sajátos repertoárt alkotnak, amelyek arra hivatottak, hogy az üzenet vevőjét meggyőzzék a közlő igazságáról. Az új nyelv performatív, új, szürreális valóságot teremt a szellemi szférában, amely nincs kitéve logikai igazolásnak: nem igaz, nem hamis. Ellenőrző funkciójával teszteli az állampolgárokat, szabályozza a viselkedést. Használat a hűségnyilatkozattal ér fel, mellőzése árulkodó. És valahol a sor végén a nyelv elsődleges funkciója, a kommunikáció is megtalálható: ha rejtjelezett formában is, de esetenként valódi információkat is közöl (legalábbis azok szá-

mára, akik megtanultak a sorok között olvasni).

Az új nyelv más szempontból szociotechnika, a vezető csoport szakzsargonja, politikai szleng. Univerzális igényei miatt Michał Głowiński kvázi-nyelvnek nevezi, ez szélsőséges esetekben, mint például Iránban, vallási nyelv is lehet. Megerősödik a hatalom megragadása vagy veszélyeztetése idején, és restrukturálja a tudatot. Mint álcázott propaganda, áthatja a nyilvánosságot (iskola, hadsereg, sajtó), a tudományt (történelem, szociológia, filozófia, policológia), a kultúrát (film, színház, tömegkultúra) és az irodalmat (tömegdal, termelési regény, panegirika). Szélsőséges esetekben a magánéletbe is behatol. Szókészlete, fordulatai más nyelvváltozatokra is hatnak. Ahogy azt már Orwell is megállapította, szisztematikusan szegényíti a nyelvet.

A konferencia résztvevői a fogalom eredetét is kutatták. A nyomok az ókori retorikáig vezetnek. Thuküdidészre hivatkoznak, aki A PELOPONNÉSZOSZI HÁBORÚ-ban leírja, hogy a szónokok visszaélnék helyzetükkkel, és bizonyos szavakat a megszokottól eltérő jelentésben használnak.

Az újkorban Bacon műveiben kerül elő ismét a téma. A NOVUM ORGANUM-ban ír a szó destruktív szerepéről. A XX. században bővülnek a szempontok. Vizsgálják a nyelv hatását a viselkedésre, a kommunikációs eszközökkel való manipuláció lehetőségeit. A harmincas, negyvenes években már több szinten folynak a kutatások. Kialakul az általános szemantika, a tömegkommunikációs eszközök nyelvének empirikus vizsgálata (főként az USA-ban), tanulmányok készülnek a kortárs politikai nyelvről (Klemperer). A húszas években a Szovjetunióban is megindulnak a kutatások, de ezeket hamarosan felszámolják.

Az új nyelv a magyarban és a lengyelben nem belső fejlődés eredménye, kívülről kaptuk. Célszerű hát – a lengyel szakirodalmat követve – végigkísérnünk az orosz nyelv totalitárizációjának hosszú folyamatát, hisz 1945 után mindkét ország teljesen kifejlődött rituális nyelvet adaptált, ez okozta mindkét nyelvben azokat a deformációkat, amelyeket teljes mélységükben még ma sem ismerünk.

A XIX. századi Oroszországban a hatvanas évek nemzedéke, a forradalmi demokraták, Csernisevszkij, Dobroljubov és Piszarev, Le-

nin mesterei vulgarizálták a felvilágosodás hagyományait. Radikális antiesztétizmusukat tán Piszarev egyik aforizmája fogalmazza meg a legtömörebben: „szapogi vüscse Szekszpira”, többet ér a csizma, mint Shakespeare. Jung szerint tizenhárom éves korig minden ember átesik ezen a fejlődési szakaszon, az orosz értelmiség egy irányzata azonban – ki tudja, miért? – százharminc év alatt sem volt képes túljutni ezen. A forradalmi demokraták iskolát teremtettek, Scifusuk agresszív pamfletre emlékeztet, nyelvezetük tudatosan otromba, nem valódi polémiára (s főként nem dialógusra) törekedtek, ellenfeleiket lejáratni, nem pedig meggyőzni akarták. Dosztojevszkij a kezdet kezdetén teljes mélységében felfogta e változás jelentőségét. Regényei ismeretében e közepszerű, provinciális gondolkodókat apokaliptikus dimenziókban látjuk.

Nyecsajevék stílusát átvették a narodnyikok és a korai marxisták. Felszínes radikalizmusuk, konvencionális „haladó” ethoszuk a századfordulóra általánossá vált az orosz értelmiségi átlagban. Néhány évvel később a bolsevik publicisták tovább szimplifikálták a stílust, és fokozták agresszivitását.

1917-ig illegális felhívások, kiáltványok, röpcédulák, pártlapok és brosrák nyelvén szóltak a közvéleményhez. Eszméiket praktikusán összefoglalták a pártiskolán folyó rövidített politikai oktatás céljainak megfelelően. Tudatosan leegyszerűsített fogalmak használatával a doktrína érthető lesz, és cselekvésre ösztönöz. Vezetésszó-nyelvüket tökéletesen megszervezve alkalmassá tették azt a politikai és fegyveres harcra.

Hatalomra jutnak. Eleinte nyelvükben még van hatásos pátosz, lelkesedés, hiteles egyszerűség. Épp tarkaságával hat: a mozgó tömegek nyelvjárásokat, egzotikus csoportnyelveket hurcolnak magukkal, erre épül az avantgárd irodalomban uralkodó biblikus-kozmikus pátosz. De amint monopolhelyzetbe kerül, lassan konvencionálizálódik és rituálizálódik. Leegyszerűsít, uniformizál, készül a társadalmi élet totalitárius átalakítására. A dekrétumokat a hatalom nyelvének expanziója követi. A győztesek nyelve hamarosan az egész nyelvi valóságot el akarja pusztítani. Benyomul a hétköznapi életbe. Az uralomra jutott csoportnak megvannak az eszközei ahhoz, hogy az alattvalókat a győztesekhez idomulól

nyelvhasználatra kényszerítse. Az új nyelvet a sznobizmus, a behódolás, a mimikri és a karrierizmus is terjeszti.

A húszas-harmincas évek fordulóján – hasonlóan bizonyos korok főúri nyelvhasználatához – Sztálin beszédfordulatai kanonizálódnak. Új fogalmak kerülnek előtérbe: éleződő osztályharc, kollektívizálás, iparosítás. A manipuláció tömeghisztériáig fokozza az érzelmet. Militarizálódik a nyelv, a hétköznapi élet leírásához a roham, front, kampány, menetelés metaforákat használják. Külön fejezetet érdemel a dialektika inváziója: „*A vízítés és a halkészletek nem annyira tárgyal, mint inkább konzervek, dinamikus folyamatot képeznek; a filozófia nyelvén szólva dinamikus folyamat a fogalom minden kategóriájával együtt. Ebben rejlik a halgazdaság klasszikus, dialektikus világossága*” – olvashatjuk a Pravda 1932. július 4-i számában.

Kvazi racionális konstrukciók száza, ezrei rakódnak le a tudatban. Minden kampány új elemeket hoz a szókészlet és a retorikai fogások terén. Különösen mély nyomot hagy Vinszki rövid párttörténeti tankönyve, mely szerint a történelemben siker és árulás követi egymást, az olvasóban pedig szépirodalmi eszközökkel tartja fenn a feszültséget. Közeledve a folyamatot betetőző jelenhez, a hírhedt peren a rituális átkozódás teljes eszköztárát felvonultatja: „*Egyszerűen nincs rá szó, hogy le tudjuk írni teljes egészében bűnük ocsmányságát. [...] Egyébként is, kellene még egyáltalán szavak? Nem, bíró elvtárs, nem kellene szavak. Minden szót kimondtunk már...*”

*

A másik ismertető könyv szerzője Jakub Karpiński. 1964-ben végez a Varsói Egyetemen, filozófiát, szociológiát tanul, Ajdukiewicz professzor tanítványa. 1968-ig szociálpszichológiát és társadalomtudományi módszertant tanít ugyanott. A 68-as megmozdulások szervezése miatt májustól szeptemberig börtönben van, 1969 májusában újból letartóztatják, 1970-ben a párizsi Kulturában közölt tanulmányáért elítélik, 1971 júniusában szabadul. 1974-ig a *Polish Sociological Bulletin*, 1977-től a *Zapis* és a *Głos* szamizdat folyóiratok szerkesztője. 1979–80-ban a London School of Economics and Political Sciences ösztöndíjasa, majd a State University of New Yorkon ad elő szociológiát. Kötetei: BEVEZETÉS A TÁRSADA-

LOMTUDOMÁNYOK MÓDSZERTANÁBA,⁹ VISSZASZÁMLÁLÁS.¹⁰ SZÓZAT A NÉPHEZ. VÁZLATOK A POLITIKA NYELVÉRŐL¹¹ című kötetében az empirikus vizsgálatból indul ki. Különleges pillanatokat választ ki Lengyelország történetéből, a hatvanas évek nagy kampányait, mivel szerinte a propaganda nyelve ilyen esetekben vizsgálható a leghatékonyabban. 1966-ban a kormány a lengyel és a német püspöki kar közti kiengesztelődésben látja a legnagyobb veszélyt, 1968 márciusában a diákok és az értelmiség ellen kel ki a sajtó az anticionizmus nemes eszméje jegyében, augusztusban a csehszlovákiai inváziót kell interpretálni, 1970 decemberében pedig a tengeremléki munkásmegmozdulásokon leadott sortűz keltette sokkot igyekeznek oldani az új nyelv sokszínű eszközeivel.

A szerző az 1968. márciusi antüszemita¹² és antiintellektuális kampányt választja. Kövesük sajátos módszerét: kérdéseket tesz fel, amelyekhez a sajtóban keres választ.

– *Ki lépett fel márciusban?* Bizonyos körök; diákok meghatározott csoportjai; felelőtlen ifjúsági csoportok; hosszú hajú mocskos huligánok; nem a mi kutyánk kölykei, a munkásfiatalok; ficsúrok és úrilányok; a népi Lengyelországgal ellenséges erők; antikommunista diverzáns csoportok; annak az imperialista poliukának a folytatói, amely Hitlert is adta; cionista bérencek; liberálisok, revizionisták.

– *Mi történt? Mit tettek, és mit akartak?* Bevonták az ifjúságot szennyes politikai üzelmeikbe; diákok kisebb csoportjai fennakadást okoztak a közlekedésben; beláthatatlan következményekkel fenyegető politikai provokáció; azok ellen fordult az ifjúság, akiknek mindent köszönhet; elvonták az ifjúság figyelmét a tanulástól; fekély nőtt a munkásosztály egészséges testén, amelyet el kell távolítani; bizonyos körök alá akarják ásni W. Gomułka, az igaz kommunista és igaz lengyel tekintélyét; Jasienica visszaélt a népi hatalom nagylelkűségével; állampuccsot akartak végrehajtani

– *Hogy történhetett, ki van a háttérben?* Az ifjúság nem értékeli a körülményeket, amiket biztosítunk számára; AZ ŐSÖK bemutatója, Dejmek rendezése és az ifjúság fellépése egyaránt a bonyolult poliukai harc része; a lengyelországi cionisták poliukai megbízásból tevékenykedtek; túl keveset írtunk a nemzetközi munkásmozgalom tényleges egységéről.

– *Hogyan reagál a társadalom?* Nagy általánosságban elmondható, hogy a társadalmi tudat nem változott, az egészséges társadalom ellenáll: a nemzet ellene van a felforgatóknak; könyörtelen harcot folytat a poliukai diverzió ellen; a társadalom békét és nyugalmat akar; teljes támogatás a párt poliukájának; a párt és a nemzet töreden egysége; a párt mellett állunk; köszöntjük Önt, Wiesław elvtárs; ne tanítson minket hazaszeretetre és Mickiewicz tiszteletére Deuschgewald, Blumstein, Beynar-Jasienica, Kolakowski és Michnik úr; nincs semmi szégyellnivaló a cionizmus elleni harcban, végtére is mi vagyunk otthon.

– *Hogyan tovább?* El kell választanunk az ocstút a tiszta búzától; büntessük meg a gyerekeket és szüleiket; vége a toleranciának; tisztítsuk meg a pártot a cionistáktól és bérenceiktől; Izraelbe a cionistákkal; diákok – tanulni, írók – a tollhoz, cionisták – Izraelbe; zárják ki az Írószövetségből Paweł Jasienica – Lech Beynart, és szigeteljék el a társadalomban; fűzzük szorosabbra szövetségünket a Szovjetunióval.

– *Milyen információk kísérik a kampányt?* A munkásosztály tartja el a diákokat; virágot, gyümölcsöt, édességet visznek a varsói üzemek küldöttségei és az egyszerű állampolgárok a megsebesíteli rendőröknek; Izrael szorosabbra fűzi kapcsolatát az NSZK-val; a cionizmus a lélektani hadviselés szolgálatában; új párttagjelöltek jelentkeznek; a cionisták meghamisítják a történelmet.

Nyugalom van tehát, mégis valami szörnyűség történik. Jelentéktelen csoportok nagyon veszélyes dolgot művelnek. Az egész csak huligánkodás, de azért állampuccs is. Ez a szemlélet a történelem folyamatát összeesküvések sorozatának látja, ezért a társadalmi mozgások leírásakor kerüli a politikai szociológia fogalmait (érdekek ütközése, program, érdekcsoportok). Egyetlen szála fűzi fel a társadalmat, hisz békét akar, azonosul a párttal, a párt vezetésével, végül magával Gomulkával.

Erős érzelmi színezettel használnak meghatározatlan fogalmakat (például revizionista). Ellenszenvet akarnak kelteni meghatározatlan csoportok iránt, amelyekbe később új elemeket lehet besorolni. Minden kampány úgy állítja be az eseményeket, hogy azoknak nincs széles társadalmi hátterük, egyes szemé-

lyeket tesznek meg bűnösnek. Provokációról, manipulációról, félrevezetettekről beszélnek (mint Magyarországon az MSZMP-pártközpont, a BIBÓ-EMLEKKÖNYV szerzőinek felosztásakor), de arról hallgatnak, ki és miért vezetete félre, manipulálta, provokálta őket.

A kampányok ilyen következtetésekkel zárulnak: a szocializmus államérdék; a rendbontók (még a cionisták is) az ősi ellenség; Németország nyugati részének szövetségesei; egységesek vagyunk, mint még soha, de ezentúl még egységesebbek leszünk; növeljük a termelést, javítunk az ideológiai nevelésen. A párt minden konfliktusból megerősödve, egységesebben kerül ki – hála az újságíróknak.

Erős érzelmi töltéssel minimális tényanyagot variálnak. Ha a konfliktus vereséggel végződik, és a közlő önkriúkára kényszerül, nyelvtenilag az általános alany használatával távolítja ezt magától: a hibákat, túlkapásokat elkövetők (mi jobbára iparosítunk). A kijelentő mód érzékelteti, hogy itt nincs helye kételynek, feltevéseknek. Ha késik az információ, elé szokás biggyeszteni a „mint tudjuk” formulát. Gyakran így sulykolják az értékelést: mindenki elítéli, az egész társadalom fel van háborodva. Ezzel a módszerrel a következőképp akarják az olvasóra erőltetni a hivatalos állásfoglalást: mindenki így gondolja, gondold te is így. Megszemélyesítik a bűnököt, Gierek és Moczar tábornok a hibás, nem a párt, a rendőrség és a cenzúra intézménye.

Nemegyszer olyan személy kerül a vádlottak padjára, aki egy pillanattal azelőtt még abszolút tekintély volt. Zárt megismerési struktúra jön létre, nem alkotó szellemiség. A propagandában szerepet vállaló vagy ahhoz kötődő szubjektum nem összegzi a tapasztalatokat, hanem jeladásra követi a gyakran egészen hirtelen bekövetkező változásokat.

Összegezve, a közlést funkciói alapján a következő csoportokba sorolhatjuk: leíró (a valósághoz való viszonya alapján), expresszív (a közlő vágyait, érzelmeit fejezi ki), impresszív vagy perszvázios (az üzenet vevőjére koncentráll). Ez utóbbi csoportba tartozik a propaganda is. Nem létező világot kreál, nyelvi konstrukciókkal próbálja kiküszöbölni a valósággal való ütközés kínos következményeit. Ezt a nyelvet használják a kommunista vezetők, ezen a nyelven veszik fel az információkat. Azt hihetnénk, felesleges ekkora figyelmet fordí-

tani e kezdetlegesen megfogalmazott közlemények nyelvi sajátosságaira. De gondoljuk meg, hány emberélet múlik azon, hogy egy adott helyzetet ezek az emberek ellenforradalomnak vagy más olyan helyzetnek ítélnék-e meg, amelyben meggyőződésük szerint csak vérrel moshatják le a gyalázatot.

Jegyzetek

1. Hamvas Béla: ÉRTEKEZÉS A KÖZIGAZGATÁSRÓL, 3. rész. *Vigilia*, 1988, 10. 770. o.
2. N. Chomsky: KNOWLEDGE OF LANGUAGE. ITS NATURE, ORIGIN AND USE. New York, 1986.
3. Cz. Miłosz: ZNIĘWOLONY UMYSŁ. Paris, 1953.
4. T. Stalinski: CIENIE W PIECIARZE. Paris, 1971.
5. NOWO-MOWA. MATERIAŁY Z SESJI NAUKOWEJ POŚWIĘCONEJ PROBLEMOM WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA POLSKIEGO ODByteJ NA UJ W DNIACH 16 I 17 STYCZNIA. London, 1985.
6. Hamvas, i. m. 772–773. o.
7. A. Korzybski: SCIENCE AND SANITY. AN INTRODUCTION TO NON-ARISTOTELIAN SYSTEMS AND GENERAL SEMANTICS. Lancaster, Pa., 1933.
8. Ch. Krauthammer: GRENADA ÉS A FORRADALOM VÉGE. ELMÉLKEDÉS EGY KOMÉDIÁRÓL. *Zóna*, 1988, 1. 68. o.
9. J. Karpinski: WPROWADZENIE DO METODOLOGII NAUK SPOŁECZNYCH. Wrocław, 1976.
10. J. Karpiński: COUNTDOWN. New York, 1982.
11. J. Karpiński: MOWA DO LUDU. SZKICE O JĘZYKU POLITYKI. London, 1984.
12. A holocaustot túlélő zsidóság három hullámban hagyta el Lengyelországot (1948–50, 1956–58, 1967–69). Az utolsó tömeges kivándorlás óta jelenlétük csak jelképes (vö. P. Glikson: JEWISH POPULATION IN THE POLISH PEOPLES REPUBLIC 1944–1972 [in:] PAPERS IN JEWISH DEMOGRAPHY. 1973. 235–253. o.)

Pálfalvi Lajos

TECHNIKA ÉS MEGRENDÜLÉS

Csalog Gábor lemeze

Robert Schumann: *Humoreske* (op. 20.), *Alekszandr Szkrjabin: Két poéma* (op. 32.), *Két poéma* (op. 69.), *Vers la flamme* (op. 72.), *IX. szonáta* (op. 68.) *Radiolum*. SLPX 31 402 220 Ft

„Aki lelke mélyéig megrendül a zenétől, és mint megszállott dolgozik hangszerén, aki szenvedélyesen szereti a zenét és a hangszert, az szert lesz majd virtuóz technikára, vissza tudja majd adni a zenemű művészi értelmét, és előadóművésszé válik.” E szavakkal zárja A ZONGORAJÁTÉK MŰVÉSZETE című, ma is népszerű munkájának egyik fejezetét Heinrich Neuhaus, minden idők talán legeredményesebb zongorapedagógusa, Richter és Gilelsz hajdani mestere. Önkéntelenül erre a mondatra gondoltam, miután meghallgattam Csalog Gábor frissen megjelent lemezét, amelyen a fiatal művész Schumann- és Szkrjabin-műveket ad elő. Hogy miért? Nos, ha a lemez négy-öt éve, esetleg még régebben kerül piacra, nyilván eszem ágában sem lett volna el-tűnődni, hogy manapság, ebben a furcsa s meglehet, nem is a legjobb irányba tartó átalakulástól terhes világban hirtelen milyen kevesen maradtak, akik teljes mértékben megfelelnek a Neuhaus állította kritériumoknak. Nem szólva arról, hogy Csalog – mint tíz-egynéhány éve masszívan „pályán lévő” művész – valóban készíthetett volna már lemezt korábban is; az elmúlt évtized(ek) ugyancsak részrehajló esztétikai megközelítéseinek, előítéleteinek tényezőit jól ismerő bennfentések mégsem csodálkoznak azon, hogy idáig ez nem történt meg.

Lehet persze, hogy így van jól. Bizonyára nincs sok értelme – mint számos negatív példa igazolja – kevésbé kimunkált, olvasatilag csak részben feldolgozott előadásokat megörökíteni, pláne a mai tömegtermelés közepette. Valószínűleg sokan vannak, akik egy-egy régebbi hanglemez-produkciójukat legszívesebben elfelejtették, ám a szekér megállíthatatlanul szalad velük tovább, leszállni róla lehetetlenség. Pontosan tudják egy átlagos lemezfelvétel már régóta nem a szélesebb közönségnek, netán az utókornak szóló üzenet lehetőségét rej-

ti, pusztán a sokszor kétes hírnév – rosszabb esetben a név – evidenciában tartását, esetleg az anyagi jobblétet szolgálja. Ma már egyáltalán nem ritkaság, hogy egy művész nyolcvan-száz lemezzel „dicsekedhet”, de ezeknek legnagyobb része nemhogy távol áll a „collectors' item” fogalmától, hanem a legrosszabb értelemben vett ruínprodukció, szellemi üresjárat. A „bizonyos nagyságrenden felül minden érdekes” szívet melengető elvének vallói vajon minden esetben tévedhetetlenül meg tudják húzni a nagyságrend alsó határát is? Hiszen – lemeztörténeti tény – általában a legnagyobbak voltak egyben a legszelektívebbek is; magától értetődően ők is a legjobbra törekedtek.

Egy szó, mint száz, akár a körülmények sajtós alakulása, akár emberi mulasztás folytán Csalog Gábor első szólólemezén máris teljes vértetben mutatkozik. Nyoma sincs semmiféle útkeresésnek, görcsnek vagy bizonytalanságnak. Ugyanakkor nem érezni semmi olyasmit, ami arra engedne következtetni, hogy a művésznek a lemezen hallottakon kívül nincs egyéb mondanivalója a művekről. Csalog keze alatt a darabok élnek, mozognak, játék közben is fejlődnek; elvileg nincs akadálya, hogy a későbbiekben ugyanilyen hőfokú, ám még ennél is gondosabban megmunkált előadását élvezhessük például Schumann csodálatos remekművének, a HUMORESKE-nek. Akár hanglemezen is.

A romantikusok között is legromantikusabbnak titulált zeneszerző e műve már sok borsot tört a zongoristák orra alá. Ennek megfelelően ritkán is játszóak; igaz, Schumann egyéb zongoraművei kevesebb munka árán is sokkal jobban „fizetnek”. A ma elérhető felvételek közül mindössze Richter tolmácsolása kínál számunkra referenciaértékű verziót. Csalog produkcióját, ha nem is minden tekintetben, nyugodtan a Richteré mellé helyezhetjük. Az intellektuális alapállás – ami egyébként Schumann igazi megközelítésének kulcsa – szinte soha nem kerekedik fölébe az ösztönös hangzásérzéknek, ugyanakkor a hangzás sehol sem túlbujánzó, anakronisztikus. Ha csak arra gondolunk, hogy Liszt Ferencnek ez a zene már túl klasszikus volt, azonnal világossá válik, mi az igazán értékes Csalog előadásában.

Kifogások, hiányosságok természetesen mindig is maradnak. El tudnám képzelni pl.,

hogy az amúgy is gyors főtéma (*Sehr rasch und leicht*) utáni szakaszban (*Noch rascher*) „rádobjunk még egy lapáttal” – ahogy mondani szokás. Csalog ezt nem teszi meg, mint ahogy a darab záró szakasza előtti pompázatos akkordsor hangzási lehetőségeit sem használja ki teljesen. Ezekben a részekben – ha nagyon akarjuk – kihallhatjuk az előadásból a nem is olyan régen befejezett tanulóévekre szükség-szerűen jellemző szemérmert, félszűséget vagy éppen tudatos antüdemonsraúv szándékot. Ám ez végső soron mégis rokonszenvet ébreszt; mint a jó vadász, aki nem pazarolja feleslegesen a löszert, egyetlen golyó is elég célja eléréséhez.

Szkrjabin műveire az effajta ökonómia egyáltalán nem jellemző, ő tudatosan „pazarol”, méghozzá mindegyik korszakában. Tagadhatatlan, hogy különösen későbbi műveit ez kissé egysíkúvá teszi, de tagadhatatlan a hatás is, amelyet ezek a művek a következő nemzedékre – beleértve Stravinskyt is – gyakoroltak. Valóban, könnyedén el lehet merülni Szkrjabin hangcsodáiban, s mire az ember felésmélné, már rabjává is vált ennek a zenének. Ami különben egyáltalán nem annyira egészségtelen; sőt igen kétséges, hogy az objektív kívülálló látja-e helyesen Szkrjabinnak a világhoz s ezen belül a zene világához való viszonyát. Egyébiránt az sem biztos, hogy a megérintedten, a „véden” szemszögéből bármit is érdemben meg lehet ítélni; aki soha nem nyúlt kábítószerekhez, lehet százszor is igaza, ám egy narkomániás számára érvei, véleménye, sőt még a nyelv is, amelyet beszél, teljességgel használhatatlanok.

A lemezen szereplő, túlnyomórészt késői Szkrjabin-kompozíciók hallatán nincs kétség afelől, hogy Csalog a neuhausi értelemben „megrendült” e művektől, s nem azért dolgozott megszállottként a hangszerén, hogy zongora-technikáját tovább csiszolja. Itt az élmény időben is kitágul: Csalog a szó szoros értelmében médium, aki érzésem szerint bármikor képes a hiteles közvetítésre. Ezért nem is érdemes különösebben taglalni, mennyire „találta el” ennek vagy annak a darabnak a hangvételét, ilyen módon ez a kérdés föl sem merül. Az Op. 32-es POÉMA előadása semmivel sem marad alatta az 1905-ös – sajnos csak gépzongorán rögzített – szerzői hangfelvételnek, annak szabadosságait ugyan jócskán tompítva. Hasonló

szinten szólal meg a másik három darab is, amelyek stílárisan jóval fejlettebbek (a szerző ekkor túl van már tulajdonképpeni főműve, a PROMÉTHEUSZ megkomponálásán). Külön öröm magyar kiadványon látni ezeket a kompozíciókat, mivel – talán mondani sem kell – a két háború közti s a személyi kultusz éveiben irányított művelődéspolitika Szkrjabinnal sem bánt kesztyűs kézzel.

Mindent összegezve csak ajánlani lehet ezt a lemezt, azoknak is, akik esetleg nemigen rokonszenveznek Schumann vagy Szkrjabin muzsikájával. Hátha megváltozik a véleményük. Különbön is: gyanítom, egyre inkább szükségünk lesz a zene Prométheuszaira, hogy időnként egy kis tüzet lopjanak belénk.

Kocsis Zoltán

A HOLMI Budapesten az alábbi könyvesboltokban kapható:

Bartók Könyvesbolt, XI., Bartók Béla út 25.

Fókusz Könyvárúhá, VII., Rákóczi út 14.

Írók Boltja, VI., Andrássy út 45.

Kossuth, V., Vörösmarty tér 4.

Láng Téka, XIII., Pozsonyi út 5.

Népszabadság, VIII., József krt. 5.

Pedagógus, V., Múzeum krt. 3.

Stúdium, V., Váci utca 22.

a **TÉKA** könyvesboltjai

A folyóirat az Osvát Ernő-alapítvány, az MTA–Soros-alapítvány,
az Allami Biztosító és a Novotrade támogatásával jelenik meg